ExLibris

ISSN 2708-4876

E PËRJAVSHME LETRARE KULTURORE

Themelues • Kryeredaktor BUJAR HUDHRI

E SHTUNË, 8 TETOR 2022. NUMËR 202 VITI V I BOTIMIT. ÇMIMI 50 LEKË. WWW.EXLIBRIS.AL EMAIL: INFO@EXLIBRIS.AL BOTIM I ONUFRI SHPK

Nga e hëna në librarítë kryesore del për herë të parë në shqip kryevepra e G. G. Márquez

MIRA MEKSI:

Vjeshta e Patriarkut është një poemë madhështore në prozë, një simfoni. Kjo është edhe sfida e vërtetë e përkthimit të saj

Bisedoi Bujar Hudhri

Karikatura nga Artur Spanjolli

Fragment nga romani

VJESHTA E PATRIARKUT

(fq. 4)

NJË PORTRET MAGJEPSËS I NJË TIRANI MONSTRUOZ TË KARAIBEVE

Nga William Kennedy

The New York Times, 1976

(fq. 6)

ANNIE ERNAUX, "NOBEL" 2022

DASHURIA DHE TË SHKRUARIT JANË DY GJËRAT E VETME NË BOTË QË MUND TË DUROJ, ÇFARË MBETET ËSHTË ERRËSIRË.

(fq. 18)

Një pjesë si grishje nga ditari i nobelistes, një bisedë me botuesen e saj në shqip, zonjën Arlinda Dudaj dhe një vlerësim i shkurtër nga "Le Monde"

Nga Andreas Dushi

LETËRKËMBIMI I MID'HAT FRASHËRIT NJË PASURI KULTURORE

nga Uran Butka

MESAZHE TË ZGJEDHURA NGA LETËRKËMBIMI I VËLLIMIT VII

(fq. 10)

SHËNIME MBI LIBRAT

Me rastin e 70-vjetorit të lindjes së Zejnullah Rrahmanit, në promovimin e librave 'Deti i zi' dhe 'Djemtë e Ballofcit'

ZAHIRI, KIPCI I AUTORIT

nga Sabri Hamiti

Proza poetike e Zejnullah Rrahmanit është një kaptinë e re në veprën e tij, po dhe një zhvillim i llojit letrar në sistemin e letërsisë shqipe.

(fq. 8)

POETIKA HERMETIKE E SADIK BEJKOS

Prof. Dr. Klara Kodra

Në evolucionin e vet Sadik Bejko i qëndroi besnik vetvetes, individualitetit të vet krijues, vetëm thelloi brengën ekzistenciale, dramatizmin dhe tragjizmin, simbolizmin e figuracionit.

(fq. 9)

MONA LISA: PORTRETI ME NJË MIJË BUZËQESHJE

Dr. Bledar Kurti

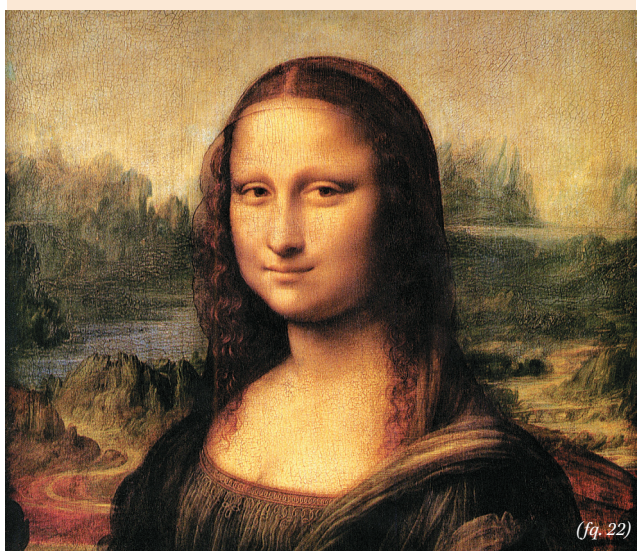

(fq. 22)

BIBLIOTEKË

Armenida Qyqja (fq. 14)
Përtej pikës së kthimit

Gani Mehmetaj (fq. 15)
Shtatorja e akullt

Skënder Rusi (fq. 16)
Polumbari i dashurisë

Esmeralda Shpata (fq. 17)
Kuartet tregimesh

Sokol Zekaj (fq. 21)
Ecje natën

Botim i ri nga Minerva

MJETE DHE ARMË

nga Brad Smith

(fq. 13)

Parafjalët e parme të shumëkuptimshme *në* dhe *mbi* në gjuhën shqipe në strukturën semantiko-sintaksore në përqasje me gjegjëset përkatëse në anglishte dhe greqishte

Prof. Asoc. Dr. Eda Shehu

(fq. 12)

MIRA MEKSI:

Vjeshta e Patriarkut është një poemë madhështore në prozë, një simfoni. Kjo është edhe sfida e vërtetë e përkthimit të saj

Bisedoi Bujar Hudhri

Kur është botuar *Vjeshta e Patriarkut* dhe në çfarë terreni letrar?

Vjeshta e Patriarkut është botuar më 1975, dhe është një roman për diktatorët në frymën e krijimeve letrare me këtë temë që asokohe morën një rëndësi shumë të madhe në vendet e Amerikës Latine për faktin se diktaturat i kishin zhytur këto vende në kriza të thella të njëpasnjëshme politike, ekonomike dhe sociale.

Ky roman erdhi pas suksesit të jashtëzakonshëm botëror të romanit *Njëqind vjet vetmi,* i cili i dha me 1982 Çmimin Nobel autorit të tij Gabriel García Marquez-it. A ka ngjashmëri mes të dy romaneve?

Romani që i dha Marquez-it famën e njërit prej shkrimtarëve më të mëdhenj të shekullit të kaluar, pa dyshim edhe të shekullit tonë, pra *Njëqind vjet vetmi* u kthye edhe në veprën më të "bezdisshme" në kuptimin letrar për autorin. Në një intervistë të tij, Marquez-i shprehet se gjithë bota kërkonte prej tij një *Njëqind vjet vetmi* të dytë apo të tretë, të cilën unë mund t'ia jepja, shprehet ai, por nuk ishte qëllimi im. Ai dëshironte të krijonte një vepër larg temave dhe stilit të *Njëqind vjet vetmi*. E arriti me mundime shumë të mëdha, duke bërë mijëra ushtrime letrare. Gjersa përgjatë tetë viteve shkrim të përditshëm, ia doli të shkruante *Vjeshta e Patriarkut.* Për një krahasim po ju them se shkrimi i romanit *Njëqind vjet vetmi* i mori rreth dy vjet. Duke iu referuar këtij romani Marquezi ka thënë se, nëse do të kujtohem në letrat botërore, do të kujtohem pikërisht për romanin *Vjeshta e Patriarkut.*

Shkurt, çfarë trajton ky roman?

Do ta përmblidhja me fjalët: përjetësi, pushtet, vetmi, dashuri dhe vdekje. Radha e këtyre fjalëve mund të ndryshojë. Është portreti i diktatorëve të Karaibeve, të Amerikes Latine që vulosën politikën e këtyre vendeve përgjatë shekullit XX, është apogjeu dhe rënia e një lideri politik dhe ushtarak, është shkëlqimi i tij që në fillim konsiderohet si një hero i madh që shpëton kombin nga vithisja, por që në të vërtetë është krejt e kundërta e dukjes: një despot me një pushtet të pakufijtë që shkon shumë përtej jetës njerëzore, që komandon si gjaksor duke krijuar fatkeqësi të panumërta, shkatërrimin e të gjithë vendit dhe një vetmi apokaliptike...

Çfarë mund të thoni për stilin e këtij romani kaq të jashtëzakonshëm?

Ashtu si pjesa më e madhe e romaneve të García Marquéz-it, ngjarjet tregohen në retrospektivë, me anë të kujtesës, njëlloj si kohët e tyre sa të larmishme aq dhe të pafundme. Pa dyshim që jemi në ujërat e metodës së realizmit magjik, karakteristikë e të cilit është ndërthurja, përzierja e situatave të mundshme, të përditshme, reale dhe të vërteta me elementë magjikë që ndodhin brenda romanit me natyrshmërinë më të madhe që mund të bëhet. Rrëfimi realizohet nëpërmjet shumë zërave letrarë që kombinohen me njeritjetrin edhe brenda një fraze apo periudhe, duke nisur nga veta e parë dhe gjer te rrëfimi kolektiv me zëra në kor. Struktura tejet e veçantë e *Vjeshta e Patriarkut* karakterizohet nga një numër shumë i pakët pikash dhe presjesh, çka bën që rrëfimi të jetë njëtrupësh, monolit, (ka herë kur një frazë, si një frymë shpirti, të jetë dhjetra e dhjetëra faqe e gjatë) që ndërtohet në bazë të një harmonie të përsosur të të gjithë elementeve që e përbëjnë, duke krijuar kësisoj një simfoni të arrirë.

Përshkrimet e hollësishme gjer në filigrana ndjesore, aromatike, tingëllore apo dritësore dhe larushane, metaforat e pabesueshme, figurat e tjera letrare elegante, prerëse dhe ndezullitëse e tejkalojnë ndjeshëm fantazinë më të përndezur njerëzore. Është një poemë madhështore në prozë – një magji e vërtetë ku lexuesi hyn për të dalë i tjetërsuar . *Vjeshta e Patriarkut* është një përsosmëri stilistike.

Duket sikur pas përkthimitt të suksesshëm të *Dashuria në kohërat e Kolerës, Njëqind vjet vetmi, Dymbëdhjetë tregimet pelegrine* dhe *Kujtim kurvash të trishta*, ishte krejt e natyrshme që "lulja pirate e Gabos"siç ju quajti vetë Marquez-i në takimin tuaj në Barcelonë në fillim të viteve '90, ta përkthente këtë roman që është më i vështiri por edhe më i studiuari nga kritika botërore si një fenomen letrar.

Jam shprehur se me shqipërimin e *Njëqind vjet vetmi* i "hyra detit në këmbë", dhe se nga ajo aventurë e rrezikshme letrare nuk dija nëse do të dilja gjallë. Por volia e madhe e ndihmës që vetë botimet *Onufri* më ofruan, sidomos nëpërmjet punës qëmtuese redaktoriale dhe krahasimore me gjashtë variante të romanit në fjalë në gjashtë gjuhë të ndryshme me aq përkushtim, ishte çlirim i madh, por edhe një certifikatë sigurie. Paskëtaj, deklarova me një ndjenjë të madhe lirie në zemër se i kisha "larë llogaritë"me përkthimin e veprës së shkrimtarit tim të shtrenjtë. Dukej sikur misioni im ndaj gjuhës sime dhe shkrimtarit të madh ishte përmbushur. Por synimet e *Onufrit* shkonin përtej, kërkonin të arrinin apogjeun e veprës së Marquez-it, botimin e romanit *Vjeshta e Patriarkut,* që në afro 50 vitet e botimit të tij, askush nuk kishte marrë në sy t'i avitej për ta përkthyer, qoftë edhe një fragment të tij, kur dihet se te ne guximi i përkthyesve për të përkthyer kryeveprat e letërsisë botërore është haluçinant. Sipas Biblës hebraike, *Qohelet,* ka një kohë për gjithçka. Kishte ardhur për mua, ndonëse mëdyshjet, vramendjet, tmerri dhe ankthet ishin vdekjeprurëse, koha e përkthimit të kësaj vepre sa të jashtëzakonshme aq edhe të frikshme për t'u përkthyer: kisha arritur maturinë e zejes sime si përkthyese letrare, njihja si askush veprën e plotë të Marquez-it, aq sa mund të dalloja lehtësisht nuancën kuptimore të një fjale të përdorur prej tij në gjithë gamën e sinonimeve të saj, isha shumë e afërt me stilin, kolumbianizmat e tij, dhe fantazinë markeziane që pillte situata dhe personazhe magjike me "teprime" gjeniale; përpos kësaj, kisha në dispozicion kohën e mbylljes së pandemisë, një kohë e frikshme, e errët dhe plot trysni ekzistenciale, por që rezultoi të ishte çuditërisht edhe shumë nxitëse për krijimin letrar. E megjithatë, kësaj here duhet t'i hyja "oqeanit në këmbë". Me sa duket ishte kryqi im. Pa dyshim që kisha në krah *Onufrin,* me botuesin dhe gjithë stafin, duke veçuar Kadian, redaktoren syxixë dhe tejet të aftë dhe të kujdeshme.

Sa kohë ju mori ky përkthim dhe cilat ishin vështirësitë e tij? A është e aftë shqipja jonë të sjellë në nivelin e duhur një kryevepër të tillë?

Pothuaj tre vjet. Vështirësitë kanë qenë të mëdha, më ndodhte të riformuloja fraza disa herë në variante të ndryshme për t'u kthyer, më në fund, të varianti i fillimit. Netë pa gjumë. Ka patur raste që merrja vendimin për t'u dorëzuar, pastaj sërish e sërish më motivonte proza e madhe e Marquez-it dhe pasioni i panginjshëm për ta patur në gjuhën tonë, ashtu siç e kishin jo vetëm gjuhët e mëdha të botës, por pothuaj të gjitha gjuhët, deri edhe gjuha mandarin. Sërish përkthimi i tij ishte kthyer në një mision letrar. Leksiku i romanit është tejet i pasur, por siç e kam shpjeguar edhe për përkthimin e të tjera veprave të tij, ky leksik shërben si një instrument për të gjetur ekuivalentin e fjalëve në gjuhën tonë, ka raste për t'i nxjerrë nga harresa ku ka rënë, apo qoftë edhe për të krijuar neologjizma. Vështirësia e vërtetë e përkthimit të *Vjeshta e Patriarkut* qëndron në faktin që përmenda më sipër, se bëhet fjalë për një poemë madhështore në prozë, për një simfoni të arrirë, ku çdo fjalë-varg apo fjalë- tingull duhet të qëndrojë në vendin e duhur, në ngjyrën e duhur, në dritë-hijen që duhet, në një harmoni të përsosur me të tërën. Sa për aftësinë e shqipes për të dhënë kryeveprat e letërsisë botërore, nuk lodhem së përsërituri se shqipja, njëlloj si greqishtja e lashtë, është një gjuhë e epshme, e zhdërvjellët, me të mund të bëhen çimçakiza gjuhësorë. Është gjuha që më ka lejuar, duke e anashkaluar këtu modestinë e tepruar, t'i shkoj "pas fijes" dhe besnikërisht prozës labirintike, magjepsëse dhe magjike të Marquez-it, edhe aty ku të mëdhave gjuhë të botës u është dashur të kalojnë në variante shpjeguese.

Çfarë i sjell gjuhës, kulturës sonë përkthimi i *Vjeshta e Patriarkut*?

Me bindje të madhe por edhe me ngazëllim them se është një ngjarje e madhe për gjuhën dhe kulturën tonë botimi në shqip i *Vjeshta e Patriarkut.* Jo vetëm se transmeton vlera të mëdha dhe të vyera letrare, por edhe sepse është një shkollë e mirëfilltë e mjeshtërisë së vështirë të shkrimësisë për të gjithë shkrimtarët shqiptarë, të rinj apo të konsoliduar qofshin.

Këtë karikaturë miqësore e ka dërguar nga Firence (Itali), posaçërisht për gazetën, shkrimtari dhe piktori Artur Spanjolli

G. G. MÁRQUEZ

Fragment nga romani

VJESHTA E PATRIARKUT

Përktheu nga origjinali Mira Meksi

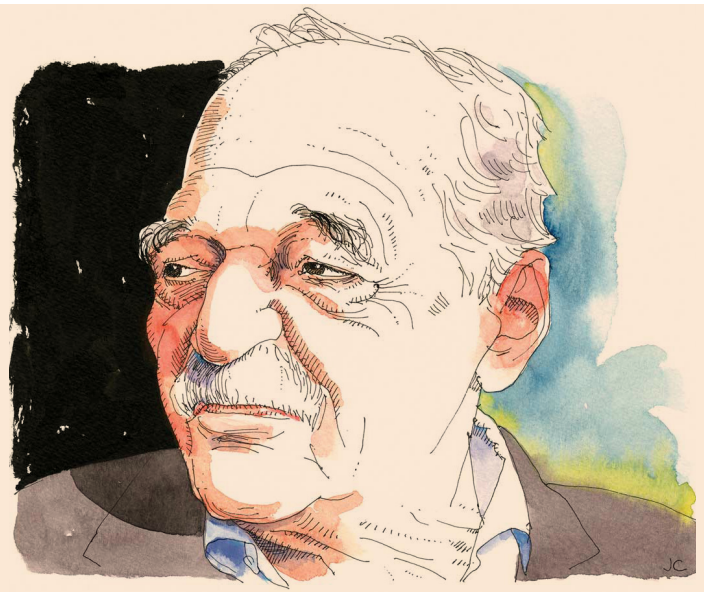

Gjatë fundjavës shkabat u futën nga ballkonet e shtëpisë presidenciale, shkatërruan sqepthi rrjetat prej teli të dritareve dhe trazuan me flatra kohën e ndenjur të brendësisë, dhe në agimin e së hënës qyteti u zgjua nga letargjia shekullore me një fllad të vakët dhe të proshkët prej të madhi të vdekur dhe madhështie të kalbëzuar. Vetëm atëherë guxuam të hynim pa i shembur muret e fortifikuara prej guri të ngrënë, siç dëshironin ata më të vendosurit, as duke çmontuar me zgjedhën e qeve hyrjen kryesore të blinduar, siç të tjerë propozonin, sepse mjaftoi t'i shtynte dikush që menteshat e portave të blinduara të cilat në kohërat heroike të shtëpisë u kishin bërë ballë topave të William Dampier-it, të lëshoheshin. Sikur hymë në një tjetër epokë, sepse ajri ishte më i hollë nëpër puset e rrënojave të strofullës së gjerë të pushtetit, dhe heshtja ishte më e vjetër, dhe sendet mezi dalloheshin në dritën e rënë. Përgjatë patios së parë, plloçat e të cilit i qenë dorëzuar trysnisë nëntokësore të barishteve të këqija, pamë vendrojën e rrëmujshme të rojave ikacake, armët e braktisura nëpër dollapë, tryezën e gjatë prej dërrasash të palatuara me pjatat me mbeturinat e drekës të së dielës të ndërprerë nga paniku, pamë hangarin në mugëtirë ku kishin qenë zyrat civile, kërpudhat e ngjyrshme dhe zambakët e zbehtë mes kërke-save të pazgjidhura rrjedha e zakonshme e të cilave kishte qenë më e ngadaltë se jetët më shkretinore, pamë në qendër të patios pagëzoren ku ishin krishteruar me sakramente luftarake më shumë se pesë brezni, pamë nga fundi stallën e vjetër të nënmbretërve të shndërruar në garazh, pamë mes kamelieve dhe fluturave berlinën e kohës së zhurmës, furgonin e murtajës, karrocën e kohës së kometës, makinën e varrimit të progresit brenda rregullit, limuzinën somnambule të shekullit të parë të paqes, të gjitha në gjendje të mirë poshtë pezhishkës së pluhurosur dhe të gjitha të lyera me ngjyrat kombëtare. Në pation pas tij, prapa një parmaku hekuri, ishin trëndafilishtat e mbuluara nga miellaza e pluhurit hënor në hijen e të cilave flinin leprozët në kohërat madhështore të pallatit, dhe aq shumë ishin harlisur nga braktisja saqë s'kishte mbetur cep pa aromë në atë ajër trëndafilash të mbështjellë me kutërbimin që na vinte nga fundi i kopshtit dhe me duhmën e qymezit dhe taftin e bajgave dhe të thartësirës së urinës së lopëve dhe ushtarëve të bazilikës koloniale të shndërruar në stallë për mjelje. Kur hapëm udhën përmes shkurreve mbytëse pamë galerinë me qemerë me vazo karafilash dhe kaçuba astromeliash dhe bugenvilesh ku kishin qenë barakat e konkubinave, dhe nga larmia e mbeturinave shtëpiake dhe sasia e makinave qepëse menduam se aty duhet të kishin jetuar më shumë se një mijë gra me trumbën e pjellave të tyre shtatanike, pamë kuzhinat e kthyera përmbys, lëveret e kalbura në diell nëpër magje, gropën e hapur të nevojtores së përbashkët të konkubinave dhe ushtarëve, dhe pamë në sfond shelgjet babilonike që ishin transportuar të gjalla që nga Azia e Vogël në serra deti, me vetë dheun e tyre, me limfën e tyre dhe me vesën e tyre, dhe pas shelgjeve pamë shtëpinë e pushtetit, të pafundme dhe të trishtë, nga grilat e çallatuara të së cilës vazhdonin të hynin shkabat. Nuk na u desh të shkallmonim hyrjen, siç kishim menduar, sepse porta qendrore u duk se u hap vetëm nga forca e zërit, kështu që u ngjitëm në katin e parë nëpërmjet një shkalle prej guri natyral me një qilim opere që e kishin brejtur thundrat e lopëve, dhe që nga hajati i parë dhe deri te dhomat e gjumit private pamë zyrat dhe sallat zyrtare të rrënuara ku bredhërinin lopët sypatrembura duke ngrënë perdet e kadifenjta dhe duke përtypur satenin e kolltukëve, pamë tablotë heroike të shenjtorëve dhe luftëtarëve të hedhura përtokë mes orendive të thyera dhe pelteve të freskëta të bajgave të lopëve, pamë një sallë ngrënieje të ngrënë nga lopët, sallën e muzikës të përdhosur nga tollovi lopësh, tryezat e vogla të dominove të shkatërruara dhe livadhet e tryezave të bilardove të kullotura nga lopët, pamë makinën e erës të braktisur në një qoshe, atë që shkërbente çdo fenomen të katër kuadrateve të trëndafilit të lundrimit që njerëzit e shtëpisë të mund të duronin mallin e detit që kish ikur, pamë kafaze zogjsh të varura gjithandej dhe ende të mbuluara me cohat e gjumit të ndonjë nate të javës së shkuar, dhe pamë nga dritaret e panumërta kafshën e pafundme të fjetur të qytetit ende të pafajshëm të së hënës historike që po fillonte të jetonte, dhe përtej qytetit, larg në horizont, pamë krateret e shuara me hi të ashpër hëne të fushëtirës pa kufi ku kish qenë deti. Në atë qerthull të ndaluar që shumë pak njerëz të privilegjuar kishin arritur ta njihnin, ndiem për herë të parë erëkërmën e shkabave, pikasëm gulçimin e tyre mijëvjeçar, instinktin e tyre para-thënës, dhe të udhëhequr nga veriu i kalbëzimit të rrahje-flatrave të tyre gjetëm në sallën e dëgjesave zgorret e lopëve të brejtura nga krimbat, të pasmet e tyre prej kafshësh femërore të përsëritura shumë herë në pasqyrat sa një shtat njeriu, dhe atëherë shtymë një derë anësore që të nxirrte në një zyrë të fshehur në mur, dhe atje pamë atë, me uniformën prej kanavace pa shenja, këmbalet, mamuzin e artë në takën e majtë, më i vjetër se të gjithë njerëzit dhe të gjitha kafshët e vjetra të tokës dhe të ujit, dhe ndodhej shtrirë mbi truall, përmbys, me krahun e djathtë të përthyer poshtë kokës që t'i shërbente si nënkresë, siç pati fjetur natë pas nate përgjatë të gjitha netëve të jetës së tij të stërgjatë prej despoti të vetmuar. Vetëm kur e kthyem për t'i parë fytyrën kuptuam se ishte e pamundur ta njihnim ndonëse nuk e kishin ronitur shkabat, sepse askush prej nesh nuk e kish parë kurrë, megjithëse profili i tij ishte në të dyja anët e monedhave, në pullat postare, në etiketat e purgativëve, në fashaturat e hernieve dhe skapularët, dhe ndonëse litografia e tij e kornizuar me flamurin në gjoks dhe dragoin e atdheut ishte ekspozuar në çdo orë dhe në çdo vend, e dinim që ishin kopje të kopjeve të portreteve të cilat konsideroheshin jobesnike që në kohërat e kometës, kur vetë prindërit tanë e dinin kush ishte ai sepse e kishin dëgjuar nga prindërit e tyre, e ata nga prindërit e tyre, dhe që fëmijë na mësuan të besonim se ai ishte gjallë në shtëpinë e pushtetit sepse dikush kish parë të ndizeshin llambat e dritës një natë feste, dikush kish treguar se pashë sytë e heshtur, buzët e zbehta, dorën e mendueshme që i jepte lamtumirën askujt përmes zbukurimeve liturgjike të karrocës presidenciale, sepse një të diel të para shumë viteve kishin çuar verbanin e rrugës që për pesë centavos recitonte vargjet e poetit të harruar Rubén Darío dhe ai ishte kthyer i lumtur me një monedhë ari të vërtetë me të cilën e paguan për një recital që kish dhënë vetëm për të, megjithëse nuk e kishte parë, sigurisht, jo sepse ishte i verbër por sepse asnjë vdekatar nuk e kish parë që nga koha e etheve të verdha, e megjithatë e dinim që ai ishte atje, e dinim sepse bota vazhdonte, jeta vazhdonte, posta vinte, banda bashkiake jepte koncerte me valset idiote të të shtunave poshtë palmave të pluhurosura dhe fenerëve të mekur në Sheshin e Armëve dhe të tjerë muzikantë të vjetër zëvendësonin muzikantët e vdekur të bandës. Gjatë viteve të fundit, kur nuk u dëgjuan më zhurma njerëzore as këngë zogjsh në brendësi dhe u mbyllën përgjithmonë portat e mëdha të blinduara, e dinim se ishte dikush në shtëpinë e pushtetit sepse natën shiheshin drita që dukeshin si ato të lundrimit përmes dritareve të anës nga deti, dhe ata që guxuan të afroheshin dëgjuan katastrofa thundrash dhe dihatje kafshësh të mëdha prapa mureve të fortifikuara, dhe një pasdite janari kishim parë një lopë tek sodiste muzgun që nga ballkoni presidencial, imagjinoni, një lopë në ballkonin e atdheut, çfarë tmerri, çfarë vendi i dhjerë, por u bënë shumë hamendësime se si ishte e mundur që një lopë të kishte mbërritur

Illustration by Adams Carvalho

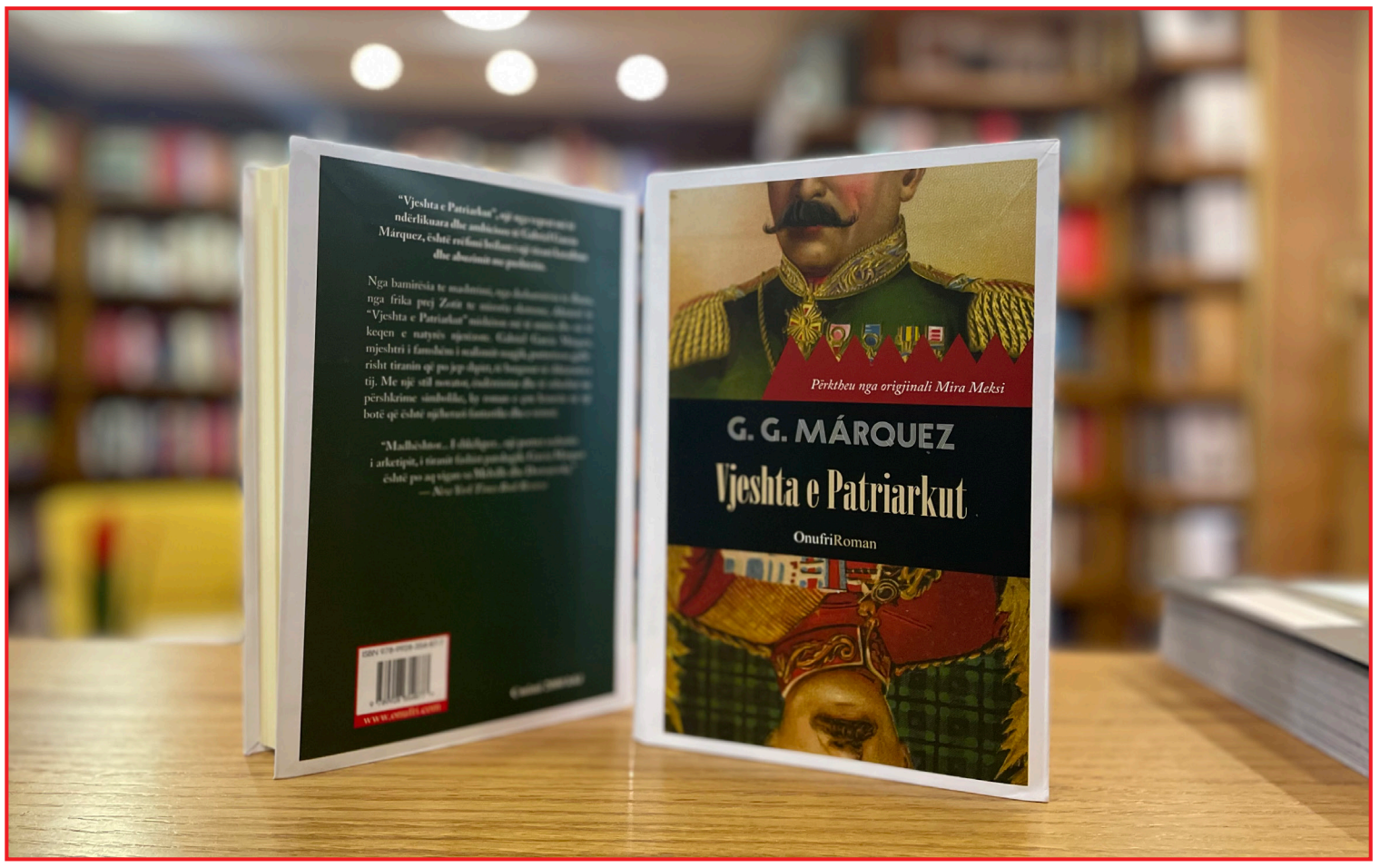

gjer në ballkon kur gjithë bota e di se lopët nuk ngjiten nëpër shkallë, dhe ca më pak kur ishin prej guri, dhe ca më pak akoma kur ishin të veshura me qilim, aq sa më në fund nuk e dinim nëse e kishim parë vërtet apo kishim kaluar një mbrëmje nga Sheshi i Armëve dhe duke ecur kishim ëndërruar se kishim parë një lopë në një ballkon presidencial ku asgjë nuk ishte parë dhe as nuk kishte për t'u parë herë tjetër për shumë vjet gjer agimin e së premtes së fundit kur filluan të mbërrijnë shkabat e para të cilat u ngritën që atje ku rrinin gjithmonë të përgjumura në kornizën e strehës varfërore, erdhën që nga brenda tokës, erdhën dallgë-dallgë që nga horizonti i detit prej pluhuri ku kishte qenë deti, fluturuan gjithë ditën në qerthuj të ngadaltë përmbi shtëpinë e pushtetit gjersa një mbret me kaçul vellonuseje dhe qafëz palakorrenti të kuqe lëshoi një urdhër të heshtur dhe nisi ai shpërthim xhamash, ai fllad prej të madhi të vdekur, ato hyrje-dalje shkabash nga dritaret çka mund të mendohej vetëm në një shtëpi pa autoritet, kështu që edhe ne guxuam të hynim dhe gjetëm në shenjtëroren shkretane rrënojat e madhështisë, trupin e sqepuar, duart e lëmuara prej zonjushe me unazën e pushtetit në eshtrën e gishtit të unazës, dhe likene të vockla që i mugullonin në gjithë trupin dhe parazitë të funddetit, sidomos në sqetulla dhe rrëzëkofshë, dhe kishte lidhur me fashë pëlhure testikulin e rrënxuar i vetmi që kishin kursyer shkabat ndonëse ishte i madh sa një veshkë kau, por as atëherë nuk guxuam të besonim se kishte vdekur sepse ishte hera e dytë që e gjenin në atë zyrë, vetëm dhe të veshur, dhe të vdekur me sa dukej nga vdekje e natyrshme në gjumë, siç ishte shpallur shumë vite më parë në ujërat parathënëse të lugjeve të falltareve. Herën e parë që e gjetën, në fillim të vjeshtës së tij, kombi ishte ende mjaft i gjallë që ai ta ndiente veten të kërcënuar me vdekje deri edhe në vetminë e dhomës së tij të gjumit, e megjithatë qeveriste sikur ta dinte veten të paracaktuar nga fati për të mos vdekur kurrë, sepse atëherë ajo nuk dukej si një shtëpi presidenciale por si një treg ku duhej të çaje rrugën përmes ordinancave këmbëzbathura që shkarkonin gomarët me perime dhe kashunët me pula nëpër korridore, duke kapërcyer sipër kumbareve me famujt e uritur që flinin të kruspullosura nëpër shkallë për të pritur mëshirën zyrtare, duheshin shmangur ujërat e pista që hidhnin konkubinat gojëlëshuara kur ndërronin lulet e natës me lule të freskëta nëpër vazo dhe pastronin me shtupë katet dhe këndonin këngë dashurish vegullimtare nën ritmin e degëve të thata me të cilat shkundnin qilimat nëpër ballkone, dhe e gjitha kjo mes poteres së funksionarëve të përjetshëm që gjenin pula duke pjellë vezë nëpër sirtarët e shkrimëtoreve, dhe ecejakeve të kurvave dhe ushtarëve në nevojtore, dhe shamatës së zogjve, dhe përleshjeve të qenve të rrugës në mes të dëgjesave, sepse askush nuk dinte se kush ishte kush dhe nga kush vinte në atë pallat me portat e hapura kat e kat brenda rrëmujës së pashembullt të të cilit ishte e pamundur të përcaktohej ku ishte qeveria. Burri i shtëpisë jo vetëm merrte pjesë në atë mynxyrë pazari por ai vetë e nxiste dhe e komandonte, sepse porsa ndizeshin dritat e dhomës së tij të gjumit, përpara se të këndonin gjelat, boria e rojës presidenciale ia dërgonte njoftimin e ditës së re garnizonit të afërt të Conde-s, dhe ky e përsëriste për bazën e San Jerónimo-s, dhe kjo për fortesën e portit, dhe kjo e përsëriste sërish për të gjashtë boritë njëra pas tjetrës që zgjonin së pari qytetin dhe pastaj gjithë vendin, ndërsa ai meditonte mbi oturak duke u përpjekur të fashiste me duar gumëzhimën e veshëve, që asokohe kish zënë t'i shfaqej, dhe duke parë të kalonin dritat e vaporëve nëpër detin e ndryshueshëm prej topazi i cili në kohërat e lavdishme ndodhej ende përballë dritareve të tij. Çdo ditë, që kur mori në dorë shtëpinë, kish vigjiluar mjeljen nëpër stalla për të peshuar me dorën e vet sasinë e qumështit që do të shpinin tri karrot presidenciale nëpër kazermat e qytetit, pinte në kuzhinë një filxhan të madh me kafe shqeto dhe një ëmbëlsirë manioke pa e ditur fort mirë se ku do ta tërhiqte zvarrë stuhia e ditës së re, përherë i vëmendshëm ndaj thashethemnajës së shërbëtorëve që ishin njerëzit e shtëpisë me të cilët fliste të njëjtën gjuhë, që u vlerësonte më shumë lajkat e njëmendta dhe që u zhbironte më mirë zemrën, dhe pak përpara orës nëntë bënte një banjë të ngadaltë me ujin e gjetheve të ziera në basenin prej graniti të ndërtuar në hijen e bajameve të patios së tij privat, dhe vetëm pas orës njëmbëdhjetë arrinte ta merrte veten nga angështia e agimit dhe përballej me rastësitë e realitetit. Dikur, gjatë pushtimit nga marinsat, mbyllej në zyrë me komandantin e trupave të zbarkimit që të vendoste fatin e vendit dhe firmoste çdolloj ligji apo urdhri me gjurmën e gishtit të madh, sepse asokohe nuk dinte as shkrim dhe as këndim, por kur e lanë sërish vetëm me atdheun dhe pushtetin e tij nuk e prishi më gjakun për mefshtësinë e ligjit të shkruar porse qeveriste vetë me zërin dhe praninë e tij në çdo orë dhe në çdo vend me një maturi shkëmbi por edhe me një zell të paimagjinueshëm për moshën e tij, i mësyrë nga një turmë leprozësh, të verbërish dhe ulokësh që përgjëroheshin për të marrë kripën e shëndetit nga duart e tij, dhe politikanë të shkolluar dhe lajkatarë cipëplasur që e shpallnin autoritetin e tërmeteve, të eklipseve, të viteve të brishta dhe të të tjera lajthitjeve të Zotit, tek tërhiqte zharg nëpër gjithë shtëpinë putrat e tij të mëdha prej elefanti në dëborë ndërsa zgjidhte probleme shteti dhe çështje familjare me të njëjtën lehtësi me të cilën urdhëronte që ma hiqni atë derën që aty dhe ma vendosni atje, ia hiqnin, ma vendosni sërish, ia vendosnin, që ora e kullës të mos tregojë orën dymbëdhjetë më dymbëdhjetë por në orën dy që jeta të dukej më e gjatë, i përmbushej, pa një çast mëdyshjeje, pa një pauzë, përveçse në orën vdekjeprurëse të gjumit të zhegut kur strehohej në mugun e konkubinave, zgjidhte njërën duke iu hedhur sipër, pa e zhveshur, pa u zhveshur, pa e mbyllur derën, dhe në ambientin e shtëpisë dëgjohej atëherë gulçimi i tij i pandjenjë prej bashkëshorti në afsh, tringëllima e ankthshme e mamuzit prej ari, kuisja e tij si këlysh qeni, tmerri i gruas që shpërdoronte kohën e dashurisë duke u rrekur të çlirohej nga vështrimi i ndyrë i shtatanikëve, britmat e saj largohuni që aty, shkoni të luani në patio se këtë s'mund ta shohin fëmijët, dhe dukej sikur një engjëll përshkonte qiellin e atdheut, shuheshin zërat, ndalej jeta, gjithë bota ngurosej me gishtin në buzë, pa marrë frymë, heshtje, gjenerali po shtie, por ata që e njihnin më mirë nuk kishin besim as në armëpushimin e atij çasti të shenjtë, sepse përherë dukej sikur dyzohej, se e panë duke luajtur domino në orën shtatë të darkës dhe në të njëjtën kohë e kishin parë duke u vënë flakën bajgave të lopës që të përzinte mushkonjat nga salla e dëgjesave, dhe askush nuk ushqente rremendje pa u fikur dritat e dritareve të fundit dhe pa u dëgjuar zhurma e kërcitjes së tri llozeve, tri rezeve, tri panxhave të dhomëgjumit presidencial, dhe pa u dëgjuar goditja e trupit që shembej nga lodhja në truallin e gurtë, dhe frymëmarrja prej fëmije gërdhuq që bëhej më e thellë sa më shumë ngjitej batica, derisa harpat mbrëmjesore të erës të fashisnin gjinkallat e timpaneve të tij dhe një dallgëzim i gjerë shkume të rrafshonte rrugët e qytetit të vjetër të nënmbretërve dhe piratëve dhe të vërshonte në shtëpinë e pushtetit nga të gjitha dritaret si një të shtune të tmerrshme gushti që i bënte molusqet të mbinin nëpër pasqyra dhe sallën e dëgjesave e linte në mëshirë të furisë së peshkaqenëve dhe i kapërcente caqet më të larta të oqeaneve parahistorike, dhe përmbytte faqen e tokës, dhe hapësirën dhe kohën, dhe mbetej vetëm ai duke pluskuar përmbys në ujin hënor të ëndrrave të tij prej të mbyturi vetmitar, me uniformën prej kanavace të ushtarit të thjeshtë, këmbalet, mamuzin prej ari, dhe krahun e djathtë të përthyer poshtë kokës si nënkresë. Ajo kudogjendje gjatë viteve gurnajë që paraprinë vdekjen e tij të parë, kur ngjitej ndërkohë që zbriste, ajo gjendje ndezullie në det ndërsa jepte shpirt nga lëngime zemre nuk ishin një privilegj i tij i lindur, siç e shpallnin lajkatonjësit, dhe as një vegulli e turmës, siç thoshin kritizerët e tij, ishte fati që gëzonte shërbimet e ndershme dhe besnikërinë si të një qeni roje të Patricio Aragonés-it, dubluesit të tij të përsosur, i cili ishte gjetur pa e kërkuar askush kur erdhën dhe i dhanë lajmin gjeneral se një karrocë presidenciale e rreme shkonte nëpër fshatrat e indianëve dhe bënte një tregti të begatë duke ju zëvendësuar, se kishin parë sytë e heshtur në mugëtirën e përmortshme, se kishin parë buzët e zbehta, dorën prej nuseje të ndjeshme me dorashkën prej sateni që u hidhte grushte me kripë të sëmurëve të gjunjëzuar në rrugë, dhe se prapa karrocës dy oficerë të rremë me kuaj vilnin monedha ari për shërbesën e shëndetit, përfytyrojeni gjeneral, çfarë sakrilegji, por ai nuk dha asnjë urdhër kundër zëvendësuesit por kishte kërkuar t'ia sillnin fshehurazi në shtëpinë presidenciale me një thes jute në kokë që të mos e ngatërronin me të, dhe atëherë vuajturazi ishte poshtëruar duke e parë veten në atë farë ngjashmërie, dreqi e mori, ky burri jam unë, tha, sepse në të vërtetë dukej sikur të ishte ai, përpos autoritetit të zërit, që tjetri nuk arriti ta imitonte kurrë, dhe nga qashtërsia e vijave të dorës ku kurba e jetës zgjatej pa pengesa përreth bazës së gishtit të madh, dhe nëse nuk e pushkatoi në vend nuk e bëri sepse i interesonte ta përdorte si zëvendësues zyrtar, pasi këtë e mendoi më vonë, por sepse e shqetësoi imagjinata se shifrat e fatit të vet mund të ishin shkruar në dorën e mashtruesit.

NJË PORTRET MAGJEPSËS I NJË TIRANI MONSTRUOZ TË KARAIBEVE

Nga William Kennedy

The New York Times, 1976

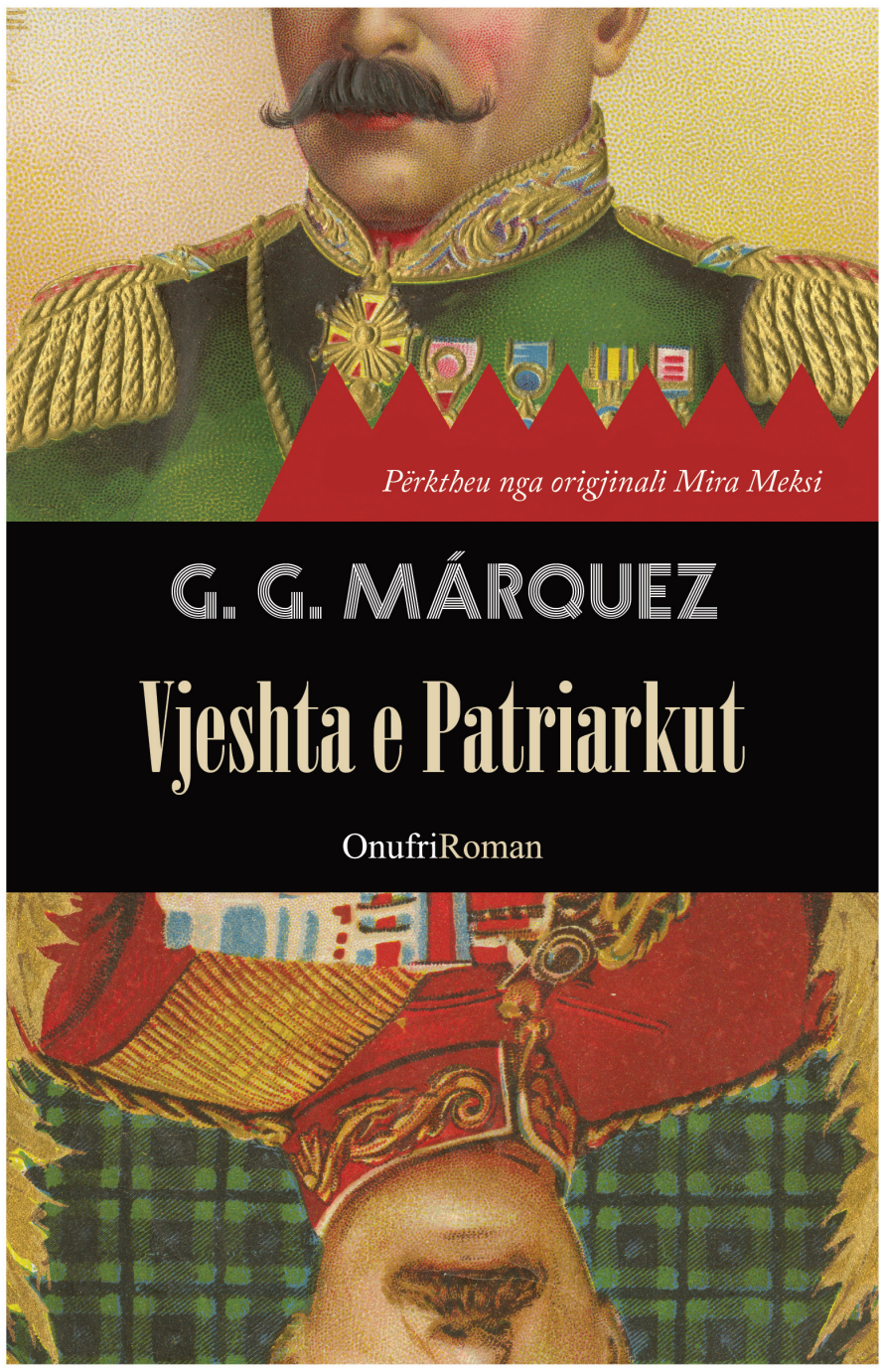

Në vitin 1968, kur filloi të shkruante këtë roman madhështor, Gabriel García Márquez-i i tha një intervistuesi se i vetmi imazh i tij që kishte prej vitesh ishte i një plaku shumë të vjetër duke ecur përmes dhomave gjigante e të braktisura të një pallati plot me kafshë. Disa prej miqve të tij mbajnë mend të ketë thënë që më 1958, kur po dëshmonte si gazetar rënien e Marcos Pérez Jiménez-it në Venezuelë, se një ditë do të shkruante një libër për një diktator. Ka folur që atëherë për ndikimin e jetës së *caudillo*-s venezuelas, Juan Vicente Gómez, në librin e tij. Vetë ka jetuar prej vitesh nën diktaturën e Rojas Pinilla në Kolumbi. Mbuloi gjyqin e një kasapi të Batistas në ditët e para të pushtimit të Kubës nga Kastro. Jetoi në Spanjë gjatë uturimave të pafundme të vdekjes së pakuptueshme të Franco-s, kur ai vend ishte një udhëtim i fundit mikpritës për diktatorët e rrëzuar latinë.

U ka shtuar këtyre kohërave të jetës së tij fragmente nga historitë e gjata të diktatorëve – vdekjet e Jul Cezarit dhe Musolinit, qëndrueshmërinë e Stroessner-it, adhurimin e gruas së Perón-it, që duket se është një studim i detajuar i kohërave të Trujillo-s dhe të Shteteve të Bashkuara dhe kanonierës-kokonë angleze të aq shumë budallenjve shtazarakë në pallatin e diktatorit. E ka përvetësuar dhe riimagjinuar të gjithë këtë, dhe më shumë, dhe u shfaq me një portret mahnitës të arketipit: tirani fashist patologjik.

García Márquez-i (mbiemri i tij është García; Márquez është emri i mamasë së tij) e filloi këtë roman më 1968 dhe tha më 1971 se ishte i përfunduar. Por vazhdoi ta latonte deri më 1975 kur e botoi në Spanjë. Tani Gregory Rabassa, i cili përktheu romanin e fundit të autorit, "Njëqind vjet vetmi", dhe që vetëm në bazë të këtyre dy librave figuron si një nga përkthyesit më të mirë që ka frymuar ndonjëherë, na ka dhënë ekuivalentin e shkëlqyer në anglishte të spanjishtes mjeshtërore të García Márquez-it.

Libri, siç pritet nga García Márquez-i, është mistik, surrealist, Rabelaisian në ekzagjerimet, shtrembërimet dhe gjuhën ekzotike të tij. Por koncepti i jetës sipas García Márquez-it është se surrealiteti është po aq normë sa banaliteti. "Në Meksikë surrealizmi përshkon rrugët", - tha një herë. Dhe diku tjetër: "Realiteti amerikano-latin është krejtësisht Rabelaisian."

Dhe kështu patriarku i tij, gjenerali pa emër (grada e saktë është Gjeneral i Universit) i një kombi karaibian pa emër, jeton aq gjatë sa mosha e tij është mes 107 dhe 232 vjeç, baba i 5.000 fëmijëve, të gjithë spurdhjakë, të gjithë shtatanikë. Është bastardi i një zogjrritëseje, ngjizur në një stuhi karkalecash blu, lindur në një prag dere manastiri, me këmbë të mëdha të deformuara dhe testikulin e zmadhuar sa një fik, që i fishkëllen një tingull dhembjeje çdo moment të jetës së tij pabesueshmërisht të gjatë. Mbishkrimet në muret e banjave të shërbëtorëve i japin mprehtësi prej orakulli për grupet tradhtare, njërin prej të cilëve e shërben të pjekur për darkë në një nga mbledhjet me gjeneralët e tij.

Ka aq shumë fuqi sa kur urdhëron që ora të ndryshohet nga tre në tetë të mëngjesit për ta çliruar veten nga errësira, trëndafilat hapen dy orë para kohës së vesës. Ndikimi i tij është aq i pashlyeshëm sa rrjedhimisht lopët e tij lindin të damkosura me hekurin e skuqur dhe të trashëguar presidencial. Korrupsioni i Korruptueshmëria e tij është e tillë që manipulon lotarinë javore, duke përdorur fëmijë nën shtatë vjeç për të tërhequr tre numrat fitues, dhe i fiton gjithmonë të tre. Për t'i reshtur fëmijët për bashkëfajësinë e detyruar, i burgos. Kur arrijnë në 2.000 dhe papa vuan publikisht për zhdukjen e tyre dhe Shoqëria e Kombeve e investigon, i izolon fëmijët në vende të shkreta pas një dëbimi prej nazistësh me kuti me vagonë mallrash, dhe në fund i mbyt në det, duke mohuar se kanë ekzistuar ndonjëherë.

Por grabitja e tij më fantastike është shitja e detit të Karaibeve te gringot të cilët e kanë mbajtur në pushtet. Ambasadori i Shteteve të Bashkuara të Amerikës urdhëron draga gjigante thithëse dhe inxhinierët e lundrimit, që "e morën detin me pjesë të numërtuara të ambasadorit për ta mbjellë larg uraganeve në agimet e përgjakura të Arizonës, e morën me gjithçka kishte brenda, gjeneral, me pasqyrimin e qyteteve tona, me të mbyturit tanë të ndrojtur, me dragonjtë tanë marrokë", dhe lanë pas "një krater të shqyer", "fushëtirën shkretane prej pluhuri të ashpër hënor". Për të zëvendësuar flladet e humbura kur u largua deti, një tjetër ambasador i SHBA-së i jep gjeneralit makineri ere.

Romani është pafundësisht bizar dhe i ethshëm, por në fund të fundit jo i komplikuar. Megjithatë, është e vështirë t'i futesh: një paluze dendurisht e pasur dhe e lëngshme që fillon në fund dhe bën kërcime folkneriane përpara dhe prapa në kohë. Fjalitë ndonjëherë vazhdojnë për tri faqe, me dialogë të pandarë. García Márquez-i i ka pështjellur problemet duke e bërë romanin një enigmë përemrash, duke ndryshuar vazhdimisht pikat narrative në mes të fjalisë. Për shembull: "...me një vështrim pa më tepër poshtërsi dhe mosmirënjohje se ç'kishin parë dhe vajtuar sytë e mi qysh kur kam lindur, o nënë". Të gjitha i referohen gjeneralit.

Rrëfimi është më së shumti në mendjen e gjeneralit, por García Márquez-i futet gjithashtu në mendjen e tjerëve me intensitet të shkurtër, shpesh flet me zërin e përbashkët të të gjithë njerëzve në kombin e rrënuar; dhe kështu, përmes zhytjes së pamëshirshme të lexuesit në këto perspektiva hollësisht të detajuara, ai e iluminon monstrën nga brenda e nga jashtë dhe na e jep të plotë.

Si me "Njëqind vjet vetmi", lexuesi gjithashtu zhytet në prozë panoramike, një vepër edhe më poetike se e fundit. Nuk ka një rrëfim të zakonshëm, vetëm episode kronologjikisht të ngatërruara që e çojnë gjeneralin nga lindja në vdekje përmes një kohe moderne të papërcaktuar në të cilën mbreti dhe mbretëresha e Babilonisë bashkekzistojnë me televizionin me qark të mbyllur. Ndiqet përmes tentativave për vrasje, mizorive, perversitetit seksual komik, nga martesa me një murgeshë dhe një luftë qesharake me një kishë për të shenjtëruar nënën e tij, përmes politikash boshe e të pakuptimta të cilat nuk kanë aspak të bëjnë me fuqinë e tij të paprekshme, përmes revoltave të dështuara të pallatit dhe ngritjen dhe rënien e një shefi policie sekrete i cili vazhdon t'i dërgojë thasë me koka armiqsh të supozuar.

Gjenerali degjenerohet nga një hamshor karizmatik e i deformuar në një bishë gjakatare pa tru e burgosur në "fronin e iluzioneve" që krijon fuqia e tij, në pamundësi për të dalluar se çfarë është e vërtetë tani, apo çfarë ishte e vërtetë në fillim. Fillon ta mendojë veten si Zot dhe e quan të birin Emanuel.

Lexuesi lodhet disi me teprimet, përsëritjet dhe parashikueshmërinë të disa pjesëve të caktuara – plaku që po ecën pafundësisht përmes korridoreve të pallatit, duke çarë përmes leprozëve dhe lypsarëve në patio, duke u përkujdesur për lopët në shkallë dhe duke ndjekur konkubinat në fshehtësi, dhe ka një dëshirë të zjarrtë për një

nënvlerësim të poshtër. Por García Márquez-i është po aq vigan sa Melville dhe Dostojevski. Beson që jo vetëm se teprimet të bëjnë mirë, por që janë thelbësore, se një libër duhet të ketë një mori në të njëjtën mënyrë që jeta është gjigante – dhe e dendur dhe misterioze dhe po aq e parashikueshme në mënyrë të përsëritur sa hakmarrja e gjeneralit për fyerjet. Si ndryshe, pyet thjeshtazi romani i tij, mund të rrëfehej historia e diktaturës së pafundme?

Ky roman, prej nevojës pra, nuk ka asnjë cilësi përgëzuese të jetës që e bëri "Njëqind vjet vetmi" kaq universalisht të dashur. Nuk ka asgjë për të festuar në jetën e gjatë e të mundimshme të gjeneralit. I jepen pafundësisht mundësi të na bindë se vuajtja dhe pikëllimi dhe ngatërresat janë të vërteta. Por ne nuk bindemi kurrë. Ai nuk është as i mëshirshëm. Është një spektakël, mishërimi i një të keqeje egocentrike, maniakialisht e dhunshme, kozmikisht e pavlerë dhe pavarësisht pretendimeve për përjetësi, po aq pa kuptim sa çdo gjë tjetër në një botë absurde. Kontributi i tij kryesor në jetë, përfundimisht, është frika; por frika siç e provokon vetëtima, kanceri, apo çmenduria, frikë e bazuar në mundësi irracionale, mbi shkatërrimet e padrejta të një hyjnie djallëzore.

Ky libër është një polemikë supreme, një parashtrim shpirtëror, një sulm kundër çdo shoqërie e cila inkurajon apo madje lejon rritjen e një monstruoziteti të tillë. García Márquez-i e sendërton monstrën dhe në fund të romanit përpiqet ta shpjegojë si pasojë të pamundësisë së gjeneralit për të dashuruar: "...ishte rrekur ta kompensonte atë fat poshtërues me kultin përvëlues të vesit vetmitar të pushtetit, ishte bërë viktima e sektit të tij që të flijohej në flakët e atij holokausti të pafundmë, ishte dhjamosur në mashtrim dhe krim, kish përparuar në mizori dhe poshtërsi dhe e kish kapërcyer koprracinë e tij të ethshme dhe frikën e lindur vetëm për të ruajtur në grusht gjer në fund të kohërave zarin e tij prej qelqi pa e ditur se ishte një ves pa mbarim nginja e të cilit prodhonte urinë e vet gjer në fund të të gjitha kohërave gjeneral...".

Por monstra nuk mund të reduktohet në një shkak të vetëm, ashtu siç shpjegohet qytetërimi përmes shpikjes së rrotës. Shkaku është përtej deklaratave reduktuese, edhe kur shtresëzohen në prozë kaq të shkëlqyer. Gjenerali pretendon të ketë një dashuri të veçantë për mamanë perëndeshë dhe gruan epshore. Por i do në mënyrën që do dhe përkëdhel butësisht testikulin e tij: si një zgjatim të vetes. Me kohën, ai do të shfarosë çdo gjë që nuk është e, nga, prej, apo për të. A mundet që thjesht mungesa e dashurisë të shpjegojë një mizantropi kaq të përlyer me gjak?

Paaftësia për të dashuruar duket se qëndron, madje, si një fakt tjetër në jetën e gjeneralit, si fishkëllima e hernies së tij, apo fara e babait të panjohur, apo zbulimin e tij se gënjeshtra është më e rehatshme se dyshimi. Dhe këto fakte, në dorën e këtij romancieri mjeshtëror, mblidhen jo për të shpjeguar thjesht diçka, por për të mishëruar vizionin më kompleks e të tmerrshëm të djajve të kudogjendur e të pamposhtshëm të Amerikës Latine.

Përtheu Enxhi Hudhri

Filozofi hebre A. Heshel (A.Heschel) e ka përkufizuar në mënyrë sintetike dhe entusiazte njeriun si "atë që realizon ëndërrat e Perëndisë". Po të pranojmë këtë përkufizim dhe të nisemi prej tij do të mund të shtonim se për disa njerëz të veçantë Perëndia ka ëndërruar që të jenë poetë.

Sadik Bejko merr pjesë ndër ta, i takon kategorisë së poetëve të vërtetë, të poetëve origjinalë, jo artistëve të tavolinës. Ai e shfaqi këtë origjinalitet të vetin qysh në vëllimin e parë të rinisë së vet "Rrënjët", të ngulur thellë në terrenin e fortë dhe pjellor të fëmijërisë dhe adoleshencës së tij, në ëndërrat e tij për të ardhmen, në lidhjen e tij të pazgjidhshme me vendlindjen.

S.Bejko bën pjesë ndër poetët shqiptarë që nuk u vërtitën si satelitë rreth asnjerit prej tre diejve të avangardës poetike të viteve Gjashtëdhjetë, Kadaresë, Agollit, Arapit. I takon atij brezi poetik të viteve Shtatëdhjetë që çeli dhe nxori lulet e veta në hijen e poetëve të mëdhenj të brezit të kaluar. Pra, nuk qe një poet i avangardës dhe nuk e njohu shkëlqimin e një lavdie të papritur që do të buronte nga një kthesë e rëndësishme në poezinë shqiptare si paraardhësit e tij të shquar.

Megjithatë luftoi ashpër me rreptësinë e rregullave që i kishte imponuar poezisë së kohës diktatura, rregullat e të ashtuquajturit "realizëm socialist" që nuk ishte në thelb as realizëm i mirëfilltë, as nuk udhëhiqej nga ideale vërtet socialiste, po mund të quhej si një klasicizëm i llojit të ri, më i rreptë se klasicizmi historik meqenëse programi i tij estetik u ishte imponuar krijuesve nga shkaqe jashtëletrare. Përfaqësuesit më të mirë të brezit të viteve Shtatëdhjetë luftuan kundër këtyre rregullave, një luftë të heshtur që do të ishte një formë "disidence estetike". Ata iu larguan temave "të ashtuquajtura të mëdha" dhe retorikës kumbuese së tyre për të rizbuluar një poezi të së zakonshmes, të së përditshmes që i ngjante drejtimit letrar italian të "poetëve të muzgut", të krepuskolarizmit. Njëkohësisht këta poetë u drejtoheshin atyre temave ekzistenciale që në atë kohë quheshin si dytësore, temës së dashurisë, temës së natyrës duke rizbuluar thellësinë dhe vitalitetin e tyre dhe duke gërmuar kështu në shkëmbin e rregullave të rrepta për të nxjerrë së këndejmi burime të kulluara lirizmi.

Çdo poet i këtij brezi e përjetoi ndryshe këtë dell lirik që ishte njëkohësisht rikthim te tradita më e mirë shqiptare dhe prirje drejt modernes që sundonte në atë kohë në poezinë europiane. Poetët më të mirë të kësaj kohe fshehën nën armaturën e dukshme të "realizmit socialist" elemente realizmi të mirëfilltë dhe modernizmi.

Secili prej këtyre poetëve farkëtoi teknikat e veta shprehëse që i përgjigjeshin botës së papërsëritshme poetike të un-it të vet lirik.

Poezia e Sadik Bejkos është një poezi veçanërisht fine, nga lirizmi i tij shpërthen herë pas here një vlim ndjenjash dashurie, dhëmbshurie, edhe rebelimi dhe urrejtjeje, në të nuk mungojnë as lirikat "diellore" si "Është deti", një lirikë që zien e tëra nga afshi dehës i dashurisë dhe jetës, një lirikë e pasur me limfë jetësore.

Poezia e Bejkos njohu një evolucion me zig-zage dhe shpërthime, nga lufta e heshtur kundër mungesës së lirisë së periudhës së parë historike që përjetoi autori në përtëritjen dhe riafirmimin e makrotemave dhe mikrotemave të krijimtarisë së tij, dashurisë erotike dhe pannjerëzore, marrëdhënieve me natyrën, ankthit të vetmisë, ankthit të pleqërisë dhe të vdekjes. Një nga shëmbëlltyrat më të dashura për Bejkon është ajo *e detit*, çka e afron me një grupim të veçantë poetësh që i drejtohen këtij imazhi duke iu larguar imazheve më të përhapura të *malit* dhe të fushës.

Elementi tradicional kozmogonik

POETIKA HERMETIKE E SADIK BEJKOS

Prof. Dr. Klara Kodra

ujë është një pjesë përbërëse e universit poetik të Bejkos dhe shpreh hera-herës disa kuptime: idenë e pjellorisë, idenë e katarsisit, idenë e rrjedhjes së pandalshme të jetës.

Në poezinë "Lumi" shfaqet kjo rrjedhë e përjetshme, po është i pranishëm edhe qyteti, krijesë njerëzore me dritat e veta që lumi "i do", sipas një vargu të goditur të poetit.

Treshja *lumë – qytet – det*, treshe realiste dhe objektive, është e lidhur ngushtë me një shëmbëlltyrë të katërt, atë të heroit lirik që i përmban të tria në mikrokozmosin e vet subjektiv.

Në rrjedhën e lumit shkrihen e tashmja dhe përjetësia, natyra dhe krijimi njerëzor.

Pastaj vjen imazhi *i pusit*, krijim njerëzor që ngrihet në simbol dhe me të cilin identifikohet heroi lirik, një pus nga i cili nxirret veç errësirë (*terr*). Heroi pohon me dëshpërim: "Fus kovat, / *terr,* veç *terr* kam nxjerrë". Pra, uji i gjallë mungon. Është simboli i tharjes së ndjenjave, po me një shpresë të plotë që dikush, pra Tjetri, i afërmi do të arrijë të gjejë *ujin*, pra komunikimin njerëzor.

Pranë elementit *ujë* i lidhur përgjithësisht në fluiditetin e poezisë së Bejkos, takojmë binjakun e tij, antitetik, *zjarrin*, jetësor, pastrues, kurrë shkatërrues që ngrihet në simbol të vlerave tradicionale dhe të familjes, të *vatrës* në poezinë "Kënga e fundit për zjarrin". Zjarri simbolizon ngrohtësinë njerëzore që në atmosferën e vetmisë egoiste dhe individualiste që sundon sot, rrezikon të humbasë. Ngrohtësia është leitmotivi i kësaj poezie (ç'ishte kjo e *ngrohtë* e pashuar brambullimë... këtë rapsodi të mbrëmjes që *i ngrohte* gjirin).

Zjarri këtu s'është vetëm simbol i traditës, po edhe i vazhdimësisë, i zëvendësimit të brezave, i dritës që ndriçon të ardhmen (zjarri që në njërën dorë mban muzgun/në tjetrën agimin).

Zjarri merr formën e "shufrës së diellit" të gëlltitur nga heroi lirik që e bën të "ngarkojë me diell urën", urën që ndodhet mbi terr ("Ura mbi terr"). Metafora e dyfishtë shpreh misionin e lartë dhe të rëndë të poetit që sfidon terrin-ferr, duke e shkrirë veten për ta kthyer në pishtar.

Zjarri ngrihet në përmasën e shenjtërisë te vjersha "Bariu i mirë" ku bariu që do të vijë (Krishti ?) "do t'i djegë brirët" e un-it lirik në "zjarr të lashtë e të shenjtë" që ai të "mos verbohet kurrë më". Është fjala, pra, për një *katarsis* përmes zjarrit (*të urrejtjes* apo të dashurisë?)

Dramaticiteti dhe melankolia janë dy elementë përbërës të rëndësishëm të poezisë së Bejkos, e pasur me analiza psikologjike tepër fine.

"Un-i" lirik nuk shfaqet gjithnjë përmes zërit të poetit, ka raste që identifikohet me ndonjë zë tjetër si ai tepër origjinal që evokon autori, zëri i një murgu të lashtë të cilit i është kërkuar të formulojë kodet e ligjet nga sovrani Hamurabi ("Letër Hamurabit"), po ky personazh, asket dhe filozof, e ndjen veten më lart se tundimet e botës dhe trëmbet nga roli i gjykatësit të vëllezërve të vet që i ka ngarkuar një mbret.

Mbase ky hero i lashtë i paraprin ungjillit të mëshirës së Krishtit. Ai i kundërvihet krizës së sotme të vlerave, arbitraritetit të ligjeve të shkruara, shembjes së ligjeve etike të pashkruara.

Heroi lirik i poezisë së Bejkos është zakonisht tepër njerëzor, dashuron dhe vuan me intensitet të veçantë, mediton dhe kërkon vetmi-në dhe njëkohësisht e vuan si dënim, është i aftë edhe për rebelim dhe urrejtje, siç kemi vënë re.

Përveç kësaj në poezinë e Bejkos ndihet një prani që mungon te disa poetë bashkëkohës si poeti tepër origjinal Frederik Rreshpja, prania e Perëndisë, e një Perëndie që dënon, po edhe ringjall si vëmë re në poezinë "Mbretëria sovrane e drurit" ku un-i lirik ngjan si i çnjerëzuar (Pandjeshëm si dru, memec/ pa shprehje si dimërit një dru/ kokëmushkë në hajvanllëk si dru;/ tharë në inde e gjak si dru,/ pa limfë .../... i lakuar, i/ drithmuar rrënjësh si dru") që mandej të lindë përsëri: "Një ditë çela / fytyrë, duar, trup njerëzor... në njerëzi u ktheva/ ... i falem Jehovait/. Ai u dha fund ditëve të mia prej druri".

Kjo ringjallje mbase simbolizon vdekjen në të gjallë të qenieve njerëzore në atmosferën e diktaturës që kanë lulëzuar prapë në saje të dëshirës së pashuar për një jetë të lirë, përmes një mrekullie hyjnore që e bëri të mundur shpresa.

Në faunën e botës poetike të Bejkos bëjnë pjesë *delet*, simbol butësie dhe pafajësie që e lidhin un-in lirik me fëmijërinë

(Vijon në faqen 9)

Me rastin e 70-vjetorit të lindjes së shkrimtarit Zejnullah Rrahmani, në promovimin e librave 'Deti i zi' dhe 'Djemtë e Ballofcit'

ZAHIRI, KIPCI I AUTORIT

nga Sabri Hamiti

Libri *Djemtë e Ballofcit* (2021) i Zejnullah Rrahmanit është libër binjak me librin e tij *Tregimet e Ballofcit* (2008). Në njërin karakterizim letrar përqendrohet në *rrëfim*, në tjetrin në *personazh*, ndërsa Ballofci del si *topos letrar*, kaq i lidhur me Autorin dhe pikëvështrimi e tij letrar.

Duke e çmuar tregimin *Dhe...Zahiri*, si kurorë të librit *Djemtë e Ballofcit*, përqendrimi i leximit dhe interpretimit të tij, hap mundësinë për të shpaluar mënyrën e krijimit letrar të Zejnullah Rrahmanit, në këtë fazë të krijimtarisë së tij.

Dy këmbë për t`u nisur në shtegtim dhe dy këmbë dhe për t`u kthyer, ja kushtet elementare për Autorin që nisë aventurën e imagjinimeve, të cilat stërpiken me pikat e reales dhe autentikes.

Kanë kaluar decenie qëkur Zejnullah Rrahmani thuri enigmën 'LB'N' për të kërkuar *zanoret e humbura* të autenticitetit. Mbasi me thurjet e ndërliqshme romansore i gjeti zanoret për ta shqiptuar ALBANIN me veprat *Zanoret e humbura, Sheshi i unazës, Udhëtimi arbdhetar e Romani për Kosovën*; ka dy decenie që i lidh rruzaret e smaragdit për të shpallur autentiken si kërkim të përbotshëm për të zbuluar qenien e plotë të vetes, individualen.

Tashmë trajta letrare e braktis vullnetshëm ligjërimin si thurje për të pëlqyer kombinimet e mozaikut letrar. Ky prosede letrar thekson paradoksin e ri ku përsiatja krijon rrethin e ri imagjinativ që përcaktohet me toposet letrare Ballofc e Prishtinë, si pika mbështetëse të kohës në hapësirë, për ta lakuar lajtmotivin e dashurisë me sytë e Erosit që lotojnë në imagjinatën tejkohore. Kjo, pastaj, merr trajtën e veprës letrare, ku personazhet shumëzohen, porse janë përherë kipca të autorit, krijuesit.

Tani, duke kaluar nëpër *filtrin* e poezisë, proza kalon në shkallën e *flirtit* me poezinë. Dhe Zena vijon të rendisë *rruzuaret e smaragdit*, me një ndjeshmëri prustiane (a la Proust), duke kulluar dhembjen që bëhet e bukur. Jo vetëm për të tallur sistemin letrar të shkak-pasojës me çudibërjen e zbulimit të mrekullitares.

Po, jemi te trajta e prozës poetike që sajohet nga format e thjeshta, me figurën dhe enigmën e vet, e cila, kur synon formën e rrëfimit më të gjatë, në fakt është vetëm bashkim i kombinuar i formave të thjeshta.

Këto venerime bëhen më të qarta, po të lexohet tregimi përmbyllës i librit *Djemtë e Ballofcit, Dhe...Zahiri,* që për shumëcka është kurorë e gjithë librit, duke qenë i lidhur edhe me tregimet *Ylli e Meneliku.*

Tregimi nis me vetën e tretë neutrale të rrëfimit e të ekspozimit, për të vijuar menjëherë me vetën e parë të përbrendësimit e të poezisë. Në tregimin e përbërë nga 38 fragmente tekstesh të emërtuara, në trajtë të fragmenteve të prozës poetike, për të shpaluar edukimin sentimental dhe rritën cognitive të Zahirit, që nga fëmijëria deri në pjekuri, sa për t'iu drejtuar me dashuri Zotit të vet. Autori rendit në vepër letrare tekstet e fletoreve të Zahirit, të mbetura në dorëshkrim në kohën e vajtje-ardhjeve në vendlindje, duke u larguar, si një yll që përshkoi qiellin dhe u zhduk.

Në të vërtetë ai nisi udhëtimin vetanak për të njohur Dritën, Lumturinë, Udhën e prirë nga Dashuria e dhembja e saj; për ta njohur të bukurën dhe njohjen dhe Kosmosin e Absolutin për të ndier aktin madhështor të krijimit. Është mrekullia e krijimit, nën veprimiin e habitshëm të imagjinatës, që të bëjnë poet e profet. Atëherë shfaqet shtretëtira në zemër, tretja e pasionit, vetmia për të përballuar jetën në mes të kurrkundit e të kurrfarës. Kriza e Unit kërkoj daljen që, në fragmentin 12, gjen *degën e lisit për varje*, si obsession e si shpëtim, duke imagjinuar variantet e vdekjes. Shpëtimi është gjithmonë *Ti-a*, sepse pa një Unë e një Ti nuk ka dashuri, bile as ligjërim për dashurinë. Zemrën e ngrirë nuk e shkrin as udhëtimi e njohja, përtej maleve e përtej deteve, por thirrja e emrit Zahir e ngjall pasionin. Duke ndier e hapur shpirtin Zahiri bëhet nyje para së cilës në trajtë të rrëfimeve personale happen rrëfimet e njerëzve për jetën si në një libër të hapur.

Janë kujtimet personale, kur si fëmijë luan me diellin, e si djalë, kur e përshkon vapa, diellin e lëshon në kopshtin e Asaj si dhuratë fshehtësie.

Dhe nis e nuk sos drama e dashurisë, e cila ngatërron kohët, vendet e moshat e individit, duke e prishur rendin e ëndërrave e të kujtimeve.

Në fragmentin 19 *Fitorja* drama kërkon zgjidhjen mbasi tashmë janë skalitur protagonistët Djali, me diell në dorë e Vasha me hënë në kaptyell, që luan me hënën. Atëherë kipci i autorit bëhet autor, e autori i kipcit bëhet kipc: se jemi në botën mrekullitare të përrallës, të imagjinimit, ku realja dhe irealja shkëmbejnë dhuratat.

Jemi në kohën kur nis faza e parantezës së madhe të interpretimit, që shtrihet në fragmente në tri tregime të lidhura: *Ylli, Meneliku e Zahiri* përballë *Thanës, Luledielles e Fitores*, relacione të lidhura në faza të ndryshme të tekstit të dashuruar, në *fëmijëri*, në *djalëri* e në *pjekuri*, me ngjarjet në *mal*, në *fushë* e në *qytet.*

Në rastin e parë: *nën lis po rrinte djali* (Ylli), kur vjen e puth në ëndërr bukuroshja (Thana). Në rastin e dytë: *nën hije të mollës së egër* po rrinte (Meneliku), kur iu shfaq përpara Lulediella, të cilën e pa si fatin e vet. Pamjet e shfaqjet e të dy rasteve, të shqiptuara në dimensione përrallore e fantastike, tani te tregimi *Zahiri* ndeshen me realen për të krijuar një dramë fantazmagorike, në një natë në Prishtinë, ku, mbas thirrjesh e takimesh, e kalojnë një udhëtim me veturë, nga Dardania deri te Bregu i Diellit në Prishtinë. Burri i pjekur që në Fitoren ngjason apo njeh dashurinë e përjetshme të Hanës e të Diellit, përderisa shtriga krijon eklipsin: Hana bëhet e zezë dhe mbulon Diellin ndërsa Fitorja me klithma zhduket, për të humbur rruga e kërkuar.

Kur në fragmentin 22 *Aktori* shtrohet shtrati i konfesionit letrar, kalimi nga emocioni te refleksioni është punë e mbaruar. Ligjërimi i dorëzohet meditimit për Artistin, Librin, Librin e jetës, Mitin e krijuesit. Duke kaluar midis dramatikës së jetës kolektive dhe tragjedisë së fatit individual, Aktori e Artisti janë "komedianë të përditshmërisë".

"Ndonjëherë kur forca e krijimit na shtypë dhe e çmend natyrën tonë të përditshme, shënojmë disa shenja në letër,

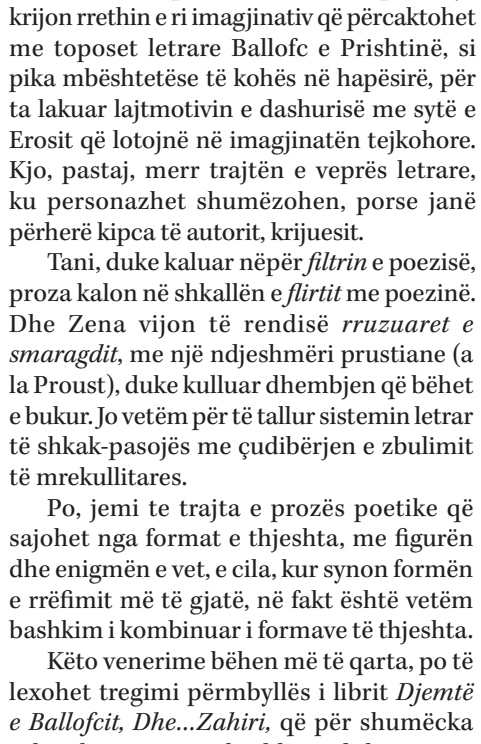

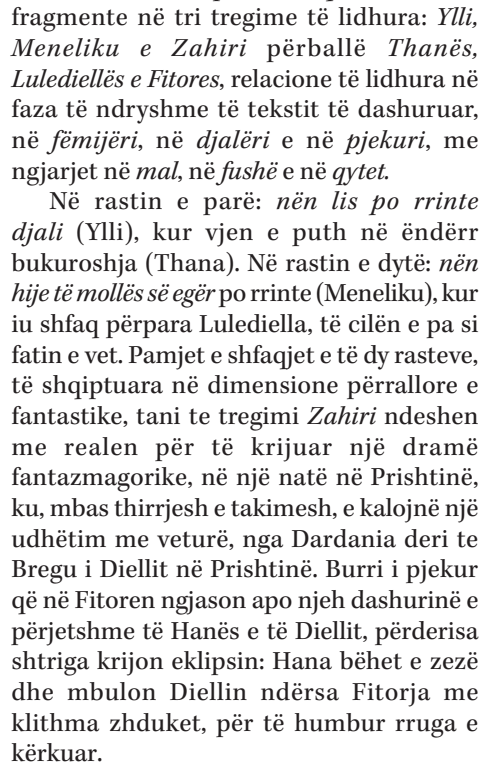

shkruajmë me fjalë të kuptueshme për gjëra të errëta.”

Prandaj vjen lexuesi i çuditshëm, për të ngjallur botën e veprës siç është shfaqur në botën e krijuesit, bota si ka qenë e si do të jetë. Atëherë krijuesi do të thotë: “Njeri jam”, që kur rikujton veprimet e veta, për t`i bërë të lira në imagjinatën e pafrè. Ky refleksion lind prozën eseistike që i lidhë në mënyrë të barabartë mënyrën e krijimit e të komunikimit letrar dhe reflektimin e krijuesit si figurë zbuluesi, për të krijuar mitin e Librit, sepse “vetëm Libri mbijeton”; duke pasur në vete të lidhura: liri e robëri si dashuria, jetë e vdekje si përjetësia. Vetëm në shkallën sipërore të vetërrëfimit artikulohen në trajtë të urtisë së moshës fjalët fatidike: “Kjo është buka ime, ky është gjaku im”; “Këtu lumtunia âsht vetëm nji dromcë, si grimcë sheqeri në bukën e pelimit”; Dashunia, zemërimi e urrejtja janë prej nji burimi”. Janë këto verseta për jetën e vdekjen të përsëritura në variante si rituali.

Krijimi i Mitit të Krijuesit si Demiurg e do një ndodhi apo tregimin për një ndodhi. Kjo shpalohet në kragmentin/rrëfimin 29 *Memorie*. Djali lind në shêjë, është i shejuar në lindje “kur çelen zogjtë e shqiponjës”. Një shenjë që djali kishte të shkruar fatin në këtë botë; shpalohet memorja amtore e djalit. Prandaj, u pre kënduesi i kuqe u hodh mbi kulm të shtëpisë; u vu rrueza e mësyshit në flokë të djalit. Djali foshjnjë, djali bar**í** e djali i arratisur përjetë lidh kontratën me shqiponjën, ky duke ushqyer zogjtë e saj, e ajo duke e ndjekur moshën e fatin e tij. Ajo fluturon përjetë mbas famullit të vet.

Djali i shenjuar u bë krijues, duke njohur botën për ta zbuluar veten, në Libër të jetës në literaturë. E humbi vendlindjen për të gjetur atdheun, një copë toke të Kosovës, të cilën e rigjeti në letërsi duke shenjtëruar shkrimin e vet. Ligjërimin e vet të drejtë e të zhdrejtë e bazoi në idiomën e gegnishtes, duke e lakuar për të kaluar nga emocioni në nivel të refleksionit. Në këtë proces transformimi figura u bë dëshmi dhe dëshmia figure, për të kurorëzuar zhargonin e vet të autenticitetit letrar. Kërkoi të rrëfehet para hyjnisë së vet, duke iu drejtuar atij; *I Dashtun*. Porse rrëfimi i tij final bëhet nëpërmjet pyetjeve, që nënkuptojnë përgjigje; sepse e shkroi me dorë te vet në letrën e përbotshme: “Shenja të hyjnores kam në zemër, zjarr të përjetësisë në shpirt. Hyjnor jam”.

Proza poetike e Zejnullah Rrahmanit është një kaptinë e re në veprën e tij, po dhe një zhvillim i llojit letrar në sistemin e letërsisë shqipe. Në këtë vështrim është e krahasueshme me sensibilitetin naimian të *Erosit* te *Hi e zhpuz*ë (1915) e Lumo Skendos; me obsesionin vetënjohës të *Narcisit* te *Pasqyrat e Narçizit* (1934) të Ernest Koliqit; me *Tat Tanushin* e *Bubutimes* (1984) të Mitrush Kutelit e, më në fund, me madrigalet *Dranja* (1979) të Martin Camajt. Kudo dashuria posesive, ndonëse e pasqyruar me variante të shumta, që poetikisht mund të kthehen në një amëz poetike. Kudo ndjeshmëri e rrallë, fantazi, mallëngjim, gjuhë poetike e përrallore.

Proza poetike me temën kapitale të dashurisë, me variantet e veta: *dorëzimi, vetënjohja*, mëkati, sprova e ndryshimit; dhe te Zena: dhembja e pafund.

Tani Zenë i dashur (Zahir apo Z.) të ndjej e ta njoh mundin e gatimit të veprës, që nuk ka mbarim; se pati shkruar Lasgush Poradeci: “Bukuri! tmerisht e dashur/ llaftari! tmerisht e bukur”, kurse diturakut plank antik i atribuohet të ketë thënë, shumë para se ta pinte kukutën “Scio me nihil scire”.

Për ta bërë situatën më të lehtë, le të kalojmë nga komedia hyjnore në komedinë njerëzore, duke përsëritur që “*gaca e mbulueme e gaca e shpalueme djeg njisoj, se âsht zjarr*”, ashtu si “Katërmbëdhjetë vjeç dhëndërr” mund ta ketë mbrapa edhe një “Shtatëdhjetë vjeç dhëndërr”.

Zahiri, bimë e vendit: Cephalaria pastricensis (Kokrat e Pashtrikut) i kthyer nga personazhi autobiografik në figurë letrare.

(Vijon nga faqja 7)

dhe vendlindjen (Dele të palëvizura.../ si të qepura fort në tokë/ ... shkëmbinj të lashtë?/ Një grusht farë.... thërmija buke) në poezinë “Delet në dimër” dhe disa kafshë që mishërojnë metamorfozat e brendshme të poetit, *gjarpëri* (“Gjarpri”) simbol ambivalent ndryshueshmërie dhe urtësie që pasqyron shkrirjen e heroit lirik me natyrën, me botën shtazore që ka pafajësinë e instinktit dhe gjithashtu me hyjni të lashta si Nënat, simbol i pjesës më të brishtë të shpirtit të poetit, pra shtazorja dhe hyjnorja si pjesë të botës njerëzore; çuditërisht edhe *gomari* që un-i lirik ndjen brenda vetes (“Gomari nën lëkurë”), simbol i dobësisë dhe budallallëkut njerëzor (Këtu patosi lirik shndërrohet në patos komik dhe satirik).

Zogjtë e ndjekin poetin në tërë rrugëtimin e tij krijues, si simbol pafajësie dhe brishtësie. Një vend të veçantë kanë *kuajt e egër*, simbol të aspiratës së përhershme për liri.

Bota bimore në poezinë e Bejkos është e pasur me lule e fruta që thirren në emrin e vet konkret si *molla* me freskinë dhe ëmbëlsinë e vet dhe ngarkesën e vet me një sensualitet të shëndetshëm ndonëse tundues, *qershia* që shfaqet në të dyja fazat e krijimtarisë së Bejkos, me lëngun e vet të gjallë jetësor që jep shijen e dashurisë dhe të rinisë, *lulet e kumbullave* dhe të *bajameve* me finesën, delikatesën, brishtësinë, ngjyrat tepër të holla dhe paradoksalisht guximin për të sfiduar acarin, pjesë integruese të peisazhit shqiptar, dhe njëkohësisht simbol të finesës dhe delikatesës së poezisë së Bejkos dhe gjithashtu të heroizmit të heshtur të heroit lirik/poetit.

Janë të pranishme dhe *vreshtat* dhe *ullishtat,* tipike për pejsazhin shqiptar, të lidhura megjithatë edhe me punën aktive të poetit protagonist që është i aftë si për të mbjellë ullinj (Mbjell ullinj). si të hedhë farën e poezisë, një poet që nuk e mohon thelbin e vet fshatar, ndonëse e do edhe qytetin.

Në marrëdhënien e poetit me natyrën ekziston një dialektikë objektiviteti dhe subjektiviteti, veprimtarie dhe soditjeje që ndërthuren. Natyra për poetin s’është kurrë *armike* siç ndodhte me *natyrën njerkë* të poetit italian të shquar Leopardi, është heraherës *nënë* dhe *dashnore* si edhe *hapësirë* për t’u shndërruar. Është në më të shumtën e rasteve objekt admirimi dhe dashurie.

S’është një natyrë e idealizuar, poeti pasqyron edhe rreptësinë e saj objektive të dimrit dhe të vapës (“Është dimër, mikja ime”, “Barbaria e vapës”), po kjo rreptësi përballohet stoikisht, burrërisht.

Në spektrin kromatik të gjithësisë poetike të këtij autori, krijues të një poezie *sui generis* mbizotërojnë dy çifte antitetike ngjyrash *e bardhë – e zezë* dhe *e kuqe – e hirtë* që shprehin lëmshin e kontradiktave në vizionin e jetës së Sadikut, përleshjen midis dritës dhe errësirës, revoltës dhe rezinjacionit, individualizmit dhe solidaritetit.

Krijimtarinë poetike të Bejkos e mbajnë më këmbë si dy shtylla dy elementë të rëndësishëm në antitezë me njeri-tjetrin, *dashuria* në formën e vet të dyfishtë të Erosit dhe *agapes* dhe ndjenja e *vetmisë*.

Dashuria në poezinë e sotme të këtij autori s’e ka më ngarkesën e gëzueshme dhe jetësore të poezisë “Është deti”, po një ngarkesë tepër njerëzore që madje pikon dhimbje. Është dashuria për shoqen e jetës.

Duhet thënë se Sadik Bejko është nga poetët e rrallë që i këndojnë dashurisë bashkëshortore. Ai pikturon me një penel të hollë portretin e gruas në një varg sintetik “Gruaja ime, sy prej loti, sy prej qumështi”. Ai sheh metamorfozën e “gruas foshnjë” në vajzëri “si tokë e njomur me lule” në “pemë të fortë”, në “statujë” që lartohet në tërmet.

Poeti i pat kënduar edhe një dashurie eterike që i ngjante pikave të vesës (“Lot në të aguar”), dashurisë së parë që nuk arriti të realizohej dhe mbeti e pastër, e kulluar, kujtim i ndritur i siluetës së hollë të vajzës dhe i lotëve të saj të çiltëra fëmijërore.

Po dashuria për poetin shprehet edhe në kultin e bukurisë, kultin e *bukurisë* fizike që metamorfozohet në *shpirtërore*. Dashuria për poetin në ndonjë rast evokon shëmbëlltyra biblike (“Mos më këndo në mbrëmje, Magdalini”), ose Sulamitja, tepër e bukur (“Këngë të Salomonit”) të cilave u jep jetë të re.

Është një dashuri që bashkon, që të lejon të kapërcesh ndjenjën – dramatike dhe tragjike – të vetmisë në disa lirika që bëjnë të dridhesh nga ankthi, të një ankthi ekzistencial.

Këto lirika pasqyrojnë dramën e njeriut modern në përgjithësi, të shqiptarit në veçanti, që kaloi nga një diktaturë e pamëshirshme në kaosin e anarkisë, në dramën e egoizmit individual të njeriut modern, të shkëputur nga natyra dhe bashkësia (Jemi bërë më të vetmuar,/ të tepërt./ Ne, halli ynë, nëna,/ gruaja, djali,/ dhe secili vetëm. Të tjetërt / Nuk ka miq,/ Nuk ka të dashur./ Ne dhe para nesh/ halli ynë i verbër/ Dhe secili vetëm./ të egër” – “Lodhja”

Megjithatë poeti pranon se “brenga” mund të jetë jo vetëm izoluese dhe shkatërruese, po edhe pastruese. (“Brenga”). Ai pohon se “brenga mund të pastrojë ajrin e planetit gjer te zemra”, që “si bleta” ajo “hap dhomëza të holla sa hojet, vë dritë/ zemrat e mbetura të orëve nga e para i kurdis”. S’është fjala as për asketizëm, as për mazokizëm, po për pranim të faktit se dhimbja njerëzore mund të zgjojë *empatinë* ndaj të afërmit që vuan, ndjenjën e *solidaritetit*.

Në poezinë e Bejkos kanë një vend të veçantë njerëzit e familjes. Në radhë të parë babai, figura e të cilit ravizohet që në fillim të krijimtarisë së autorit (vjersha “Babai” te “Rrënjët”) e në fazën e dytë të kësaj krijimtarie (Psalm për Atin), figura e një burri “të lidhur... me baltën”, që “me duart e rënda” ka “rrëzuar gurë” e “çelur burime” dhe që mrekullohet me të birin që “mori në duar librat”.

Më vonë, kur ati s’është më, ai vazhdon të jetojë në shpirtin e të birit që kujton fjalët e babait, testamentin shpirtëror të tij (Njeriu, thoshje, më parë ngre qiellin,/ më parë se mure, çati, kolona e prag) dhe e sheh babain që “u zgjat e preku qiellin” me një “fill ajër” me rrënjët në bij e bija që të rrojnë të rriten” (“Psalm”).

Nëna që dikur bashkë me babanë ishte shndërruar në “shelg të butë”, (Prindve të mi) jepet në agoninë e saj dramatike (nëna ime në krevatin e reanimacionit/ me barkun fashuar nga të shkulën lëmshin e zi... buzët zjarr, frymën gurë ... sonda në stomak), si simbol i dramës së atdheut (Duruam shumë, punuam shumë, shpresuam, nënë/ e ja të gjitha mbledhur iriq te lëmshi yt i zi) në vjershën “Është Bardhë. Përtej, Nënë”.

Figura e gjyshes është si një spirancë dashurie ku kapet fort heroi lirik në terrin që rrezikon ta përpijë te “Orakuj të mbrëmjes”.

Prapëseprapë poezia e Sadik Bejkos, dramatike dhe në ndonjë rast tragjike, nuk kridhet në një pesimizëm nihilist.

Është një poezi ku mbizotëron kodi figurativ, e pasur me metafora, krahasime, epitete, simbole që ndërthuren deri në shkrirje dhe dëshmojnë për një fantazi të harlisur me të cilin e befasojnë lexuesin. Poeti i parapëlqen metaforat dygjymtyrëshe ose trigjymtyrëshe (*shtylla hijeje, trarët e diellit, dete ajri, mbretëri sovrane e drurit, qiell qelq, diell guri, filigrana të kaltra mugu*).

A s’është thellësisht befasuese metafora “shkëmbinj të lashtë” për delet? Fortësia e shkëmbit e bashkuar me butësinë e leshit.

Po metafora “godinë e rubintë” për zjarrin që shkrin të kuqen flakë me idenë e ndërtesës/ shtëpisë dhe gurit të çmuar?

Po a mund të përfytyrohet krahasim më delikat se ai që ndeshim te vjersha “Lumi” për të pasqyruar marrëdhënien midis *lumit* (simbol të natyrës) dhe *dritave*, vepër të njerëzve “si prind që s’do t’i zemërohet fëmija”?

Ç’të thuash për metaforën e çuditshme deri në komizëm “muret prej supe” që shpreh njëkohësisht përditshmërinë dhe meskinitetin te “Lutje rrogëtari”?

Befasues është krahasimi “një re e vogël sa një sandale vajze” ku dukuria kozmike konkretizohet, madje afrohet me kujtimin e një bukurie vajzërore.

Edhe epitetet e Bejkos janë befasuese (trëndafil *petalengrohtë*, boshllëk *trëndafil,* vdekjet e *diellta*).

Gjithashtu në poezinë e tij shfaqet edhe oksimori (diej të zinj) si shprehje e kontrasteve të brendshme. Madje, figura e “dheut të njomur me lule” do të mund të ngrihej në simbol të gjithë poezisë së Bejkos, e tëra e pikëzuar me lulet e figurave që sikur burojnë nga toka, figura jo *të ndërtuara*, të çelura.

Është një poezi vargjesh të lira që ngrihen dhe ulen me ritmin e frymëmarrjes poetike.

Bejko është nga ata poetë që refuzojnë mundësitë e mëdha që do t’u jepte rima në saje të veçorive të shqipes të pasur në tinguj, në ashpërsi dhe butësi. Këto mundësi, siç e dimë, i shfrytëzuan në shkallën më të lartë Poradeci dhe Noli, gjithashtu edhe Mjeda.

Po poeti ynë ka besim vetëm te muzikaliteti që mund t’i japin poezisë së tij ndjenja dhe mendimi. Vargu i lirë s’është për të *modë*, po *zgjedhje*.

Edhe kur në vëllimin e fundit “Psalm për Atin” poeti provon sonetin, soneti i tij është larg sonetit klasik se natyra rebele e Bejkos s’e pranon disiplinën e rreptë të rrokjeve dhe të rimës.

Sadik Bejko shkrin në poezinë e vet errësi e qartësi. Ka prerë lidhjet me poezinë popullore. Poezia e tij është elitare dhe sintetike, plot me vetëtima frymëzimi dhe analogjira.

A është hermetike poezia e tij?

Pa dyshim. Kjo poezi është “një stuhi e errët/ e qëndisur me diej të ndritshëm”, po të huazojmë një shprehje të Bodlerit, po hermetizmi i tij dallohet nga hermetizmi i Fatos Arapit dhe Frederik Rreshpjes.

E dimë se hermetizmi shqiptar lindi vonë, në një letërsi me vonesa dhe djegie etapash; atij i mungonin rrënjët dekadente – simbolike të hermetizmit italian, megjithatë qe pjellë e një diktature më e tmerrshme se diktatura e djathtë fashiste së cilës iu kundërvunë hermetikët italianë të mbyllur në kullën e fildishtë të artit, një diktaturë që synonte të asgjësonte individin, ta shkrinte me turmën dhe shfaqja e një “disidence estetike” që i kundërvihej ngurtësisë neoklasiciste të “realizmit socialist”.

Hermetizmit shqiptar iu desh në fillim të fshihej nën pelerinën e drejtimit zyrtar të “realizmit socialist”, po duke iu kundërvënë retorikës së të ashtuquajturave “tema të mëdha”, siç patëm rast të themi edhe më lart.

Poezia e Sadik Bejkos nuk shfaqi elementet futuriste të poezisë së Kadaresë, as nuk u kufizua me shfaqjet e realizmit kritik që e dallonin poezinë e Agollit. Qe më afër me hermetizmin e Fatos Arapit, po më i butë e spontan, më i qartë.

Në evolucionin e vet Sadik Bejko i qëndroi besnik vetvetes, individualitetit të vet krijues, vetëm thelloi brengën ekzistenciale, dramatizmin dhe tragjizmin, simbolizmin e figuracionit.

Poezia e fazës së fundit të krijimtarisë së tij e ka pasuruar nënshtresën mitologjike dhe biblike, i ka pasuruar teknikat shprehëse, po ruan spontaneitetin e frymëzimit. Atë e dallon një pjekuri e re dhe një zjarr rinor që s’është shuar kurrë.

MESAZHE TË ZGJEDHURA NGA LETËRKËMBIMI I VËLLIMIT VII

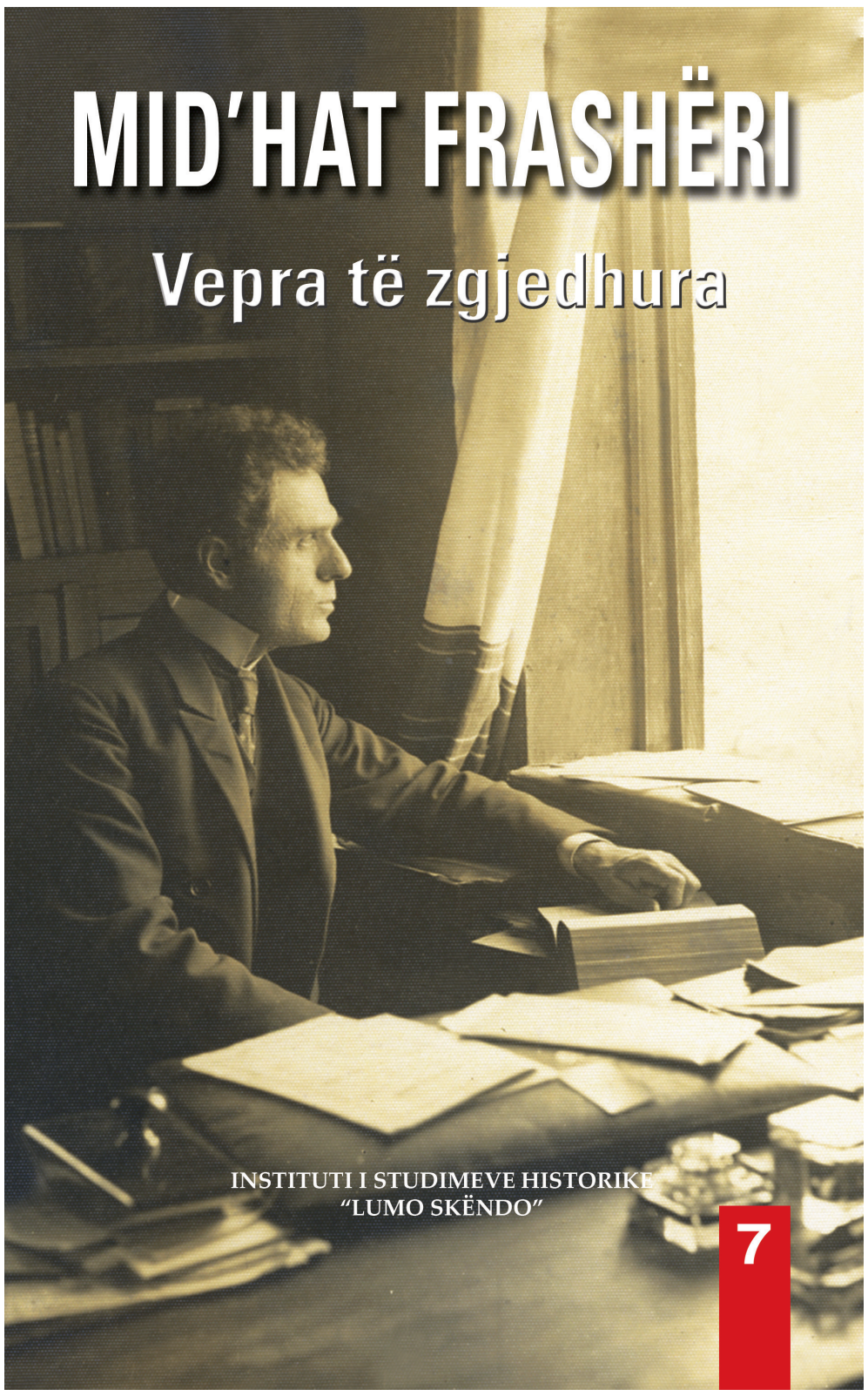

Mid'hat Frashëri, kryetar i delegacionit shqiptar në Konferencen e Paqes, reagon fort ndaj disa Fuqive të Mëdha, që kërkonin coptimin e Shqiperisë:

"Më ndjeni që po u them të vërteta të hidhura, por është mirë që ato të dihen. Sidoqoftë, duhet vepruar në mënyrë të tillë që ato të dëgjohen se shqiptarët, nuk do ta lenë veten të therren si gjingjat dhe se një luftë guerile mund të zgjasë te ne për një gjysmë shekulli"-

*

Diplomati Frashëri nga Parisi – qeverisë Shqiptare:

"Jam i lumtur t`ju komunokonj lajmin e mirë, që është njoftim zyrtar i Britanisë së Madhe, e cila nuk pranon t`i kërkojë Gjinokatrën dhe Korçën për Greqinë. Këtë erdhi vetë zoti Temperli të ma njoftonte dje, që do të thotë se kufijtë tanë jugorë janë jashtë rrezikut".

*

Ministri i jashtëm i Shqipërisë Evangjeli i drejtohet Ministrit të Jashtëm të Greqisë, Alesandrit, janar 1923: "Qeveria shqiptare, me dëshirën për të rivendosur marrëdhëniet diplomatike midis Greqisë dhe Shqipërisë, ka vendosur të akreditojë pranë Shkëlqesisë Suaj në cilësinë e të Dërguarit me Mision të Posaçëm, Zotin Midhat Frashëri, i Dërguar i Jashtëzakonshëm dhe Ministër Fuqiplotë në Uashington dhe aktualisht për të administruar përkohësisht punët e Legatës së Shqipërisë në Athinë, deri në emërimin e titullarit përfundimtar. Cilësitë që e dallojnë këtë diplomat, zelli dhe përkushtimi i tij, më japin sigurinë që ai do të bëjë të gjitha përpjekjet e tij për të merituar vlerësimin dhe besimin e Shkëlqesisë Suaj"

*

Aleksandri, ministri i Jashtëm grek, në takimin me Midhat Frasherin në Athinë:

- Nuk munt të kuptoni se sa përparim është bërë që kurse kini ardhur në Athinë, sa ndalime kemi pasur dhe sa masa janë marrë. Sillogëvet te Vorioepirit ua preva fare fuqinë dhe u thashë të mos trazohen në punë. Pandaj edhe do të jem i lumtur që të kem se ç'tu them vorioepirotëve dhe t'u zë gojën.

-Përgjigjen e kini gati, i thashë, u thoni se Shqipëria ka afro 40 shkolla greqisht që i mban me të hollat e saj, kurse ne s'kemi asnjë shkollë shqipe ne Greqi!

*

Biseda me kryeministrin e Greqise, Venizelos:

Pardje i kërkova një pjekje zotit Venizelo. I bëra urimet e mia dhe i rrëfeva shpresën që ardhja e tij në fuqi do të lithnjë edhe një herë marrëdhaniet e mira të filluara midis dy shteteve.

Venizelo:

- Munt të jini sigur se ne mua do të gjeni njerinë më të konviktuar për kolaborim të mirë midis Greqisë dhe Shqipërisë. Qeshë i shtrënguar në Konferencen e Ambasadoreve ne Paris dhe Lidhjen e Kombeve ne Gjeneve të mbronj interesat e Greqisë, bëra detyrën time, si edhe ju bëtë tuajën. E shoh që ju kishit të drejtë. Teza juaj qe më e vërteta dhe unë përulem para jush.

*

Revista *"Société des nations" boton fjalimin e mbajtur Mid'hat Frashëri, në selinë e Lidhjes së Kombeve në Gjenevë. Nje fragment:*

"Unë i përkas një rajoni të Evropës që ka vuajtur shumë, ndoshta ai që ka vuajtur më shumë gjatë dy dekadave të fundit. Është ky rajon i Evropës që kishte më shumë nevojë për paqe, pajtim dhe harmoni midis elementëve të ndryshëm të tij. Popujt ballkanikë kanë filluar të kuptojnë se ka vetëm një mënyrë për të arritur prosperitetin, vetëm një mënyrë për të shkëputur zakonet e këqija të së kaluarës, sipas të cilave çdo popull përtej kufirit konsiderohej armik. Ata tashmë e kuptojnë se një solidaritet interesash të përbashkëta, materiale dhe ekonomike, madje edhe morale e intelektuale, duhet t'i bashkojë popujt dhe jo t'i ndajë ata".

*

Nga Letra e Midhatit drejtuar konsullit Eden :

« Para së gjithash, e quaj të nevojshme t`ju them se do të ishte gabim të mendohet se ka një lëvizje bolshevike në Shqipëri. Është kjo mendësi e mjerueshme të ngatërrosh liberalizmin, demokracinë dhe dëshirën për ndarjen e tokave, me sistemin e sovjetëve. Shqiptari është shumë konservator për t`u bërë bolshevik e leninist. Për mua ka vetëm një mënyrë që të normalizohet gjendja në Shqipëri: Mbajtja e lidhjeve me Lëvizjen Demokratike»

*

Letër e Midhat Frasherit drejtuar Kostandin Çekrezit, komisar i lartë i Shqiperisë ne Washington : « Karriera e priftërisë më duket një udhë në të cilën kur të dojë njeriu mund të bëjë shërbimet më të mbëdhenj. Mos harro se kleri dhe kisha shqiptare duan organizuar që nga koka e në këmbë, e do inspiruar frymë serioze dhe patriotike. Duke e shogruar veten në këtë udhë, do t'i kesh bërë padyshim të mirën më të çmuar Shqipërisë. Dua të bënj vetëm dy vërejtje të vogla, në më dhënç lejen.

1. Më thua se dy diplomatë të huaj, qenkan të interesuar në këtë punë. S'e kuptoj dot ç'punë kanë bajlozët e huaj në një çështje thjesht kombiare dhe shqiptare?

2. Më thua se do të bëhi kryetar i Kishës ortodokse Autoqefale, duke u dorëzuzr Peshkop i Durrësit. Pse ky pazarllëk? A nuk e shihni pak si kundër moralit dhe aq më tepër kundër moralit të krishterë? A nuk do të ishte më mirë të thonit se do të bëhi prift, dhe në paçi fat, në rrëfefshi zotësi, do të lartësohi në shkallët e arkimandrit, peshkopit dhe mandej kryetarit te Kishës? «

*

Atdhetari Midhat Frasheri:

"Ngjarja kryesore e muajit nëntor është kremtimi i Festës Shqiptare, 28 nëntor.

Atë ditë për herën e parë në Legatë dhe në Athinë u ngrit flamuri ynë ».

*

Midhati - qeverisë shqiptare:

"Kam nderin të heq vërejtjen e Shkëlqesës Suaj mbi çështjen këtu më poshtë:

Në Stamboll, Tekir-Dag, Uzun Qypri, Brusë, etj., gjenden afro 1.000 shqiptarë të Kosovës, të ikur nga plëngu i tyre, afro mot-mot e gjysmë

më parë nga shkaku i reprezaljeve serbe..

Këta njerës edhe s'janë vendosur gjëkund dhe janë gati që të venë në Shqipëri me gjithë fëmijë. Karakteri punëtor dhe bujk i këtyre shqiptarëve më bën të besonj se transportimi dhe vendosja e tyre në Shqipëri do të na sjellë dobi të madhe materiale dhe politike:

Po fitimi më i math do të jetë se do të pritet shpresa dhe korenti i emigrimit drejt Turqisë të Kosovarëvet. Mjerisht këta një mijë veta, për të cilët bëjmë fjalë, janë të varfër dhe pa mjete. Duan, pra ndihmën e qeverisë sonë që të mundin t'ikin dhe t'instalohen ne Shqiperi."

*

Mid'hat Frashëri e denoncoi publikisht shpërnguljen e paligjshme dhe me dhunë të shqiptarëvë nga trojet e tyre, grabitjen e tokave e të pasurive, kolonizimin me kolonë grekë, burgosjet, rrahjet dhe degdisjen në shkretëtirat e Anadollit. Ai demaskoi përpjekjen djallëzore të politikes greko-turke për t'i etiketuar shqiptarët si turq dhe për t'i shkëmbyer me turqit e Greqisë, duke e konsideruar këtë si një shkelje flagrante të traktatit të Lozanës dhe të konventave ndërkombëtare për minoritetet. Kështu,shkruan ai, u shpërngulën me mjete terrori e mashtrimi 35 mijë shqiptarë nga Kosturi dhe Follorina të cilësuar nga autoritetet greke si turq dhe 20 mijë shqiptarë të tjerë të Çamërisë, kryesisht nga Janina, Preveza, Parga, Gumenica, Paramithia, etj. "me shtrëngimet e zyrtarëve grekë gjindarmë ose myfti, apo më keq akoma me dru e shkop të gjindarmit"- shkruan Midhati. Shtëpitë dhe pronat, bagetitë, prodhimet bujqësore të Çamëve u sekuestruan dhe në pronat e shtëpitë e tyre u vendosën kolonët grekë.

*

Frashëri- qeverisë shqiptare:

"Kujtonj se do të qe mirë, për të prerë hovin e këtyre intrigave te brendshme dhe te jashtme, të bëhej një komunikatë zyrtare në agjencitë për të deklaruar që s'ka ndonjë korrent për copëtim ose kantonizmë në Shqipëri dhe për të theksuar programin e Shqipërisë që është për qendrësim dhe bashkim të ngushtë."

*

Politikani M.Frasheri : « Shqipëria do të bjerë në një rrezik të madh politik dhe shoqëror, në qoftë se nuk bëjmë gjë për t'u përmirësuar gjendja e saj ekonomike.Pas kësaj vjen politika. »

*

Zeusi i Kulturës, Midhat Frasheri:

"Do të qe mirë sikur të mundim të zgjojmë në disa qarqe një jetë intelektuale, një rrojtje me ide të reja, një jetë mendore. Le të përpiqemi t`i prapsim pak shqiptarët nga jeta politike dhe e kafenevet, t`i shtyjmë në studim dhe në merak për çdo send që i përket Shqipërisë dhe shqiptarizmës, se po që nuk zgjuam dot një kult, një adhurim për çdo send që i përket kombit dhe tokës sonë, nuk mund që të kemi as shqiptarë, as Shqipëri.

*

Sa dëm i math munt të vijë nesër Shqipërisë nga pikëpamja morale dhe ç'rrezik po i pregatitet nga këto manovra të errëta, nuk është nevojë që t'ua shpjegoj këtu. Vetëm dua të pyes ku do të gjejmë njësinë dhe bashkimin politik e moral për forcimin dhe mbrojtjen e Shtetit tonë? Kemi nevojë që çdo Shqipëtar të bindet se rrojtja e tij dhe interesi i tij janë lidhur dhe të pandarë prej Shqipërisë, sido që të jetë kjo Shqipëri. Edhe për këtë duhet që çdo Shqipëtar të ndjejë veten e tij të siguruar brenda në Shqipëri dhe të mos kërkojë derë dhe strehë të huaj.

*

Para së gjithash, e quaj të nevojshme t`ju them se do të ishte gabim të mendohet se ka një lëvizje bolshevike në Shqipëri. Është kjo mendësi e mjerueshme të ngatërrosh liberalizmin, demokracinë dhe dëshirën për ndarjen e tokave, me sistemin e sovjetëve. Shqiptari është shumë konservator për t`u bërë bolshevik e leninist. Për mua ka vetëm një mënyrë që të normalizohet gjendja në Shqipëri: *Mbajtja e lidhjeve me Lëvizjen Demokratike.*

*

Jemi në kohë realizmi, ku fjalët dhe ndjenjat përkthehen në akte dhe vepra.

*

Profeti Midhat Frashëri :

« Shqipëria ka nevojë për një ndihmë pa interes dhe mirëdashëse me qëllim, që të mbështetet në fillimin e jetës së saj politike. Kjo ndihmë duhet t'i jepet Shqipërisë nga një fuqi jo direkt e interesuar në Ballkan, për një periudhë disa vjeçare dhe ne mendojmë se Republika e madhe Amerikane SHBA do të kryente një shërbim të jashtëzakonshëm për njerëzimin duke realizuar këtë mision ».

LETËRKËMBIMI I MID'HAT FRASHËRIT NJË PASURI KULTURORE

nga Uran Butka

Vepra madhore e Midhat Frasherit është pjesë tejet e rëndësishme e historisë dhe kulturës së kombit tonë, duke qenë njëkohesisht edhe shumë aktuale për sot edhe për neser. Botimi i plotë i veprës së tij është kthyer në një pasuri dhe veprimtari kulturore, në një kohë që interesimi për librin dhe kulturën përgjithësisht ka rënë apo është deformuar, dhe ky është një ogur jo i mirë, sepse gjuha, libri dhe kultura na kanë bërë të mbijetojmë si komb dhe të jemi gjithsesi evropianë

Letërkëmbimi i Mid'hat Frashërit (vëllimi 6 dhe 7) përbën kurorën e meditimit, të veprimtarisë shkrimore dhe krijimtarisë së tij: aty shfaqen idetë e reja iluministe të tij në çdo fushë të jetës e të mendimit, sfidat dhe vendimmarrja e tij në ngjarjet kyçe të historisë së kombit, shqiptarizmi si platformë dhe veprim, përpjekjet titanike në mbrojtje të çështjes shqiptare në krizë, këmbëngulja e palodhur për zgjidhjen më pozitive të saj, humanizmi dhe evropianizmi si frymë e model, diplomacia si mjeshtëri dhe art, debati me argumente dhe logjikë të pakundërshtueshme, elokuenca dhe sjellja fisnike, bashkëbisedimi dhe polemikat me personalitete të shquara historike shqiptare e të huaja, përfshirë presidentë shtetesh, kryeministra, ministra, kryetarë forumesh kombëtarë e ndërkombëtarë; shfaqen bashkëpunimi e bashkimi kombëtar, haxhiqamilizmi shqiptar, rreziku komunist, lufta për shtet ligjor dhe demokraci, morali, miqësia dhe dashuria, por edhe kritika ekzistenciale, protesta, largpamësia, kultura sipërore, informacioni i gjerë dhe sensi zyrtar, por edhe intim dhe artistik i këtij letërkëmbimi.

Në përvjetorin e vdekjes së Tij, përurojmë vëllimin e shtatë të veprës së zgjedhur te Midhat Frasherit, botim i Institutit te studimeve historike "Lumo Skendo". Letrat e vëllimit të shtatë vijojnë nga vëllimi i gjashtë dhe ngërthejnë letërkëmbimin e periudhës mjaft të ngjeshur të vepimtarisë midhatjane përgjatë viteve 1921, 1922, 1923 dhe 1924, vite në të cilat ai ka qenë kryetar i Delegacionit Shqiptar në Konferencën e Paqes në Paris dhe kryedelegat në Lidhjen e Kombeve, Gjenevë, si edhe ministër fuqiplotë i Shqipërisë në Athinë.

Edhe ky botim e tejkalon letërkëmbimin e zakonshëm, sepse përmban vlera të jashtëzakonshme historike, kulturore, gjeo-politike, antropologjike, diplomatike, albanologjike, sociale, ekonomike, statistikore, gjuhësore, artistike, pedagogjike, psikologjike, erotike, intime, që lidhen me periudha tejet të rëndësishme të historisë së kombit e shtetit shqiptar dhe me politika e marëdhënie ndërkombëtare, personalitete të shquara shqiptare e botërore, por edhe me jetën, veprimtarinë e gjithanshme, shkrimtarinë dhe humorin e penën e hollë të Mid'hat Frashërit.

Ai ka shkruar dhe këmbyer letra me personalitete të botës shqiptare si Luigj Gurakuqi, Mehmet Konica, Kristo Luarasi, Gaetano Petrota, Dr. I. Temo, Dr. M. Turtulli, Fan Noli, Sulejman Delvina, Shtjefën Gjeçovi, Gjergj Fishta, Gjergj Pekmezi, Ahmet Zogu, Rexhep Mitrovica, Bedri Pejani, Dhimitër Berati, Aqif Pashë Elbasani, Pandeli Evangjeli, Arif Dino, Asdreni, Kolë Tromara, Kostë Çekrezi, Avni Rustemi, Seit Kemal, Hil Mosi, Skënder Frashëri etj; por edhe me personalitete te shquara të politikës e diplomacisë botërore si presidenti Wilson, Lord Robert Cecil, kryetar i Konferencës së Paqes në Paris, Jules Cambon, kryetar i Konferencës së Ambasadorëve, Eric Drummond, sekretar i Përgjithshëm i Lidhjes së Kombeve, D'Estornuelles de Constand, Lloyd George, Aristide Briand, Aubrey Herbert, Edit Durham, Justin Godart, Baron Hayashi, Telford Erickson, Jean Pelissier, I.S. Barnes, Morton Eden, A.J.Balfour, Rene Vivian, K.Ishii etj. si edhe ministra, deputetë, këshilltarë, ambasadorë, albanologë, shkrimtarë, kryeredaktorë agjencish, gazetash e revistash, miq dhe armiq të Shqipërisë, njëherësh edhe të Mid'hat Frashërit.

Letrat janë hulumtuar e nxjerre nga arkivat shqiptare dhe te huaja dhe një pjesë e mirë e tyre janë përkthyer nga Footaq Andrea dhe Aurenc Bebja, në Francë dhe Lorena Dedja e Toni Makuçi në Shqipëri. Botimi është trajtuar shkencërisht dhe pajisur me gjithë laboratorin përkatës, me ilustrime e faksimile, si edhe me kujdesin e shtypshkronjës Oufri dhe të botuesit të mirënjohur Bujar Hudhri.

ExLibris - sponsor medial i konferencës shkencore ndërkombëtare, "ÇËSHTJE TË GJUHËS, LETËRSISË DHE PËRKTHIMIT LETRAR". Fakulteti i Filologjisë i Universitetit "Fehmi Agani", Gjakovë

Parafjalët e parme të shumëkuptimshme *në* dhe *mbi* në gjuhën shqipe në strukturën semantiko-sintaksore në përqasje me gjegjëset përkatëse në anglishte dhe greqishte

Prof. Asoc. Dr. Eda Shehu
Universiteti i Tiranës

Parafjalët në gjuhë, si pjesë të pandryshueshme të ligjëratës, qëndrojnë si rregull ndërmjet dy gjymtyrëve të fjalisë të shprehura nga pjesë të ndryshueshme e të plotëkuptimshme të ligjëratës me kuptime të spikatura, leksikore në vetvete. Megjithatë përmbajtjet kuptimore të parafjalëve mund të shfaqen në mënyrë të zbehtë, qofshin edhe parafjalët e parme si: *në, mbi, ndër, me* etj. Ato në tërësinë e tyre kanë një rol të rëndësishëm në fjali, meqë shprehin marrëdhënie ndërmjet gjymtyrëve të fjalisë[1], pra, kanë funksion të rëndësishëm në formimin e fjalive. Kjo vendodhje e tyre, si elemente ndërmjetëse me funksion, si të thuash, ndërlidhës, i vë ato në një pozitë të veçantë, duke qënë të lidhura nga njëra anë, si me kuptimin e pjesës para tyre, si element i përcaktuar, kurse, nga ana tjetër, në funksion përcaktues për kuptimin e elementet, para ose pas gjymtyrës, në të cilën ato qëndrojnë. Në këtë rast, kjo vendodhje e dhënë konkretizon edhe kuptimin real të tyre. Kështu, kur themi *"(Llamba) varet **mbi** tavolinë"* ne përkapim kuptimin e parafjalës *mbi* në marrëdhënie me *varet* që qëndron para saj (si element përcaktues për të) dhe *tavolinë,* si element që përcaktohet prej saj kuptimisht. Kuptimi i parafjalës ***mbi*** tjetërsohet në një kontekst tjetër si *(Libri) shtrihet **mbi** tavolinë* (në kuptimin "në sipërfaqe"), por *mbi* ndryshon edhe kur themi "Tregimi flet *mbi* njeriun (në kuptimin "rreth njeriut, për njeriun". Në të dy rastet e fundit parafjalën *mbi* ne mund ta zëvendësojmë me parafjalën ***në*** (*në* tavolinë) dhe ***për*** (për njeriun) në rastin tjetër.

Kjo do të thotë, se përdorimi i parafjalëve në fjali merr një karakter kompleks, të ndërlikuar, por edhe shumë të rëndësishëm, çka lidhet me funksionin e tyre të dyfishtë, që kushtëzohet nga kuptimet e dy elementeve që qëndrojnë para dhe pas saj, pra, e rrethuar nga kuptimet e dy elementeve, kryesisht si pjesë të ndryshueshme të ligjëratës (si emër, përemër), por mund të lidhet edhe me një ndajfolje, si pjesë e pandryshueshme e ligjëratës.

Në përgjithësi, në gjuhën amtare[2], në rastet e formimit të fjalisë nga ligjëruesi, kur parafjala qëndron midis dy pjesëve të ligjëratës, kuptimi i saj kushtëzohet nga këto dy pjesë (njëra qëndron përpara saj, kurse tjetra, pas) dhe sajohet prej folësit në bazë të steriotipeve të krijuara jetësisht, çka çon në lidhjen automatike të kuptimeve që mbartin parafjalët. Kjo vihet re, p.sh. në rastet: Ju flas ***në*** *librin* që kam shkruar, ose ***për*** *librin* që kam shkruar; *llamba* varet ***mbi*** *tavolinë* dhe jo ***në*** *tavolinë* etj.

Nëse e vështrojmë këtë situatë në të mësuarit e një gjuhe të huaj, ky pozicion i parafjalëve ndërmjet dy elementeve, si të thuash, ndërmjet dy elementeve (gjymtyrëve të fjalisë), krijon një problematikë të veçantë sidomos në formimin e fjalive në gjuhën e huaj, kur ai që mëson gjuhën e huaj duhet të zgjedhë parafjalën e caktuar ndërmjet këtyre dy elementeve. Pikërisht, ky rast e ndërlikon situatën së tepërmi dhe krijon vështirësi të mëdha në të mësuarit e gjuhës së huaj, si për mësimdhënësin (nga mësuesi, pedagogu), ashtu edhe për mësimnxënësin (nga nxënësi, studenti). Një vështirësi tjetër e madhe ekziston me këtë rast, në procesin e të mësuarit të një gjuhe të huaj dhe fakti se parafjalët në dy gjuhë (një amtare dhe tjetrën e huaj), kanë gjegjëse të ndryshme në kuptimet e tyre në strukturat semantiko-sintaksore. Kjo vërehet në përgjithësi në të gjitha parafjalët, por eshtë më e theksuar në parafjalët e parme, si: *në, mbi, me* etj. edhe më pak e theksuar tek parafjalët e krijuara me konversion si ***larg*** *rrugës* (parafjalë) dhe *rri* ***larg*** (ndajfolje). Siç mund të vërehet kuptimi i këtyre dy të fundit është leksikorisht më i qartë, çka bën që vështirësitë e tyre në formësimin e fjalive të jenë më pak problematike.

Prandaj, vështirësitë e përcaktimit të kuptimeve tek parafjalët e parme kanë të bëjnë sidomos me zgjedhjen e elementeve që i përshtaten kuptimit të fjalisë që duhet formuar. Duhet nënvizuar si pikërisht ato duhen bërë objekt i një vështrimi studimesh të veçanta, sidomos për t'i parë si funksionojnë në procesin e mësimdhënies të një gjuhë të huaj, ç'probleme dalin etj.

Këtu po kufizohemi me parafjalët *në* dhe *mbi* (si të parme të shumëkuptueshme), si më problematike në lidhjet e tyre me elementet, në të cilat ato futen në marrëdhënie, sidomos në procesin e të folurit dhe të shkruarit nga ana e nxënësve dhe studentëve.

Në trajtimin qe u bëjmë këtyre dy parafjalëve, në vështrimin e kuptimeve që ato kanë në gjuhën shqipe, mbështetemi në "Fjalorin 1980"[3] dhe në "Gramatikën e gjuhës shqipe 2002" (fq 381-396), kurse për përqasjen me gjuhët angleze dhe greke do të bazohemi kryesisht në gjegjëset e tyre në Fjalorin shqip-anglisht dhe shqip-greqisht.

Me këtë rast duhet të nënvizojmë se parafjalët *në, mbi,* që po vështrojmë në përqasje me gjegjëset në gjuhën angleze dhe në atë greke, dalin të mbingarkuara në kuptime, meqë ato shprehin marrëdhënie pak a shumë të spikatura në hapësirë e në kohë, por këto marrëdhënie ndërlikohen kur elementet ndërmjet parafjalëve shprehen nga fjalë abstrakte. Këtu po i trajtojmë në kuptimet që shprehin sipas gjymtyrëve me të cilat hyjnë në marrëdhënie (me elementin para saj, kur ato gjymtyrë janë të përcaktuara dhe prapa tyre, kur ato janë përcaktuese.)

Këtu do të krahasohen me gjegjëset në anglishte dhe greqishte dhe po bëhen disa interpretime sipas rastit: Do t'i vështrojmë në këto kuptime:

- Kur kuptimet në të tri gjuhët zbulohen në marrëdhënie me fjalët pas parafjalës: *në dhomë, në qytet, në fshat; mbi qytet, mbi (sipër) tavolinë*: (ang.): ***in*** *the room,* ***in*** *the city,* ***in*** *the village;* ***above*** *the city* parafjalës me gjymtyrën pas saj*;* ***above*** *the table*: (gre.) στο δωμάτιο, στην πόλη, στο χωριό. πάνω από την πόλη, πάνω από τον πίνακα:

- Kur kuptimet zbulohen në marrëdhënie të parafjalës me gjymtyrën para dhe pas saj: *varet **mbi** tavolinë, sulmon **mbi** qytet, shndërrohet **në** avull* etj.: (ang.): *hangs **over** the table, attacks the city, turns **into** the steam;* (gre.) κρεμιέται στο τραπέζι, επιτίθεται στην πόλη, μετατρέπεται σε ατμό;

- Në marrëdhënie me fjalë konkrete: ***në*** *klasë,* ***në*** *dhomë*; (ang.): ***in*** *the classroom,* ***in*** *the room; (gre.)* στην τάξη, στην αίθουσα;

- Në marrëdhënie me fjalë abstrakte: ***në*** *fatkeqësi,* ***në*** gëzim, ***në*** *lumturi*; (ang.): ***in*** *misfortune,* ***in*** *joy,* ***in*** *happiness;* (gre.) στις αντιξοότητες, στη χαρά, στην ευτυχία;

A. **Parafjala *në*[4]**:

1. Parafjala ***në*** shpreh kuptimin "në brendësi të objektit, brenda të cilit ndodhet ose vepron një pjesë e tij, ose një pjesë e shtuar në të":

- *Libri ndodhet **në** tavolinë* (brenda në tavolinë, p.sh. në *sirtar*);

- *Tavolina ndodhet në dhomë*; *Libri është në çantë* (si pjesë e futur);

- *Fleta (e futur) në libë*r; *Vertebra* (që bën pjesë, është pjesë) në shtyllën kurrizore*;*

1.1 Në gjuhën angleze[5]:

- *Book is **in** the table.* (inside the table, for example: *in the drawer);*

- *Table is **in** the room;*

- *Book is **in** the bag* (as inserted part);

- *Sheet* (inserted) ***in*** *the book;*

- *The vertebra* (which is part of, is part of) *is **in** the spine;*

1.2 Në gjuhën greke[6]

- *Το βιβλίο είναι* στο τραπέζι. (μέσα στο τραπέζι, π.χ. στο συρτάρι);

- Το τραπέζι βρίσκεται στο δωμάτιο*;*

- *T*ο βιβλίο βρίσκεται στην τσάντα (ως ένθετο μέρος);

- Το φύλλο (εισάγεται) στο βιβλίο;

- Ο σπόνδυλος είναι (ο οποίος είναι μέρος, είναι μέρος) στη σπονδυλική στήλη;

Në të gjitha rastet parafjala ***në*** e shqipes i përgjigjet parafjalës (angl.) ***in*** në anglishte dhe ***σε (***στον**,** στην**,** στο**,** στους**,** στις**,** στα***)*** në greqishte.

2. "Objekti ndodhet ose vepron në *sipërfaqje të objektit* tjetër", që sinonimizon me ***mbi, sipër***.

2.1. Në shqipe:

- *Libri (shtrihet) **në** tavolinë* (në sipërfaqje, *mbi, sipër* tavolinës);

- *Fletorja ndodhet **në** çantë (mbi, sipër);*

- *Ata shtrihen **në*** rërë (në sipërfaqe, mbi, sipër)*;*

2.2. Në anglishte:

- *Book (lies) **on** the table (**on** the surface);*

- *The notebook is **on** the bag;*

- *They lie **on** the sand (**on** the surface);*

2.2. Në greqishte:

- Το βιβλίο (βρίσκεται*)* στο τραπέζι (στην επιφάνεια, πάνω, πάνω από το τραπέζι);

- *Το σημειωματάριο βρί*σκεται στην τσάντα (πάνω*);*

- *Βρίσκονται* στην άμμο (στην επιφάνεια, πάνω*);*

Në shqipe ***në,*** në anglishte ***on*** dhe në greqishte parafjalët: σε***, πανω***;

3. "Objekti në hapësirë, *mjedis të hapur ose të mbyllur*": ***në*** *qytet,* ***në*** *fshat*;

- *Ata jetojnë* në *fshat;/(angl.) They live **in** the village;/(gre.)* Αυτοί ζουν στο χωριό;

- *Shkoj në qytet;/ (angl.) Go to the city; /(gre.)* Πηγαίνω στην πόλη;

- *Ai rri në dhomë;/ (angl.) He stays **in** the room;/ (gre.)* Αυτός μένει στο δωμάτιο

- *Shtëpia ndodhet **në** qytet*; *(angl.)* / *The house is located **in** the city;/ (gre.)* Το σπίτι βρίσκεται στην πόλη;

Në shqipe ***në,*** në anglishte ***in*** dhe në greqishte parafjala: στο;

4. "Objekti në pjesën e të cilit rri ose vepron një subjekt, duke kryer një veprim":

- *Shoferi rri **në** timon;* / (angl.) *Driver is **at** the wheel;/* (gre.) Ο οδηγός είναι στο τιμόνι;

- *Punëtori (punon) **në** torno;*/ (angl.) *The worker (works) **at** the lathe;/* (gre.)

- Ο εργάτης *(δουλεύει)*σε τόρνο;

Në anglishte ***në*** i përgjigjet ***at*** + the wheel, the lathe;

Në greqishte ***në*** i përgjigjet στο + τιμόνι, σε + τόρνο;

5. "Objekt që shtrihet në një sipërfaqje që konceptohet i tëri si i rrafsht"; në det, në tokë, në Hënë; (shq.) *Anija lundron **në** det*; / (angl.) *The ship sails **on** the sea* / (gre.) Το πλοίο πλέει στη θάλασσα;

Në shqipe ***në,*** në anglishte ***on*** dhe në greqishte parafjala: στη;

6. "Vendi ku lëviz diçka ose vendi ku futet a mbyllet diçka": ***në*** *sirtar,* ***në*** *dollap*; / (angl.) ***in*** *drawer,* ***in*** *cupboard*; / (gre.) στο συρτάρι, στην ντουλάπα;

Në shqipe ***në,*** në anglishte ***in*** dhe në greqishte parafjalët: στο, στην;

7. "Një objekt në të cilin ndeshemi": (shq.) *Ndeshemi* (*në gur, në pengesë*); / (angl.) *Encounter **in** stone, **in** obstacle;* / (gr.) Συναντάμε εμπόδιο;

Në shqipe ***në,*** në anglishte ***in*** dhe në greqishte pa parafjalë;

8. "Objekt nëpër të cilën kalojmë diçka": (shq.) ***në*** *gjilpërë,* ***në*** *makineri,* ***në*** *veshë*; / (angl.) ***in*** *machinery,* ***in*** *ears*; / (gre.) σε μηχανήματα, στα αυτιά;

Në shqipe ***në,*** në anglishte ***in*** dhe në greqishte parafjalët: σε, στα;

9. "Shënon objekt që i nënshtrohet diçkaje": (shq.) *n.xjerr **në** diell; lë **në** shi*; / (angl.) *expose **to** the sun; leaves **in** the rain;* / (gre.) βγαζω στον ήλιο;αφηνω στη βροχή;

Në shqipe ***në,*** në anglishte ***in*** dhe në greqishte parafjalët: στον, στη;

10. "Shënon gjendjen ku ndodhet diçka": *lë **në** gjumë,* ***në*** *ethe*;

(angl.) *leaves **in** sleep,* ***in*** *fever;* / (gre.) αφήνει στον ύπνο, στον πυρετό;

Në shqipe ***në,*** në anglishte ***in*** dhe në greqishte parafjala: στον;

11. "Mënyrë si bëhet diçka": (shq.) *eci **në** këmbë; rri **në** gjunjë*; / (angl.) *walk **on** foot; stay **on** knees;* / (gre.) περπάτω; στεκομαι στα γόνατα;

Në shqipe ***në,*** në anglishte ***on*** dhe në greqishte parafjala: στα;

12. Kaloj në gjendje të re: (shq.) *kthej në gaz; shndërroj në lëng*; / (angl.) *turn **into** the gas; convert **into** liquid;* / (gre.) στρέφω στο αέριο; μετατρέπω υγρό σε αέριο;

Në shqipe ***në,*** në anglishte ***into*** dhe në greqishte parafjalët: στο, σε;

13. "Shënon punën, veprimtarinë ku futet dikush": (shq.) ***në*** *punë,* ***në*** *organizatë; /* (angl.) ***at*** *work,* ***in*** *the organization; /* (gre.) στη δουλειά, στον οργανισμό;

Në shqipe ***në,*** në anglishte ***at*** dhe në greqishte parafjalët: στον, στη;

14. "Bartëse e veprimtarisë mendore, shpirtërore": (shq.) ***në*** *kujtesë,* në *shpirt; /* (angl.) ***in*** *the memory,* ***in*** *the soul; /* (gre.) στη μνήμη, στο πνεύμα;

Në shqipe ***në,*** në anglishte ***in*** dhe në greqishte parafjalët: στο, στη;

15. "Kohën kur kryhet": (shq.) ***në*** *verë,* ***në*** *orën dy,* ***në*** *dy muaj*; / (angl.) ***in*** *summer,* ***at*** *two o'clock,* ***in*** *two months;* / (gre.) στο καλοκαίρι, στις δύο η ώρα, σε δύο μήνες;

Në shqipe ***në,*** në anglishte ***in*** dhe në greqishte parafjalët: στο, στις;

16. "Parafjalë + emër + emër": (shq.) ***në*** përgjigje të thirrjes, në *luftën kundër*; / (angl.) ***in*** *response to the call,* ***in*** *the fight against;* / (gre.) ως απάντηση στο κάλεσμα, στον αγώνα κατά;

*Në shqipe **në,** në anglishte **in** dhe në greqishte parafjalët:* ως, στον;

17. "Sasia në të cilën ndahet": (shq.) ***në*** *dy akte, e ndan **në** tre pjesë*; / (angl.) ***in*** *two acts, divides **into** three parts;/* (gre.) σε δύο πράξεις, το χωρίζει σε τρία μέρη;

Në shqipe ***në,*** në anglishte ***in, into*** dhe në greqishte parafjala: σε;

18. "Sendin e dukurive që shërben për të përcaktuar diçka në sasi, në cilësi, në gjatësi": (shq.) *i kursyer **në** fjalë, i fortë **në** matematikë*; / (angl.) *frugal **in** words, strong **in** mathematics;* / (gre.) τσιγκουνης στα λόγια, δυνατός στα μαθηματικά;

Në shqipe ***në,*** në anglishte ***in*** dhe në greqishte parafjala: στα;

19. "Marrëdhënie me diçka": (shq.) ***në***

1 "Gramatika e gjuhës shqipe", Botim i Akademisë së Shkencave, Tiranë 2002.

2 M.Samara, "Parafjalët në shqipen e sotme", (Vështrim leksiko - semantik), Tiranë,1999.

3 Fjalor i Gjuhës Shqipe, Tiranë, 1980.

4 Shih a) Gramatika e gjuhës shqipe, Tiranë 1995.
b) Fjalori shqip-anglisht (Pavli Qesku), Tiranë, 1999.
c) Fjalori shqip-greqisht, (Niko Gjini), Tiranë, 2013.
d) Sinani H. "Greqishtja për shqiptarët (ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΓΙΑ ΤΟΥΣ ΑΛΒΑΝΟΥΣ), Artemida, Tiranë, 1998.

5 Pavli Qesku, "Fjalor shqip-anglisht", Tiranë, 1999.

6 Shih Fjalor shqip-greqisht

marrëveshje, ***në*** *lidhje*; / (angl.) ***in*** *agreement,* ***in*** *relation;/* (gre.) σε συμφωνία, σε σχέση;

Në shqipe ***në,*** në anglishte ***in*** dhe në greqishte parafjala: σε;

20. "Diçka që e mbikqyrim": (shq.) *në kujdestari, në arrest*; / (angl.) ***in*** *custody,* ***under*** *arrest;* / (gre.) στην επιτηρηση, σε κράτηση;

Në shqipe ***në,*** në anglishte parafjalët ***in, under*** dhe në greqishte parafjalët: στην, σε;

21. "Një ngjarje": (shq.) ***në*** *festë,* ***në*** *gëzim*; / (angl.) ***in*** ***a*** *celebration,* ***in*** *joy;* / (gre.) στη γιορτή, στη χαρά;

Në shqipe ***në,*** në anglishte ***in*** dhe në greqishte parafjala: στη;

22. "Ngjyrë etj.": (shq.) ***në*** të bardha, ***në*** *të kuqe*; / (angl.) ***in*** *white,* ***in*** *red;* / (gre.) σε άσπρο, σε κόκκινο;

Në shqipe ***në,*** në anglishte ***in*** dhe në greqishte parafjala: σε;

23. "Petk": (shq.) ***në*** *këmishë,* ***në*** *fustan*; / (angl.) ***on*** *shirt,* ***on*** *dress;* / (gre.) στο πουκάμισο, στο φόρεμα;

Në shqipe ***në,*** në anglishte ***on*** dhe në greqishte parafjalët: στο;

24. "Lloj në kuptimin e foljes": (shq.) *vë* ***në*** *dijeni, vë* në lojë; / (angl.) *inform, ridicule;* / (gre.) ενημερώνω, γελοιοποιώ;

Në shqipe ***në,*** në anglishte ***pa parafjalë*** dhe në greqishte ***pa parafjalë***;

25. "Në kuptim ndajfoljeje - rrethanor": (shq.) ***në*** *veçanti,* ***në*** përgjithësi; / (angl.) *in particular, in general;* / (gre.) ειδικότερα, γενικά;

Në shqipe ***në,*** në anglishte ***in*** dhe në greqishte ***pa parafjalë***;

26. "Shprehje parafjalore": (shq.) ***në*** *kundërshtim me,* ***në*** *sajë të*; / (angl.) *contrary to, thanks to;* / (gre.) σε αντίθεση με, χάρη σε;

Në shqipe ***në,*** në anglishte ***pa parafjalë*** dhe në greqishte parafjala: σε;

27. "Tregon pikën e mbarimit": (shq.) *nga dita* ***në*** *ditë, nga mali* ***në*** *mal*; / (angl.) *from day* ***to*** *day, from mountain* ***to*** *mountain;* / (gre.) από μέρα σε μέρα, από βουνό σε βουνό;

Në shqipe ***në,*** në anglishte ***to*** dhe në greqishte parafjalët: σε;

28. Raste të veçanta me një element përforcues përpara parafjalës *në* (nga parafjalë, pjesëz, etj.)

Në shqipe

- U nis *për në* shkollë;
- Shkoi *deri në* stacion;
- Shkoi *deri në* pyll;
- Shkoi *gjer në* pyll;
- E goditi *mu në* ballë;

Në anglishte

-Went to the station;
- Went to the forest;
- Went to the forest;
- Hit him right in the forehead;

Në greqishte

- Πήγε στο σχολείο;
- Πήγε στο σταθμό;
- Πήγε στο δάσος;
- Πήγε μέχρι το δάσος;
- Χτύπησε τον ακριβώς στο μέτωπο;

Në shqipe ***në,*** në anglishte ***in*** dhe në greqishte parafjala: στο;

30. Raste specifike në krahasim me gjuhët e huaja (një ose të dyja).

Rasti me: ***shtëpi*** (në shtëpi)

1. (shq.) *Unë shkoj* ***në*** *shtëpi*;
- (angl.) *I go home;*
- (gre.) Πάω σπίτι;
2. (shq.) *Unë qëndroj* ***në*** *shtëpi*;
- (angl.) *I stay* ***at*** *home*;
- (gre.) Μένω στο σπίτι;

B. **Parafjala *mbi:***

1. "Shënon sendin, vendin etj., në sipërfaqen e të cilit ndodhet, lëviz dikush, a diçka" (sinonimizon më ***sipër,*** në)

- *Shtrihet* ***mbi*** *rërë*; *Vë* ***mbi*** *tryezë* (në sipërfaqe, sinomizon me në, kuptimi 2); *Shkel* ***mbi*** *bar; Ndodhet* ***mbi*** *çati.*

- Në anglishte: ***mbi*** i përgjigjet ***on***. *He* ***on*** *the sand. It is* ***on*** *the floor*.

- Në greqishte: ***mbi*** i përgjigjet πάνω σε. Αυτός είναι στο άμμο. Είναι στο πάτωμα.

2. "Shënon sendin, vendin, në hapsirën sipër të cilit ndodhet, lëviz diçka, dikush" (sinomizon me ***përmbi***). (shq.) *Një urë* ***mbi*** *lumë. Llamba* ***mbi*** *tavolinë.*/ (angl.) *A bridge* ***over*** *the river. The lamp* ***over*** *the table.* / (gre.) Μια γέφυρα πάνω από το ποτάμι. Λάμπά στο τραπέζι.

Në shqipe ***mbi,*** në anglishte ***over*** dhe në greqishte parafjala: στο;

3. Shënon "diçka, dikë ose vend kundër të cilit veprojmë."

(shq.) *Hidhet* ***mbi*** *armikun. U hodh* ***mbi*** *tank./* (angl.) *Jump* ***on*** *the enemy. He jumped* ***on*** *the tank.* / (gre.) Όρμησε πάνω στον εχθρό. Ρίχτηκε πάνω από το τανκ.

Në shqipe ***mbi,*** në anglishte ***on*** dhe në greqishte parafjalët: πάνω στον, πάνω από;

4. Sinonimizon me ***për*** (për tituj librash, etj.) (shq.) ***Mbi*** *përdorimin e ilaçit;* ***mbi*** *bazën e metodës; / (angl.)* ***On*** *the use of medicine;* ***on*** *the basis of the method;/ (gre.)* Για τη χρήση των φαρμάκων; στη βάση της μεθόδου;

Në shqipe ***mbi,*** në anglishte ***on*** dhe në greqishte parafjala: στη;

5.Shënon "cakun, njësinë, gjendjen, a diçka tjetër që merret si pikënisje, si masë, si kufi etj.": (shq.) *Zotime* ***mbi*** *detyrën. Dy gradë* ***mbi*** *zero;/ (angl.) Commitments* ***to*** *the task. Two degrees* ***above*** *zero; / (gre.)* Υποσχέσεις πάνω στο καθήκον. Δύο βαθμούς πάνω από το μηδέν;

Në shqipe ***mbi,*** në anglishte ***above*** dhe në greqishte parafjala: πάνω στο, πάνω από;

6. Shënon "dikë a diçka që është nën një tjetër ose diçka sipër, përtej a jashtë së cilës bëhet një punë, krijohet një gjendje e re etj.": (shq.) ***Mbi*** të gjithë donte nënën. E vinte veten ***mbi*** të tjerët; */ (angl.)* ***Above*** *all he loved his mother. He put himself* ***above*** *others;/ (gre.)* Πάνω από όλα αγαπούσε τη μητέρα του. Έβαλε τον εαυτό του πάνω από τους άλλους;

Në shqipe ***mbi,*** në anglishte ***above*** dhe në greqishte parafjala: από;

7. Shëno "diçka që shërben si themel, drejtim a pikënisje për një veprim të mëtejshëm"; (shq.) ***Mbi*** këtë bazë. ***Mbi*** këtë pikë; */ (angl.)* ***On*** *this basis.* ***On*** *this point; / (gre.)* Σε αυτή τη βάση. Σε αυτό το σημείο;

Në shqipe ***mbi,*** në anglishte ***on*** dhe në greqishte parafjala: σε;

8. Shënon "një shkallë të lartë të cilësisë a të gjendjes që shprehet nga emri; shumë, tepër.": (shq.) *Trim* ***mbi*** *trima. Borxhe* ***mbi*** *borxh; / (angl.) Brave* ***upon*** *brave. Debts* ***over*** *debt; / (gre.)* το ένα χρέος επάνω στο άλλο / απανωτά χρέη;

Në shqipe ***mbi,*** në anglishte parafjalët ***upon, over*** dhe në greqishte parafjala: επάνω στο;

9. Shënon "sendin që shërben si objekt i veprimit": (shq.) *Rri* ***mbi*** *libra. Punon* ***mbi*** *kompjuter; / (angl.) Stands* ***on*** *books. Works* ***on*** *the computer; / (gr.)* Στέκεται στα βιβλία. Δουλεύει στον υπολογιστή;

Në shqipe ***mbi,*** në anglishte ***on*** dhe në greqishte parafjalët: στα, στον;

Si përfundim mund të nënvizohet, se parafjalët ***në*** dhe ***mbi*** të shqipes kanë raste përputhjesh dhe mospërputhjesh me gjegjëset në gjuhët angleze dhe greke, çka lidhet me shumëkuptimësinë e tyre dhe ky fakt bën të domosdoshëm njohjen prej nxënësit në ndërtimin e fjalëve me këto parafjalë, si të elementeve të përcaktuara, ashtu edhe përcaktuese, ku ato ndodhen në strukturën semantike sintaksore të gjuhës që mësohet si e huaj. Vështruar nga kjo pikëpamje kjo trajtesë hap rrugën edhe për studimin e rasteve me parafjalët e tjera, si ato të parme, të përbëra ose të formuara me konvension.

LITERATURA

Gramatika e gjuhës shqipe, 2002, Botim i Akademisë së Shkencave, Tiranë.
Qesku P., 1999, "Fjalor shqip-anglisht", Tiranë.
Samara, M., 1999, "Parafjalët në shqipen e sotme", (Vështrim leksiko -semantik), Tiranë.
Sinani H., 1998, "Greqishtja për shqiptarët (ΕΛΛΗΝΙΚΆ ΓΙΑ ΤΟΥΣ ΑΛΒΑΝΟΎΣ), Artemida, Tiranë.
Thomson A. V., Martinet A. J., 1971, "A **Practical** English Grammar" 2nd Edition London.
Виноградов В.В., 1972, "Русский язык", Грамматическое учение о слове. - М.: Высш. шк.,. (fq.209-215)
Галкина-Федорук Е.М., 1964, (ред.) Современный русский язык. Часть 2. Морфология. Синтаксис, Изд-во Московского университета.
Качалова, К.Н.; Израилевич, Е.Е., 1959, "Практическая грамматика английского языка", Москва.
Holton David, Mackridge Peter, Φιλιππακη-Warburton Ειρηνη, 1997, "Γραμματικη της ελληνικης γλωσσας".

Botim i ri nga Minerva

MJETE DHE ARMË

nga Brad Smith

"Një udhërrëfyes i qartë dhe bindës për disa nga temat më të kontestueshme për teknologjinë e ditëve të sotme."
— Bill Gates

Presidenti i kompanisë "Microsoft" ndjek një parim themelor: duke qenë se inovacioni po ndryshon botën, kemi përgjegjësinë për të dhënë kontribut për kapërcimin e sfidave të krijuara nga teknologjia. Ky parim mund të mos vihet në dyshim, por sfidon drejtpërdrejt industrinë e teknologjisë, e cila është e fiksuar prej kohësh pas zhvillimit sa më të shpejtë. Falë transformimit gjithëpërfshirës dixhital, janë shënuar arritje të mëdha, por kemi arritur në një pikë kritike. Bota e ka shndërruar teknologjinë e informacionit edhe në një mjet të fuqishëm edhe në një armë të tmerrshme. Prandaj, për të administruar këtë epokë të përcaktuar nga shpikje të jashtëzakonshme, siç është inteligjenca artificiale, nevojiten strategji të reja. Nga njëra anë, kompanitë prodhuese të teknologjive duhet të pranojnë më shumë përgjegjësi për të ardhmen. Nga ana tjetër, qeveritë duhet të marrin masat e duhura për hartimin dhe zbatimin e një kuadri ligjor sa më të përshtatshëm për menaxhimin e teknologjisë, si dhe duhet të përpiqen të përparojnë me ritmin e inovacionit.

Në librin "Mjetet dhe armët: Premtimi dhe rreziku i epokës dixhitale", autorët Brad Smith dhe Carol Ann Browne, në cilësinë e drejtuesve të një prej kompanive më të mëdha dhe më të fuqishme në botë, ofrojnë trajtesa interesante për disa nga çështjet më të mprehta të kohës sonë. Mbrojtja e privatësisë, siguria kibernetike, media sociale, dilemat morale për inteligjencën artificiale apo rreziqet ndaj demokracisë janë vetëm disa nga sfidat e trajtuara në këtë libër.

Ky nuk është një libër me kujtime për të lartësuar kompaninë "Microsoft". Ai thjesht hedh dritë mbi disa nga momentet vendimtare të zhvillimit të kësaj kompanie, duke kundërvënë avantazhet e teknologjisë me kërcënimet reale që ajo paraqet.

"Këto janë trajtesa të thella të bazuara në pikëpamjet e dy personave që e njohin nga brenda botën e teknologjisë, e cila njëherazi po na fuqizon dhe po na kërcënon. Me një larmi të pasur tematikash, nga mbrojtja e të dhënave deri tek sulmet kibernetike, ky libër i botuar në kohën më të përshtatshme është një udhëzues i dobishëm për mënyrën e funksionimit të së ardhmes dixhitale."
—Walter Isaacson

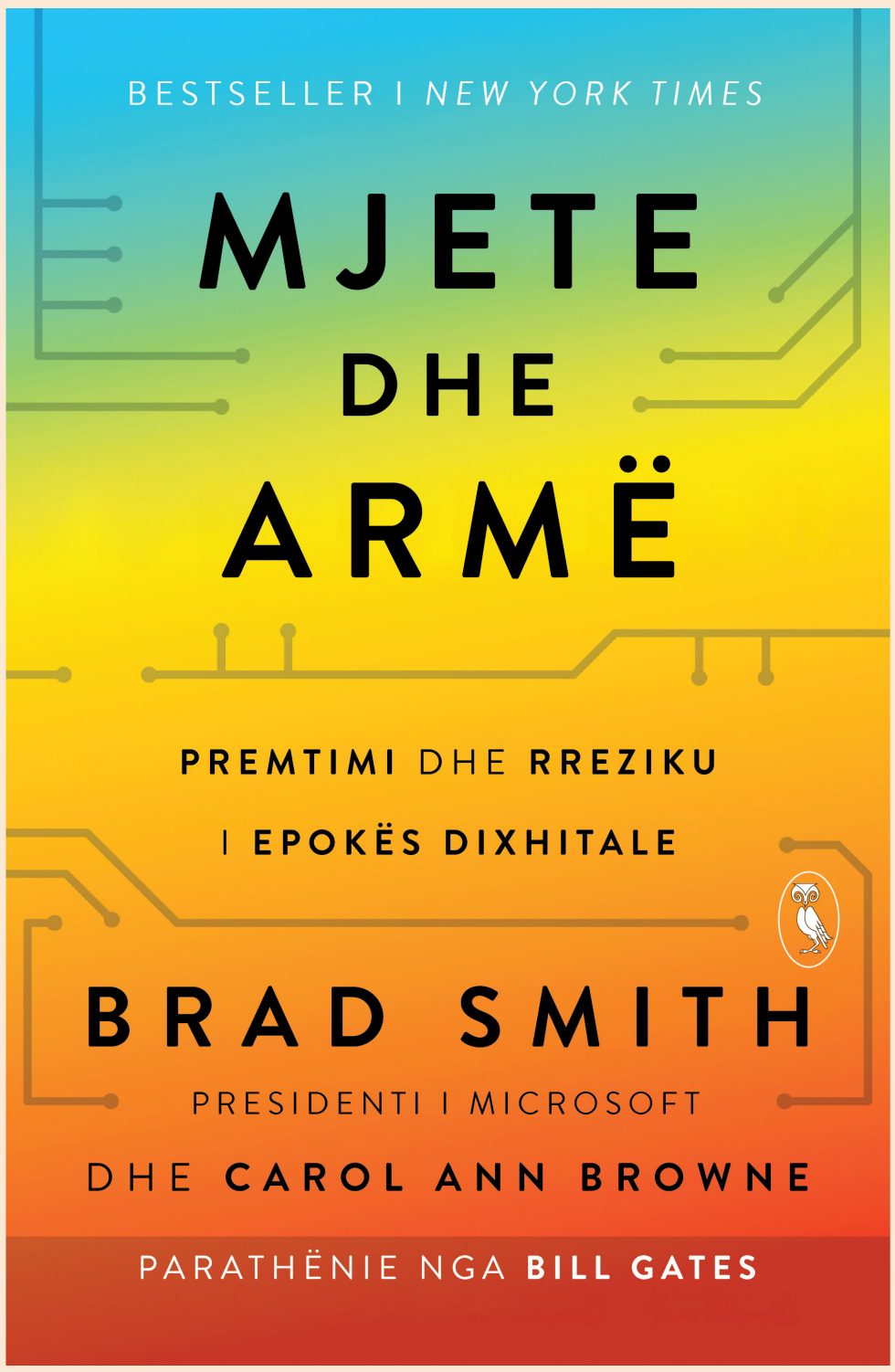

PËRTEJ PIKËS SË KTHIMIT

Tregim nga Armenida Qyqja

"*Patjetër që do të ketë qenë shumë e bukur në rini*" mendonte Eva, duke vështruar përvjedhur gruan e moshuar pranë saj. Dy vjet më parë, ishte kujdesur për të në spital dhe rastësia kishte dhënë që para pak kohësh ajo të blinte një apartament në të njëjtin pallat ku banonte e moshuara bashkë me të shoqin. Një javë pasi kishte hyrë në shtëpinë e re ishin përballur, kur ajo po dilte për të ikur në punë.

-Maria, - kishte thënë ajo e habitur me çelësa në dorë pa arritur të mbyllte derën.

-Shqiptarja! Infermierja ime!- kishte thirrur e moshuara dhe i ishte hedhur në qafë. "Shqiptarja", kështu e thërrisnin shpesh të moshuarit nga Evropa Lindore, të cilëve falë natyrës së dashur, u hynte shumë lehtë në zemër.

I kujtohej takimi i parë me Marian, kur ajo erdhi me urgjencë në spital, pas një sulmi kardiak. Sa pacientë kishte parë të dorëzoheshin krejt, por e moshuara, me forcë të padukshme, i kishte bërë ballë goditjes. "Zot, më jep një mundësi të dytë, - mërmëriste e mbyllur mes muresh të bardhë ajo, - nuk do ta shkoj dëm".

Dhe sapo kishte fituar pak forcë, qe ngritur nga shtrati dhe duke shtyrë karrocën e balancës, kishte filluar t'i vinte spitalit rrotull. Të gjithë mjekët dhe infermierët e admironin vullnetin e saj dhe e inkurajonin, sepse terapia më e mirë dihet: lëvizja dhe optimizmi. Dhe megjithëse diku te të shtatëdhjetat, pas asaj sfide me zemrën, e ruante akoma hijeshinë e gruas fisnike.

Sot, si të tërhequra nga një fill i tejdukshëm misteri, kishin dalë njëra pas tjetrës nga banesat. Vjeshta ishte shtruar mbi oborrin e vogël të pallatit, ku një trishtim i kuqërremtë dallohej mbi gjethet e rëna. Të ulura në një stol, ajo dhe Eva ngjanin si një tablo kontrastesh në këtë sfond melankolik. Maria e ndjente gjoksin t'i rëndohej nga pesha e fjalëve dhe e pa në sy bashkëbiseduesen, këtë grua të re sytë e së cilës mbartnin kaq shumë jetë brenda tyre. U mundua t'i buzëqeshte mes lotëve.

-Ah, ti je e re. Ende s'të kanë rënduar vitet. Pastaj gjë tjetër historia ime, gjë tjetër, - psherëtiu.

Infermierja i kapi lehtas dorën pa folur. Më mirë ta linte atë të mblidhte mendimet e shtyra në qiej të tjerë, në kohë të largët.

"Isha vetëm tetëmbëdhjetë vjeçe kur e pashë për herë të parë babain e Jurit, - filloi rrëfimin Maria me sytë e tretur larg. - Isha e ftuar në një mbrëmje modeste. Ç'luks mund të kishte atëherë! Ai m'i kishte qepur sytë tërë kohës dhe unë mundohesha të mos i kryqëzoja me të tijat. Një mikja jonë e përbashkët e vuri re dhe më tha:

- I pashëm! Është oficer me grada. Djalë i mirë dhe duket që ia ke marrë mendjen.

U skuqa dhe u mundova t'i hiqja sytë . Ai sakaq sikur ta kishte kuptuar që po flisnim për të erdhi dhe më ftoi në vallëzim.

Një natë si vegim i qiellt, mjaftoi që të dashurohesha me të. Sytë e tij blu të thellë ishin si një magnet që mbante të mbërthyer qenien time që nuk dinte ende se ç'ishte dashuria. Pas një muaji u fejuam. Ai ishte një oficer i pashëm, i edukuar, karizmatik dhe nuk e kishte të vështirë të fitonte zemrën e gjithkujt, përfshirë dhe të prindërve të mi. Brenda vitit u martuam dhe nisëm familjen tonë. Lindi djali jonë, Juri, në dimrin e gjashtëdhjetegjashtës. Ç'kërkoja më? Asgjë! Dy dashuritë e jetës sime i kisha. Ndaj asgjë s'më trembte. As matematika e pas luftës, lufta e ftohtë, komunizëm, racione, shkurtime, gjëra që ti i di. Eh, s'kishin rëndësi…"

Ajo u mbush thellë me frymë, marshimi në vite u struk diku, mendueshëm. Eva miratonte me mimikën e heshtur, por kuptimplotë. Ajo e ndiente që ky ishte një rrëfim. Jehona e shpirtit që nuk priste pyetje, fjalë plotësuese, përgjigje. Në këtë pikë të jetës, fjalët ngjiteshin nga një hon i rrëpirë ku rrinte të fjetura prej vitesh. Gruaja e vjetër u shkund nga heshtja e krijuar dhe vazhdoi:

"E përfshirë në lumturinë time, çdo gjë dukej sikur më kalonte tangjent. Bota ziente rrotull, situata politike ishte shumë e keqe, por mua më dukej sikur çdo gjë rrinte jashtë mureve tona, deri në atë natë të nxehtë gushti, kur im shoq u kthye në shtëpi i vrarë në fytyrë. Ngriva nga habia kur ai në mes asaj vape zhuritëse, mbylli dritaret. Pastaj u ul dhe më mori pranë vetes. Nuk e kisha parë kurrë në atë gjendje. Nuk guxoja të flisja nga frika se ç'do të dëgjoja. Ai m'i mori duart në të tijat dhe tha:

- Duhet të arratisemi që sonte në mesnatë. Sllovakia do të pushtohet. E di nga burime të sigurta. Duhet të ikim.

Unë dridhesha e tëra. Ç'të mendoja aq papritur? Pushtimin? Ikjen? Jetën që kthehej në pluhur, nga kjo erë e marrë që zbriti papritur nga qielli e po ma pështjellonte ekzistencën njëherë e përgjithmonë?

- Ku do të shkojmë me një fëmijë një vjeç e pak!?- arrita të them. Pastaj e pashë drejt në sy. E ndjeja zhgënjimin, dhimbjen, pasigurinë, tek ky njeri që e doja e që kishte premtuar të më mbronte gjithmonë.

- Zemër, kjo nuk është çështje zgjedhjeje. Është e vetmja rrugë ku duhet të kalojmë, ndryshe... - e la të pambaruar atë mendim dhe e hodhi vështrimin mbi objektet e dhomës, që ngjanin pa jetë, pa dritë, të mbështjella në humbëtirë. Si duket, diçka e turbulloi sërish qenien e tij, sepse rifilloi të flasë:

- Askush nuk mund ta dijë ç'do të ndodhë tamam. Duhet të ikim sa mundemi, sa nuk janë bllokuar rrugët. Pastaj gjithçka do të kthehet në një burg të madh!

- Po sikur të na ndalojnë?- e pyeta e tronditur, sepse tentativa për arratisje do të kishte patjetër pasoja. – Ç'do të ndodhë, më pas?

- Pasaportat dhe letrat i kam bërë gati siç duhet, por nuk kemi kohë. Bëj gati gjërat më të domosdoshme. Pas disa ditësh, këto dokumente nuk do të vlejnë më për gjë.

Ankthi që m'u krijua në kraharor, ishte si një pellg i zi, ku kisha nisur të rrëshqisja që në fjalët e para të tim shoqi, e tani nuk tërhiqesha dot pas. Aq e frikshme ishte ajo që po ndodhte, sa vështrimi m'u vesh me mjegull dhe fjalët më mbërrinin të turbullta, pjesë-pjesë në vesh. E dëgjoja nëpër tym, zërin e tij të butë, si pëshpërimë: *Nuk mund të marrim shumë me vete se nuk mund të biem në sy. Do të bëjmë sikur po shkojmë të vizitojmë xhaxhain tim, që jeton në Bratislavë. Ai është funksionar i lartë në ushtri dhe kështu askush s'do të dyshojë nëse nuk japim motiv për dyshim. Do të themi që ai është sëmurur papritur, nëse na ndalojnë e na zhbirojnë.*

Vërtet po i dëgjoja ato fjalë? Me jetën time lidhej ky moment i çmendur, kjo kthesë e pakuptimtë? Fjalët fluturonin nëpër ajër e unë as nuk i mblidhja dot t'i analizoja. Ndoshta ai kishte pasur javë a ditë që i bluante mendimet e planet, por mua s'më kishte thënë gjë. Në atë kohë, nuk kisha jetuar mjaftueshëm sa ta dija që marrëzitë dhe tmerri i jetës, mund të jenë veç trille që hidhen nga qielli, mbi kokat e të zakonshmëve në botë. Im shoq, duke ndjerë heshtjen time si miratim, vazhdonte: *...Por sa më pak fjalë aq më mirë. Kjo është e vetmja mundësi për të dalë nga ky çark sa pa na mbyllur brenda. Të kalojmë në Austri e pastaj të shohim, ku mund të kërkojmë azil.*

E shtyrë prej tij, nisa përgatitjet sikur të isha robot. Vetëm ndërresa të brendshme dhe nga një palë rroba, që të kisha sa më shumë vend për teshat e djalit. Ai flinte e unë mendoja si do ta merrja, si do të ikja me të në krahë, nëpër errësirë. Nga mesi i natës, u nisëm fshehurazi. Ecëm nëpër rrugica në këmbë, devijuam nga rrugët kryesore. Nuk mund të rrezikonim. Pas rreth gjysmë ore ishim në periferi të qytetit. Atje na priste një makinë. Ai kishte planifikuar dhe llogaritur gjithçka. S'do mend, oficer. Unë isha e mpirë në shpirt, nuk arrija dot të mendoja, e kisha humbur toruan. Lëvizja instinktivisht pas tij. Hipëm në makinë dhe ja ashtu nëpër natë, tërë frikë vazhduam rrugën, postbllok pas postblloku. Dokumentet, reputacioni, gënjeshtra e thënë ftohtë pa dridhje zëri nga ana e tij, po funksiononin. Arritëm pranë kufirit me Austrinë. Tani ishte vështirësia e vërtetë si të kalonim në anën tjetër."

Ajo vazhdonte rrëfimin e zhytur në kujtesë, pa e vënë re përjetimin e infermieres së re në krah. Eva tanimë ishte zhytur në një botë paralele, ku fjalët e të moshuarës e shtynin drejt së kaluarës së saj. Dhe ja, ajo dikur, njëzet e dy vjeçe, atë fund nëntori të 89's, duke u arratisur kufirit duke vënë në rrezik kokën, e plasur më pas në kampin jugosllav për gati një vit, mes armiqësisë, frikës, ankthit që nuk i ndahej nga pas. Koka iu mbush me zërat dhe fytyrat e mërzitura të familjes që në fillim e kishte mohuar. Ah, ajo vala e tyre e mërisë, tallazet e mallkimit, shkuma e bardhë e mllefit, frymëzuar nga mentaliteti i ngushtë. Ku ikën kjo femër vetëm rrugëve të botës? Pa bukë ishte? Si e la të fejuarin dhe mori rrugët?

Askush nuk e dinte më mirë se ajo vetë shkakun e asaj arratie të pazakontë nga telat me gjemba të rrëgjimit. Para syve i mbiu dosjet që kishte zbuluar në dhomën e të fejuarit, në një qoshe të bibliotekës. Dosje mbi atë vetë dhe sa e sa të tjerë. Kishte fjetur për gati një vit me një spiun dhe as nuk e dinte.

Si mund të spiunohej vallë zemra e dikujt që i thoshe "Të dua?" ai nuk e donte, kjo fjalë iu ngjit në lëkurë që kur e zbuloi si fakt, e ky ishte momenti kur vendosi të pamundurën. Jo, ajo s'mund të kalonte jetën me një varrmihës që u hapte varret të gjallëve. Ç'do të bënte ai nëse ajo do ta linte? Ajo i hapej atij për gjithçka. Sigurisht që burgu e priste dhe kishte thënë mjaftueshëm sa për dy jetë në burg. Spiuni (nuk mundej dot ta quante "të dashur") e kishte luajtur bukur rolin dhe përballë të vërtetës së hidhur, reagimi i vetëm që iu kreshpërua në zemër ishte: *Të ik! Të ik! Larg prej këtu! Larg prej tij.*

Ajo ndjesi e përgjumur brenda saj, i rrëqethi trupin. Si e zënë në faj, doli nga përhumbja dhe kërkoi të lidhej pas rrëfimit të Marias, që fliste me sytë e tretur në zbrazëti:

"...Mëngjesi na gjeti në anën tjetër. Ishte pikërisht ai moment, kur shkelëm matanë, që më pikoi në shpirt mendimi prindërit e mi. Si nuk i takova para se të nisesha? Ç'tmerre do t'iu fanepseshin përballë hapësirës së zbrazët të apartamentit tim, ku deri dje qeshte gëzonte nipi i vogël i tyre? Pastaj mendimi më i zi më erdhi në kokë: Pasojat e arratisjes...A do t'i pushonin nga puna e t'i dërgonin në ndonjë punë të rëndë? Ç'do të bëhej me ta pas pushtimit? Si isha treguar kaq egoiste? Si nuk kisha menduar për ta? Unë fëmija i vetëm! Si i kisha harruar fare e shkrirë në frikë dhe mpirje! Si i kisha harruar?!"

- Njeriu në raste të tilla mendon vetëm mbijetesën,- e prishi fillin e atij rrëfimi plot ankth Eva. Deri atë çast ajo nuk kishte gjetur dot ekuilibër në rrëfimin dhimbshëm të së moshuarës. Kjo grua tregonte barrën e rëndë të kryqit, por pesha shtypëse po ia marrte frymën edhe vetë Evës. Ajo po zhytej në arratisjen e saj, ku rijetonte frikën e ankthin që i kishte ngushtuar mushkëritë për muaj me radhë. Njëlloj si Maria, edhe asaj i kishin lënë shenja të pashlyeshme, pyetjet që mundonin dikur.

Gruaja e moshuar u zbut nga ato fjalë. I erdhi mirë që dikush po dëgjonte vërtet zërin e shpirtit të saj. Kur e ndjeu që mund të shtyhej më tej, vazhdoi:

"Kë do të bëja fajtor për këtë? Edhe ai, i la prindërit, familjen e tij. Po me ta ç'do të ndodhte? Jo s'mund të flisja tani. Ishte tepër vonë, ishim përtej pikës së kthimit…"

Përtej pikës së kthimit! Ah, kjo dreq pike! – përsëriti përhumbur Eva. Heshtja u nder sërish mes tyre. Gruaja e vjetër po mundohej t'i drejtonte mendimet që vinin dallgë-dallgë drejt bregut. Nga cila anë po frynte erë më shumë? Cilën dallgë të zgjidhte dhe t'i hidhej sipër?

"Koha dhe hapësira nuk ishin më të njëjtat për ne. E s'dua të të flas për kampin e refugjatëve, as për muajt që jetuam si në ëndërr, as në qiell e as në tokë, as për lajmet e hidhura, pushtimin, humbjet, rrafshimin. Të humbur, nën qiellin e kësaj bote, kërkuam azil politik dhe një nga vendet që mund të zgjidhnim ishte Kanadaja. Larg, por ofronte më shumë siguri. E vetmja gjë që të mbante ishte shpresa për më mirë, por edhe fakti që e dije nuk kishte më kthim mbrapa.

- Me pushtimin e Çekosllovakisë, as mund të mendoje për kthim. Të shkojë drejt burgut me këmbët e tua! – ndërhyri mendueshëm Eva.

"Kur mbërritëm në Kanada, na priste pothuajse i njëjti realitet. Zëre se ishim në kamp refugjatësh përsëri. Na sistemuan në një godinë për refugjatët në rrugën Main. Një tualet për çdo kat. Racizmi në ato vite ishte në kulm dhe emigrantin nuk e donte kush, a thua se nuk ishte një shtet i krijuar nga emigrantët. Im shoq filloj të bëhej gjithnjë e më tepër nervoz, ekuilibri i tij ishte thyer, e tani nuk dinte më të mbahej më. A e kupton çdo të thotë jetë në ekuilibër? Të zgjohesh dhe ta dish si do të jetë dita jote, jeta jote, nga fillimi në fund. Ai e humbi, e për fat të keq, u tjetërsua. Filloi të grindej shumë.

Një ditë pasi kishte bredhur tërë ditën për të kërkuar punë, zuri vend gjithë mllef në tavolinë dhe më kërkoi të ulesha pranë.

- U mbush kupa! Do të kthehemi! - tha ai prerazi.

-Të kthehemi? Prindërit nuk i menduam kur u arratisëm nëpër natë. Tani mos të mendojmë as për këtë fëmijë?- kësaj radhe nuk isha më gruaja e mpirë që e tërhiqte i shoqi udhëve. E ballafaquar çdo ditë me vështirësitë, mendimet torturuese për

prindërit atje, nuk isha më aspak manarja që i shkonte pas. - Nuk më pret kush me lule atje. Me pranga, po. Do të rri këtu dhe do të bëj durim.

- Më mirë në pranga në vendim tim!- shpërtheu ai i bërë flak në fytyrë.

- A mund të luajmë pas gjithë kësaj lojën e patriotizmit? Tepër vonë! Emri të është shkruar në radhët e tradhtarëve tashmë, - mërmërita hidhur. Sërish themelet e botës sime po lëkundeshin fort. Im shoq, pa asnjë paralajmërim, më kishte vënë përballë një fakti të kryer, ikjes.

Debatet vazhduan me ditë e me javë derisa një ditë ai u ul me letër dhe laps në dorë. Shkroi letrën ku kërkonte falje, ku tregonte se sa i dëshpëruar ishte që kishte bërë një akt të tille, që kishte qenë i gënjyer dhe frikacak, që kështu kishte braktisur vendin e tij dhe idealet, që do të ishte i gatshëm ta lante gabimin…"

- Që do t'i shërbente partisë dhe atdheut ku të ishte nevoja - recitoi parullën e vjetër Eva. Eh, ishte i njëjti refren, vetëm në një gjuhë tjetër…

E moshuara u drodh. Ato fjalë i treguan shtegun e dhimbjes, që lidhte fatet e vështirë të shpërndarë në shtigjet e botës. U gëlltit me zor, sikur kapërdiu diçka të rëndë. Shtrëngoi grushtet, mbylli sytë për pak sekonda, pastaj, me vështrimin e perënduar, vazhdoi:

"U mundova ta ndal, t'i thërras arsyes së tij. Ishte e kotë, ai kishte rënë në depresion të thellë. Ishte gati të pushkatohej, vetëm të kthehej. Së paku bëri një gjë të mirë për veten e tij, bëri disa kopje të tilla. Nëse pushkatohej apo burgosej mund të dilte para tërë botës një letër e dytë. Dhe iku. Burri që duhet të jetë shtylla ku një grua dhe familja e tërë të mbështeten, u shemb përdhe si një dru i kalbur, duke më lënë mua dhe tim bir krejt të vetëm, mes katër rrugëve. A mendoi për djalin dhe mua? Nuk e di. Ndoshta jo! Ku ishte oficeri me grada? Burri i fortë ku duhej të mbështetesha unë, gruaja?"

Në cepat e syve u shfaqën lotët që i rrodhën në brazdat e fytyrës. Ishte e pamundur të mos emocionohej e të mos ndiente t'i hapeshin shenjat e plagëve në shpirt.

Eva i lëmoi dorën butë, me dhembshuri. Kjo grua kishte kaluar atë stuhi jete, e braktisur, në një shtet të huaj, me një fëmijë të vogël, e humbur. Së paku ajo vetë ndjehej e bekuar që nuk e kishte pasur një barrë të tillë.

- Të kuptoj, - i tha me një zë të qetë pa ia lëshuar dorën, - por yt shoq ishte më i dobët sesa ti. Nuk e ka mbajtur dot peshën e shumë gjërave bashkë. Supet e oficerit me grada u rrënuan nga erozioni i vetmisë dhe vështirësitë e emigrimit, humbja e statusit prej njeriu të rëndësishëm. Monumentit të tij iu zvenit pak e nga pak madhështia që kishte pasur dikur.

- Po ke të drejtë! Jo të gjithë mund t'i bëjnë ballë trysnisë, - tha Maria dhe duke mbledhur tërë forcën, arriti që të nxirrte në sipërfaqe një buzëqeshje. - Pjesën tjetër të rrëfimit ti e di tashmë!

Eva u ngroh nga ai ndriçim i përkohshëm në fytyrën e gruas. Dhimbja mund t'i bënte fisnikë shpirtrat e pastër:

- Zoti s'na ka braktisur kurrë. Do të ndodhte pra që pikërisht atje, në atë azile, një i arratisur tjetër të mbërrinte nga Sllovakia dhe të bëhej shoku i jetës, baba për fëmijën e mbetur pa baba dhe i një fëmije tjetër. A s'të është dukur ndonjëherë si një skenar i përkryer? - e pyeti ajo duke qeshur.

- Po, shpesh. Po ja që skenari na zbulohet vetëm rresht pas rreshti. Ne luajmë vetëm atë rresht që na është dhënë, pa e ditur se ç'po vjen më pas. Investojmë tërë energjitë, tërë ndjenjat në ato rreshta që na jepen dhe as që s'dimë se ç'rrjedhë apo ç'përfundim do të ketë skenari.

Eva nuk u përgjigj. Ndjeu brenda vetes të kumbonin pyetjet e dikurshme, në udhëkryqin e jetës së saj. Largimi, harresa, vetmia, pastaj nevoja për t'iu rikthyer buzëqeshjes, për të jetuar, për t'u ndier e gjallë. Një pikë loti befas rrodhi poshtë syve të vegjël dhe ndjeu muzgun që zbriste ngadalë mbi të. U ngrit ngadalë pas gruas së moshuar. U mat të fliste, por s'mundi, nuk duhej. Mbrëmja që po vinte, frymonte qetësisht.

SHTATORJA E AKULLT

Tregim nga Gani Mehmetaj

1. Rrëfimi i të shpërngulurit nga Toplica

Dy hije m'u fanitën përtej kodrinës. Fërkova sytë. Nuk besoja në fantazma, por hijet dolën dhe u zhdukën. Nata ishte e ftohtë akull. Gjumi m'i mbyllte sytë, të ftohtët më ngrinte, kurse frika më drithëronte. Hëna e bardhë në të argjendtë shpërndante reflekse drite mbi borën e acartë, duke e shndërruar luginën në shëmbëllim të vetes. Sa e largët dhe sa e afërt hëna. Yjet dridheshin në qiell mu si dridhesha unë nga të ftohtët. Bëja rojë në krye të katundit, i mbështjellë me një gunë të dhirtë, i armatosur me një shishane të vjetër dhe me një thikë në brez. Gjendje ankthi. Prisnim sulmin, ndërsa nuk e dinim nga do të na vinte. Qenë fikur kandilat nëpër shtëpi, por askush nuk bënte gjumë. Kishte kaluar mesi i natës.

Hijet nuk u dukën më. Rrija i mpirë: të jepja kushtrimin, a të prisja dukjen e sërishme të hijeve? Durova të mos dilja frikacak.

Dy ditë më parë u dha kushtrimi në tërë krahinën e Toplicës: çetat serbe po depërtonin nga verilindja, sulmonin në befasi dhe zhdukeshin. Prapa linin gra e burra të therur në fyt dhe shtëpi të djegura. Dy net më parë mësyn shtëpitë e vetmuara malore, rrëfyen të ikurit që erdhën në katundin tonë. Sipas fjalëve të tyre, që mezi i nxirrnin nga buzët e thara, ndërsa sytë u shprehnin tmerr, armiku i zuri në gjumë, i therën në fyt. Ata që e morën veten para se ta ndienin tehun e ftohtë në gabzherr, ikën zbathur e zhveshur, pa mbërritur të merrnin asgjë me vete. Nënat kapnin foshnjat, burrat e çanin borën e ngrirë, ndërsa nuk e dinin ku po shkonin. Rruga ishte e vështirë, shtigjet malore të zëna nga orteku. Tregonin lemeri, çetat serbe ishin më të egra se ujqërit. Rrugës lanë foshnja të ngrira, gra të nxira nga të ftohtët. "Ata po vijnë", klithnin sytë e tyre të tmerruar. Dhe askush nuk dilte t'i ndalte.

Frika e mbërtheu krahinën. Përtej nuk dinim ç'po ndodhte. Fliteshin gjëra që s't'i nxirrte goja Por si të mbroheshim? Roja tjetër ishte në fund të katundit.

Hëna rrezëllitëse ishte shpërfillëse ndaj mynxyrave tona. Ndriçonte sikur të mos ndodhte asgjë. Befas një hije fantazme, e bardhë, gati e tejdukshme, nxori kokën prapa kodrës së ulët. Fantazmat tjera dolën pas tij, u bënë shumë. Lëviznin në qetësi sa të rrëqethnin. Një akullimë ma përshkoi trupin, flokët m'u ngritën thikë përpjetë nën herrkën e dhirtë. Kisha pak kohë: të lëshoja kushtrimin a t'i qëlloja me shishanen e vjetër. Pavetëdija ma lëvizi gishtin, pasi mora në shenjë hijen e parë. Krisma më trandi mua më shumë se sa banorët e katundit. Shurdhëria pas m'i mbylli veshët. Pata kohë ta mbushja edhe një herë shishanen. Hijet u tërhoqën prapa kodrës, pa arritur të tërhiqnin atë që ra. Zëri edhe më tutje nuk më dilte. Duhej të jepja kushtrimin, nëse nuk e kishin dëgjuar krismën. U bëra memec. Dikur një zë nga shtëpitë, pasi shkrepi me pushkë, lëshoi kushtrimin:

- Bini burra, se na ra serbiani!

Krismat tjera e çanë ajrin e ftohë, por oshtimë nuk pati. Hijet-fantazma u zhdukën prapa kodrës. Katundi u trazua. Dolën i madh dhe i vogël. Unë mësyva drejt kodrës t'i ndiqja hijet me shishanen e vjetër. Zëra dëgjoja prapa veshëve. Edhe dy hije tjera mbetën shakull në borë, të tjerët u zhdukën. Nuk na kapën në gjumë. Britmat tona dhe krismat e armëve e hutuan armikun. Nuk e prisnin.

Atë natë askush nuk bëri gjumë. Prisnim valën tjetër të çetave serbe. Prisnim dhe e dinim se nuk do t'i përballonim. Ata do të sulmonin në grupe më të mëdha, kurse ne ishim pak burra, me gra e fëmijë nëpër këmbë. Athua do ta ndalnim valën e sulmeve? Sa të pafuqishëm ishim. Të pafuqishëm, të pambrojtur dhe të braktisur nga zoti e nga bota, kund zë a ndihmë nuk vinte.

Të nesërmen u nisëm drejt jugut. Gratë e fëmijët para, ne duhej ta ngadalësonim armikun, të vetëdijshëm se nuk mund t'i bënim ballë një sulmi për një kohë të gjatë. Ecëm e ecëm e kund shtrojerë nuk gjetëm. Fërfëlliza na e rrihte fytyrën, sytë na digjnin. Nga të ftohtët buzët na u plasaritën. Rrugës takuam burra e gra që kishin ngrirë, rrallë ndonjërit i rrihte zemra. Një grua si statujë e kruspullosur më shtangu. E kishin braktisur. Para as prapa s' kishte kë ta ndihmonte. E tërhoqa që të ndiqnim varganin. Gruaja e mbështjellë nuk donte të shqitej nga foshnja e ngrirë. "Ka dekë!", i thashë. Ajo e mohonte me kokë. "Ikim se na therin si berrat". Ajo nuk pranonte. Po të rrinte, do të vdiste nga të ftohtët, mu si i kishte vdekur foshnja. Po të shpëtonte do ta vrisnin çetnikët. Vdekja nga ta ishte më e tmerrshme. Ata po vinin prapa nesh si lukuni ujqërish.

E mora foshnjën e shtangur, e ngrita në supe dhe ia bëra me kokë gruas të vinte pas meje. Ajo nuk kundërshtoi, ecte po aq shpejt dhe me po aq kujdes sa edhe unë. Bëmë rrugë dy net e dy ditë. Kthenim kokën prapa, ndiqnim gjurmët para, ndërsa me gjurmët që linim e ndërsenim armikun, që na ndiqte këmba- këmbës. Asgjë nuk shihej në horizont, fërfëllizë, zëra që barteshin nga të gjitha anët. Ulërimë ujqërish.

Rrugës pamë të ngrirë foshnja mbi gjirin e nënës, djali mbi trupin e babës, plaka të kruspullosura. Nuk isha vetëm unë që mbaja foshnjën e ngrirë të gruas së përhumbur, që më vinte prapa meje, kishte edhe nëna tjera që i mbanin fëmijët e vdekur. Ecnin si zombi.

"Erdhëm, erdhëm!" - pëshpëriti dikush.

Pëshpërimat u shumëfishuan. Një grup njerëzish me uniforma na doli përpara.

"Zaptijet!" - tha dikush.

Turma e të ikurve u shushat. Një breshëri fjalësh lëshoi njëri prej zaptijeve. Askush nuk e dinte gjuhën e tyre. Ushtarët turq nisën të bënin përzgjedhjen: burrat në një anë, gratë në anën tjetër. Dikush u acarua, burrat u bënë gati të përlesheshin me zaptije. I pari i tyre lëshoi një zë dhe ushtarët hapën bajonetat.

- Shpëtuam nga serbët që të na vrisnin turqit, - tha dikush me dëshpërim.

-Pse janë më të mirë, a?

Unë ia dhashë foshnjën që e mbaja dy ditë e dy net gruas së përhumbur, që të merresha vesh me ushtarët turq. Dikush mbante në shpinë a tërhiqte zvarrë gra të vdekura, foshnja të shtangura.

-Të vdekurit nuk mund t'i kaloni në kufi, - përktheu dikush.

Njerëzit u shtangën.

-Si? Do t'i lëmë këtu? - foli njëri me gjysmë zëri. - Janë njerëz këta zaptijet?

- Urdhri është urdhër, asnjë hap më tutje me të vdekur mbi shpinë, -përktheu prapë dikush zërin ulëritës të zaptijes.

Grupi në ballë mësyu, zaptijet nxorën pushkët përpara. Nisi përleshja, u dëgjuan krisma, britma e klithma grash. Ushtari turk ia rrëmbeu nga dora gruas foshnjën e vdekur. Ajo lëshoi një klithmë të tmerrshme, pastaj ia nguli thonjtë në fytyrë ushtarit turk. Një ushtar tjetër i dha një goditje prapa me kondak gruas. Një burrë iu hodh sipër ushtarit, ia shtrëngoi arrëzën e fytit dhe do ta mbyste sikur të mos ia nxirrnin nga duart të tjerët.

Nuk e di sa zgjati përleshja. Dikur u qetësuan të dyja palët. Të vdekurit i varrosëm në cep të kufirit, hapëm një varr të madh, një grua vajtoi thekshëm, sa ma shtangu zemrën. Të gjallët vazhduan tutje, të shushatur e të përhumbur. Mora para duarsh gruan e alivanosur. Foshnjën si shtatore të shtangur e mbuluam me borë e me dhe.

Këto kujtoja nga rrëfimi i një të shpërnguluri dhënë dëshmi konsullit anglez, në bazë të të cilit diplomati përpiloi raportin për krimet serbe në dimrin e tmerrshëm të vitit 1881, kur baba më fliste si nga bota e përtejme: halla Fanë, këtu e varrosi foshnjën që i ngriu në ikjen e madhe. Aty, tregonte ajo, i varrosën shumë të vdekur, që nuk i lejuan të kalonin kufirin.

Halla kurrë nuk e mori veten, zgjohej natën dhe na tmerronte me klithmën: "ikni se na ranë serbianët!" Vdiq me mallin e Ylberit, ashtu quhej foshnja që i ngriu si shtatore e akullt në dimrin që mos u harroftë. Burrin ia vranë në pritën që organizuan për ta ndalur depërtimin e çetnikëve.

---

1. (Nga viti 1878-81 forcat serbe dëbuan mbi 200.000 shqiptarë nga krahina e Toplicës, Kosanicës dhe Sanxhaku i Nishit. Mijëra i masakruan, familje të tëra mbetët në borë në një terren të vështirë malor).

PUSHTIMI I BOTËS

Unë me ty do të pushtoj botën,
Jo si dy zjarre që marrin hak
Por si dy njerëz me të njëjtin fat!
Asgjë më tepër,
Asgjë më pak!

Sa të rëndë që e paskam kokën,
Sikur ma kanë mbyllur me kapak,
Ne të dy do ta mposhtim botën,
Asgjë më tepër,
Asgjë më pak!

S'ngatërrohemi me mediokër,
Dhe kemi për të shkuar shumë larg!
Ku çdo njeri vlen sa kjo botë,
Asgjë më tepër,
Asgjë më pak!

Mos u habitni që vetëm nxitojmë,
Jemi stuhi, jo vetëm fllad
Një botë të re ne po ndërtojmë
Asgjë më tepër,
Asgjë më pak.

DËBORA BLU

Kërkoj të futem brenda syve të tu,
Dhe kjo me asnjë kusht, natyrisht,
Përjashta po bie dëborë blu,
Nuk është dëborë po shpirt!

Trokas në portën që atje më shpie,
Tek sytë e tu të mëdhenj,
Bie dëborë blu, vazhdon e bie,
Është shpirti im që dhemb!

Brenda syve të tu edhe unë
Kërkoj pa asnjë kusht që të hyj,
Por ah, ky qiell rëndoka shumë,
Më lodhën yjet që me dorë i shtyj!

Kërkoj të hyj brenda syve të tu,
Paçka se e kam të vështirë
të të them: Të dua,
Ti edhe qerpikët i ke hedhur në luftë,
I mbyll ata që mos më shohësh mua!

UNË DHE KITARA QË BINTE VETË

(variant2)

Unë të thërras ty në emër
Dhe kitara bie vetë papritur
Telat e saj si asnjëherë tjetër
E mbushën dhomën me tinguj.

Unë të thërras ty në emër
Dhe rruga mbushet me jargavanë,
Nuk e di kush e ka pasur fajin
Që nuk u dashuruam ne më parë!

Unë të thërras ty në emër
Një botë të tërë timen ke pushtuar,
Kitara bie papritur vetë,
Sjell një akord të çakorduar!

Unë të thërras ty në emër,
Dhe kitara bie vetë, pa e prekur!
Unë jam në studion e saj, në zemër,
Edhe i gjallë edhe i vdekur!

TË LUTEM TË MË TRADHËTOSH

Të lutem të më tradhëtosh
Që mos më vijë keq kur të të humbas,
Të gjitha rrugët janë bosh,
Dhe zogjtë kanë ikur larg!

Po bie borë, po s'jemi në dimër,
Këmbët më çojnë veç atje,
Kush e ka njohur tradhëtinë,
Patjetër që dashurinë e njeh!

POLUMBARI I DASHURISË

Cikël poetik nga Skënder Rusi

Ti e kupton që të kam falur
Bëj edhe sot pak dashuri,
Po ndërroje vendin ku je puthur,
Se s'dua të më shfaqesh ti!

Të lutem të më tradhëtosh,
Se dua moj të të urrej,
Ja, zogjtë e lanë qiellin bosh,
Kërkojnë ata të tjerë qiej!!

MBI KOKË MË RRI EDHE MË NDRIT

Gjithnjë po bëhesh më e krrusur,
Sikur po i afrohesh tokës!
Unë jam atje,në sytë e rrudhur,
Ku është fillimi i gjithë botës!

Gjithnjë po bëhesh më e vockël,
Ku e ke futur gjithë atë shpirt!?
Si hënëz e ngrënë brenda dhomës,
Mbi kokë më rri edhe më ndrit!

Gjithnjë po bëhesh më e lehtë,
Mos ke ndërmend që të largohesh!?
Më bëj një shenjë e ngjitem vetë,
Qiellit t'i them që do vonohesh!

ATA DY PLEQ

Një plak. Një plakë. Dhe një park.
Edhe një stol. Dhe bëhen katër!
Dhe një neon që ndizej, shuhej,
Sikur ta shkelte syrin natën!

Po pas një viti mbetën tre.
Një plak. Një stol. Një park i gjelbër.
Dhe një neon që më nuk ndizej,
Që mbeti si një sy i verbër!

Në vjeshtë, ah, mbetën veç dy.
Një park. Një stol krejt i vetmuar.
Që pret mos kthehen prap' aty,
Ata dy pleq të dashuruar!...

KORÇËS – NJË FJALË DASHURIE

Jetoj në një qytet në formë zemre,
Ku kitarat netëve marrohen!
Ku djemtë nuk rrinë pa të shkelur syrin,
Dhe vajzave ju pëlqen të ngacmohen!

Jetoj në një qytet që dremit,
Dhe zgjohet mbi supin e një mali.
Ku dielli para se të nisë udhëtimin,
Çlodhet pak mbi sup të një ushtari ! *

Jetoj në një qytet që më deh,
Jo me vodkë,por me dashuri!
Ku çdo grua ,në sy,nuk të sheh,
Po të ndjek me sy,kur s'sheh ti!

Jetoj në një qytet që m'i fal,
Të gjitha marrëzitë që kam bërë!
E ç'ta fsheh,edhe unë jam mëkatar,
Ndaj dhe falem siç falen të tërë!

Jetoj në një qytet që e dua,
Brenda zemrës së tij kristal!
Dhe druhem,a do arrij dot,
Që famë,nga fama ime t'i fal!

Jetoj në një qytet ku nesër
do të kem,
Patjetër emrin e një rruge!
Po të më pyesni kë do zgjedh,
do t'ju tregoja atë,
Që në vend të gurëve
është e shtruar me puthje!

POLUMBARI I DASHURISË

Gjithë jetën kam synuar të pamundurën,
Po ty nuk të bëra dot të pasur!
Palombar i zhytur isha ,brenda teje,
Zoti më tha të të kem, të dashur!
Ti asnjëherë nuk e paske ditur,
Se edhe varfërinë Zoti e ka bërë!
Dhe jua ndau njerëzve që krijoi,
Dikujt përgjysmë e tjetërkujt të tërë!
Unë s'pata fatin të hyj në të pasurit,
Prej kohësh pasuritë për mua kanë vdekur!
Dhe më vjen mirë që i kam ngjarë Marsit,
Gjysmi dëborë,gjysmi diell kam mbetur!
Gjithë jetën kam synuar të pamundurën,
E kam prekur me duar atë,fatalisht!
Në tërë këtë botë
me fitues dhe humbës,
Asnjë i mençur nuk gjykohet mençurisht!

LËNDINA E PIKËLLIMIT

Unë jetoj tek lëndina e pikëllimit,
Ku fluturojnë veç harabelë të vdekur!
Hapni portat e qiellit,ç'prisni,
Këtu çdo ditë zgjat sa një shekull!

Po unë për këtë nuk mërzitem,
Këtu e ka kasollen edhe era,
Ajo më futet nëpër vite,
Dhe e gjen ku rri fshehur zemra!

Unë jetoj në lëndinën e pikëllimit,
Jam brenda saj, atje ku rri shpirti!
Unë jam ky lumë që juve dot s'e shihni
Që lëviz brenda jush e ju nuk e dini!
Aty nis jeta që nga fillimi!

DHURATË

Të dhashë ditët e mia më të bukura,
Dhe vetë mbeta pa ditë!
Midis tyre ka dhe ditë të humbura,
Ditë të lodhura nga marrëzitë!

Të dhashë netët e mia çapkëne,
Që i ruaja t'i kisha për vete,
Ato vdesin njera pas tjetrës,
Si zjarret në duart e njerëzve!

Zjarret e mi janë të vegjël,
Po të mjaftueshëm për t'u ngrohur
Nuk dua asgjë të më kthehet
Paçka se ndjehem i lodhur!

Të dhashë ditët e mia më të bukura,
Që do vijnë me mua përtej kësaj jete,
Secila prej tyre është një hënë delikate
Që fillon e dridhet po e preke!

DUKE ECUR RRUGËS

Duke ecur rrugës
më godet një pemë,
(E përse ta fsheh,
isha i hutuar!)
Ajo ish si unë,
s'mund të ish e verbër,
Mund të ishte,thjesht,
pemë e dashuruar!

Duke ecur rrugës
godita një pemë,
(Nuk e di se si
pengohem mbi ajrin!)
Ajo seç më foli
me një zë të gjelbër,
(Pemët s'janë si njerëzit
që s'dinë të falin!)

Duke ecur rrugës
më trishtoi një pemë,
E lashë pa gjethe,
unë dhe jo era!
Tani rri e pres
kur do bëhet vjeshtë,
Kur s'do kenë gjethe
as pemët e tjera!

MËRZITJE

Më ke mërzitur shumë,,
Nuk mund të vazhdohet më kështu,
Më thanë të ndez ca qirinj edhe unë,
Për vete dhe për ty gjithashtu!

U shuajt qiriri i madh,
U bë errësirë papritur,
Në shtëpi mund të rri veç një cast
Ajo më shumëmë është mërzitur!

Nuk mund të vazhdohet kështu
Ta hajë dreqi,ta hajë,
Fryn era si për inat
Që e kemi lënë jashtë!

O Zot që rri atje lart,
Edhe qirinjtë e vegjël drithërojnë,
Prandaj edhe unë s'i shuajta,
Sado pak ata na ndriçojnë!

KUARTET TREGIMESH

Nga Esmeralda Shpata

RRUGËS PËR TEK UNË

Gjithnjë kisha qenë e parapëlqyera e vetes sime. Përfytyroja një udhëtim që pluskonte në ajër. Po mendoja, se sikur të shkoja ndonjëherë në një kohë tjetër, do ta merrja me vete emrin tim dhe, po fshehurazi edhe atë ngastër të brendshme, të mbuluar me lule të vogla të kuqe.

Nëse ikja, do mund të bëhesha shumëfishi më i madh i qenies sime të pëlqyeshme. Dhe prej së largu mund të dalloja shkëlqimin e syve të gështenjtë, syve të mi të gështenjtë. Do të mund të ndieja të ngrohtën që rridhte prej fundi, prej mollëzave të gishtave të mi. Mendova, meqënëse ia krijova mundësinë e ikjes vetes, duhet ta shijoja pamjen, pamjen time të brendshme të parrëmujshme.

Tendosa thelbet, thelbet që mua më paraprijnë.

Por në çastin e fundit parapëlqeva të kthehesha nga përfytyrimi, të mos udhëtoja, të merresha me rrëmujën time, në mënyrë që të dilja gjallë prej saj. Në jetë, vërtetë që nuk ndryshon asgjë.

E ktheva gjithçka përmbys, asnjëherë nuk i pashë në sy udhëtimet. Ngrita njërën vetull dhe u rreka të bëja një shaka të fundit me veten. Të ikja!

Kur isha e vogël, pata menduar se vendi ku më patën hedhur ndodhej mes një stuhije dëbore. Askush nuk ia shihte më mirë se unë, të parë nga brenda,tufën e flokëve dhe të ftohtin e bardhë.

Sigurisht, unë tani jam rritur dhe kam sajuar mijëra variante të tjera. Kam ngritur katin e sipërm të heshtjes dhe kam shpikur mirësjelljen, si të vetmen gjë të vërtetë,të pëlqyeshme. Nuk jam e zhurmshme, vagëllimthi ndihem.

- Ç'paske qenë për të përplasur këpucët!- më thotë. Ky është një zë i ngrohtë, por sidoqoftë, i shqiptuar me drojë.

QETËSI

Jam fshehur në cepin më të qetë të qenies sime, kam mbyllur veshët, sytë, kam qepur gojën me një fill të padukshëm që shllizet nga diafragma.

Asnjë derë e kanat nuk hapet, nëna ime ka porositur amvisën tonë përparësebardhë të shkelë në ajër pa marrë frymë fare.

Dy kanarina në kafazin e varur në ballkon këndojnë me mendje dhe shihen në sy duke adhuruar njëra-tjetrën. Portieri te dera kryesore i bie ziles pa zhurmë, fqinjët hapin dyert me hamendje dhe presin vizitorët fjalëpakë. Fëmijët ua kanë hequr zërin e tyre lojërave në natyrë dhe luajnë.

Unë kam meritë për asgjesimin e zhurmës së akrepave, i kam fiksuar mbi njëri-tjetrin, ata gulçojnë së brendshmi pa zhurmë duke e mbytyr tik-takun. E kam mprehur imët majën e lapsit, po bëj karikaturën time mbi letër pa e gërvishtur fare, pa bërë asnjë zë.

Imazhi i së ardhmes është i rrudhur, i paqartë dhe i heshtur, fytyra ime e shkuar ka përparësi, ajo plotësi tiparesh më le pa fjalë.

Heshtje!

Shpirti s'mund të dojë më shumë.

Drita në shtëpinë time është me tone të lehta, jo verbuese, as të forta.

Dhe insektet i fikin motorrët e kalojnë në këmbë vetëm për të mos prishur qetësinë e këtij çasti.

E vetmja gjë që më ndëshkon disi në këtë prehje është era, era që fryn dhe kërshëria ime.

NJËTRAJTËSH

Një çadër e kuqe dihaste dhe rënkonte në shi. Mushamaja e mblidhte, i shtrihej mbi trup deri te pulpat e lagura. Fustani poshtë saj ngashërehej butë e pa zë, mos të trembte lulet e vogla e të bardha mbi basmë. Këpucët u shtrëngoheshin këmbëve mbi pllaka, me frikën mos lëndoheshin nga kallot e krijuara në thembra. Çanta që ishte qullur nga jashtë shtrëngohej, mos ta lagte brendinë dhe letrën në zarf.

Një orë para se të dilte në rrugë e kishte shkallmuar derën dhe e kishte nxjerrë shpirtin nga trupi. Kishte dalë në shi pa ditur ku të shkonte. Kush e shihte e kuptonte që trupi saj mbahej nga veshja, çanta dhe çadra.

Ajo çadër e kuqe kishte marrë gjithë ngarkesën e gruas së re.

Letra kishte mbetur me javë të tëra në kutinë e postës, kutia ishte bërë pjesë e qetësisë. Koha, të cilën ia dhuroi kutia dhe posta e ngadaltë, rrodhi. Iku si shpirti në rrobat e lagura.

Kishte ditë të tëra që e verdha e gjetheve dhe pluhuri që kishte mbuluar qytetin ngrinin zërin sa herë që i shihje në sy, madje për qerpik kishin mbajtur xhufkën e pupzës që shtegtoi. Kukama e gruas u bë e natyrës e në atë vjeshtë tufa me kroca të egra i shkonte asaj siluete të lagur.

Gruaja doli ta blinte.

Çadra e kuqe u drodh dhe shkundi shiun kur e kujtoi dhe një herë se ç›qe shkruar në atë pusullë.

Gruaja e re u fut në dyqanin e luleve. Krizantema e bardhë u bë pjesë e sendeve të shpirtëzuara, përqafoi dhimbjen dhe plotësoi atë trup bosh, pa dashuri.

NUK ËSHTË MË

Ma ha mendja se ajo nuk është më. Ajo kur ishte sajohej me veten, dukej sikur priste veshët dhe i mblidhte në një shamizë të bardhë për t'i ruajtur dhimbjet të paprishura, por tani nuk është më, nuk i duhet përkujdesja. Pas disa orvatjesh të mjera për t'i mbuluar plagët e freskëta me flokët e zinj, aty ku kishin qenë dy zambakë të vegjël të mishtë, vizatonte me gisht grafikë dhe figura të përçudnuara mbi fytyrën e saj. Dhimbja e thellë fshihej pas vizatimeve. Ajo ka kohë që s'është më. Sytë i kishte ngrirë mbi pirgjet e reve, priste të depërtonte një rreze, ta vjedhte një çast dritën, ta gëlltiste si pikëz uji për të njomur grykën, për të çuar mes gjoksit një bulëz jete, por jo. Ajo nuk është më. Tëmthat i rrihnin për këtë arsye a plot arsye të tjera, figura të vogla të kuqe merrnin një kthesë të mprehtë dhe nga sytë i buiste gjaku.

Ajo vuante, në tru kërkonte të shkuarën që s'e ndreq dot më, gjithë këto vite ka bërë më kot punën e bretkut të çalë. Ka jetuar në një epruvetë, ka marrë dyzet herë frymë në minutë. Me lëvizjet kryeneçe ka çuditur të gjitha kaviet e tjera në kavanozë. Numri i gjallesave të varura nga lavdërimet ka shkuar në 99%, por ajo nuk ndryshon dot gjë sepse nuk është më. As sot, as nesër nuk do të jetë më.

Ngjarja do të vijë me doreza të holla, të pastra dhe të kuruara për merak. Atë do ta mbyllë në një arkë me markë lindore (ukrainase), do t'ia heqë fytyrën nga qarkullimi dhe do të shtrihet bri saj. Ngjarja do ta vëjë kokën mbi gjoks dhe do ta pijë qumështin e taksur nga natyra për të vegjëlit. Ndjeshmëria e skajeve ka gjini. Ajo nuk është më, sytë i kanë mbetur si një disk regjistrues për të shënuar në një bllok të rëndësisë së veçantë, njerëzoren që s'është më. Ajo u vra, vdiq dhe nuk do të jetë më.

NJË KËNGË E DËSHPËRUAR

Sot jam ai që s'dua të jem,
Përfytyroni një pyll me asnjë ketër!
Jua kisha harruar edhe emrat njerëzve,
Ose nuk më pëlqente t'iu thërrisja
në emër!

Disa më duken tmerrësisht të vegjël,
Akoma më të vegjël më duken
të mëdhenjtë!
Unë një herë bëhem dimër me ta,
Një herë vjeshtë!

Seç mban këtu brenda kjo kokëza ime,
Lumë që rrjedh e kërkon detin!
Sot ndjehem i vetëm,përtej çdo vetmie,
As dorën nuk e dhashë të ma prekin!

Është dita që unë i kam braktisur të gjithë,
Në këtë qytet me sharlatanë tepër!
Tani do të shkoj të gjej dashuritë,
Në atë pyll ku s'ka asnjë ketër!

TË JESH HERO

Kam frikë që të bëhem Hero,
Në vendin tim që është i çuditshëm!
Me mua s'dua të merret asnjë skulptor,
Sado që të jem unë i lavdishëm!

Asnjë s'do pranoja të më bëjë monument,
(Mund të më rrëzonin edhe mua në çast,)
Tek ne të venë unazat kot edhe po të jesh
poet,
Edhe po të jesh shkencëtar i madh!

Asnjë nuk do pranoja të bënte ç'të desh,
(Kjo ndodh me heronjtë jo pak!)
Ca u ngrenë atyre piedestal në shesh,
Ca të tjerë i tërheqin zvarrë mbi asfalt!

Kam frikë që të bëhem Hero,
Në vendin tim ku heronjtë s'rrinë në varr!
Në mëngjes tek ne gdhihesh dëshmor,
Në mbrëmje ngrysesh tradhtar!

NJERËZ

Besojeni:
Unë ju kam dashur
më shumë se sa më donit,
Kam bërë më tepër
Se sa ju për mua!
Në qoftë se jetën tuaj me timen
Ju e shumëzoni,
Unë timen me tuajën
Gjithnjë e kam pjesëtuar!

Mos e besoni:

Ju kam urryer më shumë
Se sa ju kam dashur!
Kam qenë më i largët
Se sa ju me mua!
Në qoftë se trokitjet në zemër
s'e di sa i kam pasur,
Yjet në qiell i di
Se i kam numëruar!

Besojeni:
Gjithnjë e më shpesh
Më gjen të trishtuar,
Dhe për të qeshur,
më s'mund të qesh!
Paçka se kam lindur
që të jem i gëzuar,
Dhe t'i gëzoj të tjerët,
Këtu në mes nesh!

Njeriu lind të dojë dhe ta duan,
Po bota përreth është indiferente!
Dikush ndez zjarre
Dikush tjetër i shuan,
Dikush tjetër ngre monument
Për vete!

ANNIE ERNAUX,
Çmimi "Nobel" 2022

Dashuria dhe të shkruarit janë dy gjërat e vetme në botë që mund të duroj, çfarë mbetet është errësirë.

Një pjesë si grishje nga ditari i nobelistes, një bisedë me botuesen e saj në shqip, zonjën Arlinda Dudaj dhe një vlerësim i shkurtër nga "Le Monde"

Nga Andreas Dushi

Ndarja e sivjetme e "Nobel"-it më gjeti në ambientet e Muzeut Historik Kombëtar, mes miqsh e kolegësh bashkëpjesëmarrës në festivalin letrar *Tirana Gate 2022*. Kur u shqiptua emri i Annie Ernaux, të gjithë të mbledhur kokë më kokë pranë celularit tim, reaguan ndryshe njëri prej tjetrit. Ata që e njihnin dhanë mendime, e mirë po ka më mirë; shumë e mirë; e ka merituar, ndërsa ata që s'e njihnin heshtën që të dëgjonin e të ndërtonin paraprakisht ndonjë ide të vagullt. Kështu ndodh përherë me "Nobel"-in në letërsi, besoj.

Aty nga fundi i shtatorit, gazeta letrare online *LitHub* në e-mailet e përditshme që më dërgon qysh kur jam i abonuar, mes të tjerash ndante edhe një pjesë nga ditari i Annie Ernaux, viti 1988, kohë kur ajo po jetonte një aferë sekrete dashurie me një diplomat të ri dhe të martuar rus, të cilit i referohet si S. E lexova dhe më befasoi, më kujtoi se kisha lexuar një libër të sajin dikur, *Pasion femre* botuar në 2004 nga *Vëllezërit Tafa*. Po atë ditë, pas leximit të ditarit, mora edhe *Pasioni i thjeshtë* dhe, pak ditë para se të shpallej "Nobel"-i e mbarova. Prandaj, meqë indicia për ta konsideruar sërish këtë autore ishte pikërisht ky ditar, një pjesë të tij po e botoj në vijim, nën përkthimin tim.

Dhjetor

E shtunë, 3

Më shumë se dy muaj tanimë. Eca nga Brummell këtë mbrëmje, në cepin e *rue du Harve* dhe *rue de Provence*. Një lypës që më pikëlloi, me gojën e varur e të hapur, mbante në duar diçka si kapele leshi ngjyrë blu. Eca pas dhe i dhashë dhjetë *francs*, duke shprehur dëshirën që S. të më telefononte këtë natë. Katër ditë...

10:00 p.m. Pse shenjat janë përherë këtu, ironike dhe të befta? Ai sapo më telefonoi. Fillova të mendoj për lypësin, i gjatë, i tmerrshëm dhe plot me dhimbje, sikurse Krishti, që i jepja para, për telefonatën e kësaj nate. Do të shihemi të enjten. Mendoj për të gjitha gjërat që duhet të bëj më para: drekë me Antoine Gallimardin, sidomos një udhëtim në Luksemburg, dhe ndihem e rraskapitur.

Gjithsesi, çfarë do të thotë vërtetë kjo shenjë, telefonata nga *Quartier Latin*? Që ai po më mendon? Por si? Nuk ka asgjë më të pamundur për t'u imagjinuar sesa dëshirat, emocionet e Tjetrit. Dhe, edhe vetëm kjo është e bukur. Gjithë çfarë ëndërroj është përkryerja, pa qenë akoma e sigurt për të marrë pjesë në të – për të qenë "gruaja e fundit", ajo që i fshin gjithë të tjerat, me vëmendjen, njohuritë për trupin e saj: "afera sublime".

E martë, 6

Sot nuk e takoj dot S. për shkak të drekës me Antoine Gallimard dhe Pascal Quignard (dhe sepse më kanë ardhur menstruacionet). Më dhemb zemra pasi po shkoj në Luksemburg, çka e urrej, për dy ditë. Shenjat nuk përfundojnë përherë si duhet. Sot i dhashë para një lypësi në *Gare Saint-Lazare* duke shprehur dëshirën që S. të më telefononte dhe më vonë, *punk*-ut me gjitha to vathë që u shfaq në ndalesën e trenit në stacion. Dhe mandej, atij këngëtarit. Jetojmë në një botë skamnorësh për të cilët jemi të zakonshëm, gati estetikë.

[...]

E dua (= më mungon) dhe nuk jam e sigurt nëse edhe ai më do. E njëjta histori e vjetër. Ka kaluar një javë që kur S. ishte këtej. Shumë gjatë. Kam shqyrtuar jetën që nga ajo kohë dhe jam mahnitur nga sa shumë ngjarje idiote, të pakëndshme kanë qenë pjesë e saj: vakti me H., çmimi për librin e të rinjve në Motreul, fundi i kurseve të mia në *Robbe-Grillet* dhe dreka sot. Kjo jetë konsiston në bashkërendimin e përpjekjeve, veprime të kota dhe të padurueshme, thjesht e ngarkuar herë pas here nga çaste intensive, jashtë kohe: është tmerruese. Dashuria dhe të shkruarit janë dy gjërat e vetme në botë që mund të duroj, çfarë mbetet është errësirë. Sonte nuk kam asnjërën.

E enjte, 8

Kam frikë se ai s'do të mund të vijë nesër për shkak të tërmetit në Armeni. Personeli i ambasadës është i zënë deri në grykë. Dhjetë ditë shumë të gjata, dhe tani ndoshta asgjë. Kaq shumë mall sërish këtë mëngjes, në tren dhe mandej, më pranë kohës së arritjes së tij, jam thuajse e ngrirë me ankth, frika nga "më pak" – më pak lumturi, më pak dëshirë për të qenë bashkë nga më para.

E premte, 9

10:25 a.m. Është makina e tij?
Frikë mos nuk do të vinte dhe nuk do të ma thoshte në kohë. Frikë gjithashtu mos tanimë është këtu. Frikë nga çasti kur i dëgjoj frenimin e makinës – ajo zhurmë. Frikë se mos nuk jam mjaftueshëm e bukur dhe veçanërisht, mos s'i jap mjaftueshëm kënaqësi. Por po të mos i kisha gjithë këto frikëra, i bie se do të isha indiferente.

6:10 p.m. Ai iku në pesë pa pesë. Mezi kaluam dy orë e gjysmë bashkë. Dua të mendoj se shenjat e ftohjes ishin të dukshme këtë herë. Por ai humbi fjalimin e Sakharovit në ambasadë për të ardhur te Cergy. Të bërit dashuri ishte shumë mirë herën e parë, por nuk mendoj ashtu për herën e dytë. Po shtiret? Është i pakuptueshëm edhe në sjelljet e tija seksuale. Nuk di asgjë për të. Kjo bota ruse do të mbetet përherë e panjohur për mua – bota e diplomacisë, aparatet sovjetike... është e dukshme se gjithmonë investoj shumë imagjinatë te burrat. E humba, vetja sikur m'u tret. Nuk e di çfarë e lidh atë me mua, nëse është thjesht emri, fakti që jam shkrimtare – më bën t'ia fus vrapit. Frika më e madhe është mos ka një grua tjetër. Ishte zhytur në titullin e një libri në spanjisht, diçka si "në krahët e një gruaje në mesomoshë (madura)". Kjo jam unë, sigurisht. Dhe si mund ta di me siguri se gjëra të përveçme nuk e mërzisin, sikurse ftesa ime për Makanine [një shkrimtar rus] për darkë, ose telefonata që mora nga SA kur ai ishte me mua?

Si ta interpretoj interesin e tij për titullin "në krahët e një gruaje në mesomoshë" (ai tha "mesomoshë")? Frikën dhe njohjen e dëshirës së tij për këtë lloj gruaje?

"Do të largohesh për Krishtlindje?" Do të thotë "Do të jetë më mirë nëse ikën, atëherë nuk do të më duhet të vi të të takoj," apo "Do të ishte këndshëm po të rrije këtej rrotull"?

Mund të jetë edhe tjetra, se këto fraza nuk kanë rëndësi për të, por janë thjesht ato gjërat që njerëzit thonë...

Po kështu, mospjesëmarrja e tij në konferencën e Sakharovit mund të ketë qëllime politike: Sakharovi është disident, ndërsa ai është "besnik".

Rilexova ç'kam shkruar të dielën e kaluar. Gjashtë ditë, thuajse asgjë, janë tani një përjetësi. Pasioni e mbush jetën gjer' në të shpërthyer.

E diel, 11

Ditë gri. Më kujton dhjetorin e '63 kur isha shtatzënë dhe doja të abortoja: rezidenca e universitetit, gjendja e braktisjes tërësore, dëshira ime për të fjetur pasdite. Ky lloj gjumi (më tepër një mërzitje e madhe me jetën) është i krahasueshëm me atë të pijanecit në stolat e një metroje. Ka të ngjarë që nuk do ta kaloja asnjëherë një natë të tërë me S. Mund ta kisha bërë veç një herë, në Leningrad, dhe atëherë s'kisha dashur. Në '85 gjithashtu, e njëjta kohë gri, e njëjta melankoli, e njëjta pakënaqësi. Tani vuaj nga të mosshkruarit. Ese studentësh, leksione, jetë emocionale, shëtitje, përjetime – është e gjitha një vakuum. Nuk e kërkoj më të vërtetën për aq kohë sa nuk shkruaj, të dyja janë

të ngërthyera. Gjithashtu jam shumë seksuale, nuk ka fjalë tjetër për këtë: të jesh e admiruar etj., nuk janë gjëra që kanë rëndësi për mua. Çfarë ka rëndësi është të kesh dhe të japësh kënaqësi – dëshirë, erotizëm të vërtetë, jo atë llojin imagjinar si në pornon televizive apo ndër filma.

Darkë. Rilexoj fundin e bllokut tim tjetër, dhe e gjithë historia me S. më kthehet në hi brenda mendjes. Shoh sa shumë kohë ka kaluar tanimë dhe sytë më mbushen me lotë. Vetëm fillimet janë vërtetë të bukura. Sidoqoftë, në kopshtet e Sceaux, ashtu si dhe në studio, në tetor, nuk kishte asgjë të veçantë. Atëherë pse përlotem?

Nuk dua që ai të vijë në darkën sovjetike që do të shtroj të martën. Do të ishte shumë e vështirë me të aty. E dua (= më mungon) dhe nuk jam e sigurt nëse edhe ai më do. E njëjta histori e vjetër.

E martë, 13

Ai nuk erdhi te darka ime, dhe ndoshta shumë më mirë kështu. Nuk jam e sigurt nëse të mblidhja njerëz ishte ide e mirë. Iku tani. Mendoj se e urrej argëtimin. Jetoj në ankth të përhershëm se gjithçka është një dështim (gjysmë e vërtetë sonte). Fundin e kam me njolla dhe është një mal me enë për të larë. Kam një dëshirë të çmendur për të parë S. sa më shpejt të jetë e mundur, sikur prania e të tjerëve ka shkaktuar mungesën e tij brenda meje.

Çfarë ndiej tani është një ndjesi pikëllimi, një ndjenjë përjashtimi, dëshira për vdekje.

E mërkurë, 14

Ishte e thënë të më telefononte sot. Për herë të parë, nuk e bëri (ndonëse kisha dalë nga ora 4:00 deri në 8:00 p.m.). Numërimi së prapthi ndoshta ka filluar tanimë. Gjithçka është aq e zezë sa dua të rri në shtëpi. Bota e jashtme më mbush me horror, është e papërballueshme. Dhe aty është telefoni, prandaj edhe shpresa. Kur dal, nuk ka shpëtim. Jam një grua me lotët në zgrip. Tatyana Tolstayana dhe "gjërat e saja të përjetshme", mënyra e saj për t'i thënë, si Nathalie Sarraute, "Jam shkrimtare dhe qytetare, të dyja nuk ndërhyjnë në njëra-tjetrën..." Çfarë vërtetë më ka mbetur prej saj janë gjestet "ruse", tundja e dorës përballë në shenjë mohimi/përqeshjeje, dhe një shprehi e papërcaktueshme e fytyrës që S. ka ndonjëherë. Nuk më pëlqen mënyra se si flet për vendin e saj me përqeshje "BRSS është një dhuratë e vërtetë për një shkrimtar" (pasi është kaq e tmerrshme).

E enjte, 15

Qetësi, akoma. Ndihem kaq keq dhe po mundohem të kujtoj kohëra të ngjashme: '58 dhe '63 rikthehet, e pashmangshme. E di se gjithçka duhet është një telefonatë (kjo fjalë është kaq shumë me vend) për të bërë të dua të jetoj sërish. Nëse njerëzit do ta lexojnë ndonjëherë këtë ditar, do të shohin se këtu është me të vërtetë "tëhuajsimi në veprën e Annie Ernaux," dhe jo vetëm në vepër por më shumë në jetën e saj. Marrëdhëniet e mia me burra ndjekin këtë kurs të pamposhtshëm:

a) indiferenca fillestare, madje neveri

b) "iluminimi", pak a shumë fizik

c) marrëdhënie e lumtur, e kontrolluar drejt, madje edhe eliksir kundër mërzisë

d) vuajtje, mungesë e pafundme. Dhe mandej vjen koha (aty jam tani) kur dhimbja është aq gjithëpërfshirëse saqë çastet e lumturisë nuk janë asgjë më shumë sesa dhimbje e ardhshme, një rritje e dhimbjes.

e) Hapi i fundit është ndarja, para se të arrihet në stadin më të përkryer nga të gjithë: indiferenca.

8:45 p.m. Është shumë e vështirë – shumë më tepër nga sa mendova atëherë me P., katër vjet më parë, në verë. Është e qartë se po nuk më telefonoi sonte (ishte e thënë të më telefononte dje) ka marrë fund, për arsye të panjohura për mua (sigurisht, kjo është ajo çka asnjëherë nuk di, ose e zbulon veç më vonë). T'ia dal këtë natë pa shumë lot, kjo është e gjitha çfarë kërkoj. Të shkruash nuk të bën të vuash në të njëjtën mënyrë, paçka se është njëlloj e vështirë. Çfarë ndjej tani është një ndjesi pikëllimi, një ndjenjë përjashtimi, dëshira për vdekje. Tetëmbëdhjetë vjeç, haja për ta kompensuar. Dyzetetetë, e di se nuk ka ndonjë kompensim të mundshëm. Imagjinoj një libër që do të fillonte me "Dashurova një burrë" ose madje "Akoma dashuroj një burrë". Kur e mendoj, e shoh lakuriq në dhomën time. E zhvesh, mendoj veç për penisin e tij të ngritur, dëshirën e tij. Kështu duhet ta rrëfej.

***

Në njoftimin e dhënë nga "Le Monde" të enjten, pak pas shpalljes së "Nobel"-it, mes të tjerash thuhet:

Znj. Ernaux, 82, filloi të shkruajë novela autobiografike, por shpejt e braktisi fiksionin për kujtimet. Më tepër se njëzetë librat e saj, pjesa më e madhe shumë të shkurtër, ngjarje kronikale të jetës së saj dhe të jetuar nga ato përreth. Ata prezantojnë portrete të pakompromentueshme të marrëdhënieve seksuale, abortit, sëmundjes dhe vdekjes së prindërve të saj.

Annie Ernaux u lind më një shtator, 1940 në Lillebonne të Francës. Është autore e mbi njëzetë librave, ku mes tyre përmenden *La Place*, 1984; *Les Années*, 2008, roman me të cilin edhe u nominua për *Man Booker International Prize* në 2019. Vijon të shkruajë, ndonëse në moshë të thyer, duke i qëndruar besnike botuesit të saj, *Gallimard*. Sivjet ka botuar romanin e fundit *Le jeune homme*.

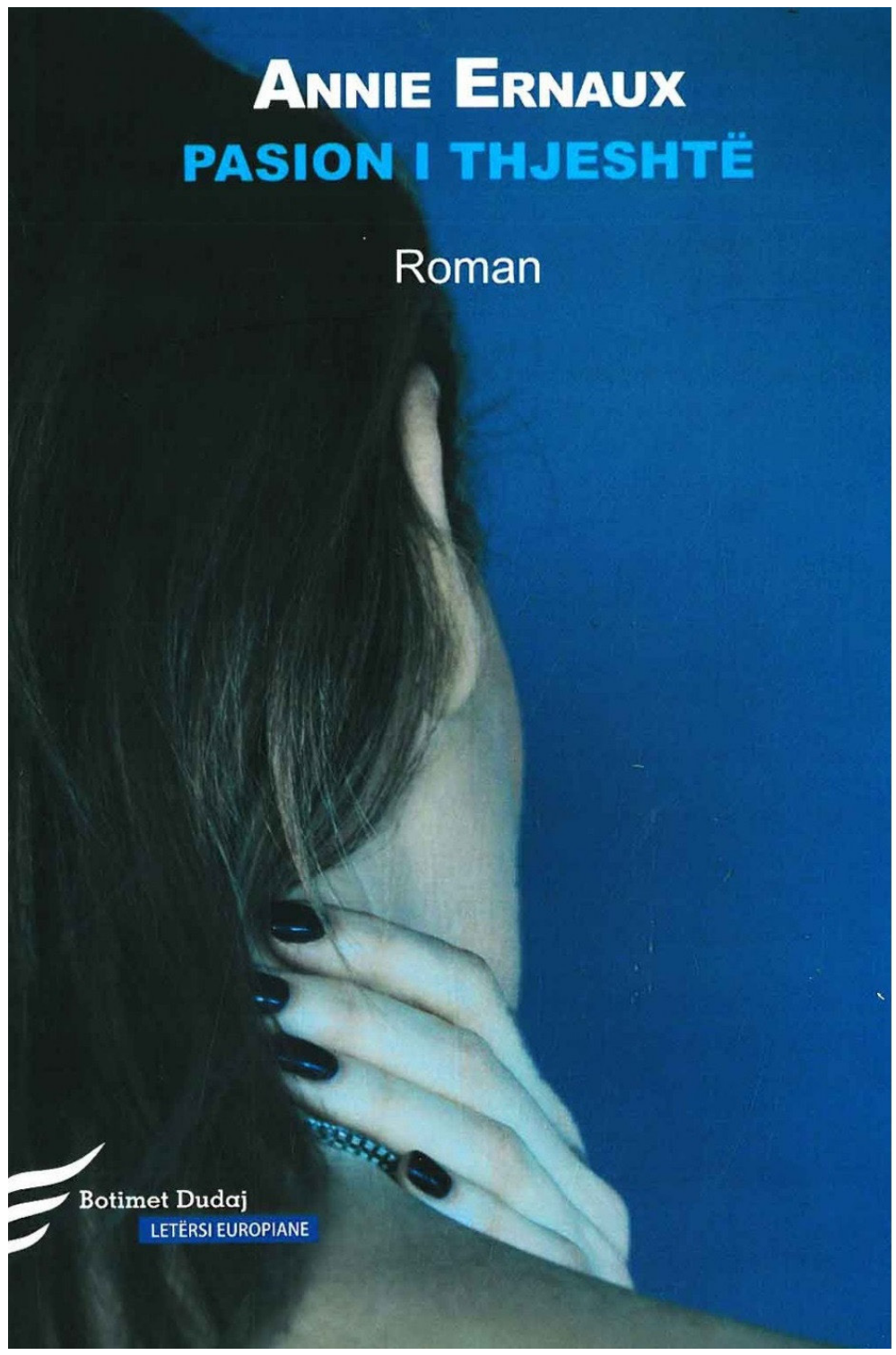

bisedë me botuesen e nobelistes në shqip

ARLINDA DUDAJ:

Me Ernaux, lexova një letërsi krejt ndryshe nga ajo që isha mësuar të lexoja

Nga Andreas Dushi

A.Dushi: E dashur Arlinda, tani që një autore e botuar nga *Dudaj* fitoi çmimin "Nobel", ka disa gjëra që vërtetë do të doja t'i dija nga ju si botuese. Si për shembull, lidhur me faktin se kur dhe si u njohët me Annie Ernaux?

A.Dudaj: E kam dëgjuar Annie Ernaux në *Salone di Torino*, mbase më shumë se pesë vjet më parë, ishte një e ftuar e sallonit dhe s'e kisha lexuar atëherë. Më bëri përshtypje mënyra aq pa komplekse se si fliste, më intrigoi menjëherë të merrja e t'i lexoja librat. Më mrekulluan! Lexova një letërsi krejt ndryshe nga ajo që isha mësuar të lexoja. Dukej mendja pa kufij lirie e një gruaje të madhe, shkurt gjeta një shkrimtare që më përfaqëson si lexuese dhe më nderon si botuese. Jam shumë e lumtur sot...

A.Dushi: "Pasioni i thjeshtë", përkthyer nga Klarita Lagji tregon pikërisht thjeshtësinë e një marrëdhënieje, jetën dhe fundin e saj krejt të natyrshëm. Mendoni se letërsia e sotme, ajo që lexohet e vlerësohet është e tillë, rrëfim i natyrshëm i thjeshtësisë?

A.Dudaj: Ne kemi botuar edhe "Kujtime Vajze" dhe "Vendi i babait", së shpejti vjen edhe "Vitet", të gjithë libra kryevepra. Po, letërsia e sotme lypset të jetë e drejtpërdrejtë, e vërtetë, pa komplekse... Annie Ernaux i ka të gjitha këto. Përveçse ka mesazhe të jashtëzakonshme lidhur me lirinë e gruas, për të cilën nuk menon të marrë shembull jetën e saj personale. Nuk ka turp të flasë pa turp për turpin dhe kjo e bën atë universale.

A.Dushi: Nga juria e "Nobelit", ajo u quajt një autore kurajoze për zbulimin e rrënjëve të kujtesës së përbashkët (perifrazim). Si e shihni këtë qasje të letërsisë së saj në raport me kohën?

A.Dudaj: Po, është pikërisht ashtu, ky motivacion më pëlqeu shumë dhe është i qëlluar për mua. Ajo flet për jetën e saj, pra kujton pa komplekse atë që ka kaluar dhe ndihet e lirë të mos censurojë asgjë nga kujtimet e saj të letrarizuara. Koha sot më shumë se kurrë kërkon letërsi ku të flitet për lirinë, lirinë e gruas, lirinë universale, kundër pabarazisë dhe cinizmit.

A.Dushi: Vepra e saj u vlerësua mes të tjerash për qëndrueshmërinë dhe faktin se, paçka se e shtrirë në 50 vjet përherë ka mbetur e pakompromentuar. Nga pozita e botueses, pra e gruas në botën e botimeve, e shihni dhe mendoni si të vështirë ruajtjen e kësaj qëndrueshmërie për një autore grua me krijimtari të shtrirë mes dy shekujsh të shënjuar nga ngjarje me rëndësi shumë të madhe?

A.Dudaj: Shumë pyetje e bukur: Do të qe e vështirë të ruhej në rast se do të qe e cenuar, pra e zbukuruar dhe e censuruar. E pra, Annie Ernaux këtë gjë s'e ka bërë kurrë. Është një kompromis që nuk e njeh fare. Madje siç e thotë dhe vetë, është përgjegjësi të jetë e tillë.

A.Dushi: Sipas "Le Monde", Ernaux është ikonë e feminizmit në Francë, ndërsa vetë ajo, në një intervistë për AFP këtë vit e ka përshkruar veten "si një grua që shkruan - kaq është e gjitha." Duke pasur parasysh ndikimin e gjerë edhe jashtë letërsisë që "Nobeli" ka, besoni se shoqëria ka një mundësi për t'u përmirësuar edhe më tepër me zgjerimin e lexuesve të Ernaux?

A.Dudaj: Ernaux nuk dëshiron të futet nëpër grupe dhe gjini, dhe ka të drejtë sepse edhe unë si lexuese e kap këtë veçanti të saj. Është feministe në fakt, mua si femër Ernaux më përfaqëson, por mund të jetë po aq maskiliste nga ana tjetër, kur flet për dobësinë e një gruaje, te "Pasion i thjeshtë", nuk besoj se një feministeje te shpallur do t'i pëlqente edhe aq, por kur e lexon, mendon, ah po, sa i vërtetë është!!!

A.Dushi: Vitet e fundit, nga 2008 kur laureat i "Nobel" u shpall Jean - Marie Gusyave le Clézio, 2014 Modiano PatrIck e tani Annie Ernaux... Sipas vlerësimit tuaj, ka kjo lidhje me tendencat e fundit të letërsisë frënge?

A.Dudaj: Annie Ernaux e shoh pak më ndryshe nga dy burrat më lart, por gra si ajo ka pasur Franca. Duras, Simone de Beauvoir. Gjithsesi të gjithë këto emra janë shkrimtarë klasi.

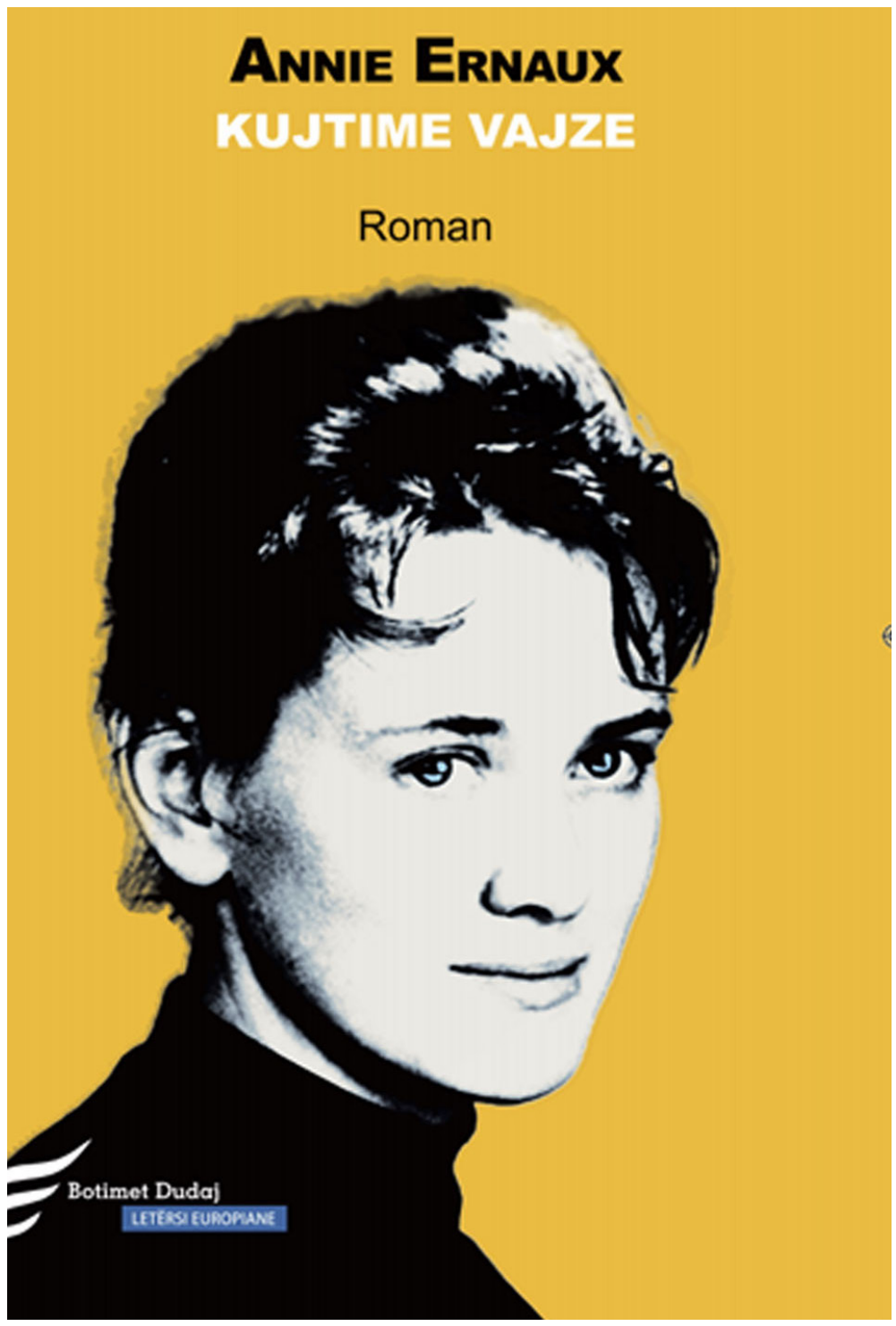

ECJE NATËN

Poemë nga Sokol Zekaj

Hëna zgjat gishtat te shatërvani
merr ujë dhe ua hedh yjeve
që menjëherë bëhen të freskët
fruta nate
që teksa pikojnë ndër gjethe drurësh
bien tok në ujëra
por duke mbetur në drurë
për një tjetër natë
për shumë netë të tjera
Vjeshtë... gurgullimë...

Them: Turjela e shpon drurin
duke i mbledhur forcat si ulluku ujërat
çdo pikë rrjedhëse
duke u rrotulluar në hapësirë
drejt një pike
në një rënie
në një gurgullimë
në një pakthyeshmëri
në udhëtim kah deti
me alga dhe anije të mbytura...
Marangozët kanë krahë të fortë

Ne ecim ditën, natën
shohim para, pas:
Shurdhëri
dhe pluhur!

Poezia është plot me gjëra
që kanë za dhe dritë
që zemra jote i merr të pastra
për rruazat e gjakut tënd
si lulja që e ndan pjalmin nga pluhuri
për farën e vet

Aty ku njerëzit lexojnë poezi
gjërat përreth marrin emocione

Thonë se nuk është e lehtë me qenë poet
Disa thonë: është bekim
Disa: mallkim
Disa: nuk është ndonjë fat...
Unë them se poezia në radhë të parë është ton

Vjeshtë, ti je një histori e bukur për ne
një histori poezie
me të ftohtët e athët
në ajrin e kulluar
si vera e vjetër
buzë zjarrit të dashurisë
ndërsa dëgjohet një nocturn i Chopin-it
a me tufat e gargujve
në kërkim farash që poqi vera
e nxehta verë e gjatë
skenë zhurmash dhe dritash
që mbyllet me një perde shiu!

Kur arrin një moshë
dhe vëren se lidhja me natyrën të ka mbetur po ajo,
e ndjen si gjënë e rrallë
mes gjërash që ke pasë të çmuara
që sot janë veç kujtime
por që na kanë shoqëruar në jetë
për mua, po them, përkrah me poezinë
nuk e di për ty...
Edhe unë kam djegur disa poezi

Ecja është një dhuratë që i jepet gjithkujt
të riut dhe të vjetrit
sidomos të riut
të pasurit dhe të varfërit
sidomos të varfërit
Dënimet jepen për t'mos ecur

Rrugët mbajnë emra heronjsh
për t'i kujtuar ata
Rruga Sami Frashëri
Rruga Gjergj Fishta
për t'u dhënë histori nderi rrugëve
për t'ua fshirë shijen e hidhur
të fjalëve: rrugaç
apo grua rrugësh
Sa i çuditshëm njeriu!

Mbaj mend, te këta drurë
duke lidhur këmbët litar me njëra tjetrën
dikur kam mbështetur supin
për të parë asgjë
veç një re në qiell
në një çast qetësie:

Në pastë qenë e zezë
kam pritur se zbret
në pastë qenë e bardhë
ka qenë e paarritshme!

Ah, ajo kohë mundimesh
që gjendeshin pa mundim
-që vërtet ka ekzistuar
unë kam lundruar në atë kohë!-
ndërsa duheshin shpikur
si magjia nga gërshëra dhe tymi
drita dhe buzëqeshja
nga sytë dhe nga buzët tona

Por kur një viti po i mbaroheshin ditët
asaj kohe iu mbaruan vitet
siç dikush e kish parathënë:
në brezninë e tretë pas revolucionit!

Ah! ai viti '90
sa shumë shpresa kishte!
Por sa i trishtuar do qe
sa stresues
nëse do parashihej tuneli i shkundullimave
i krejt dekadës vijuese
i frikshëm dhe goditës
për më tepër, si tuneli i La Manch-it
pa një rrugë të dytë
për me kapë Tokën e Premtuar!
Sa i trishtuar dhe stresues do qe!

Sa për vete
them: dyzetetre vjeç shkruaja librin e dytë
që më qe si lokomotiva e kohës
në hekurudhën që i viheshin minat...

Më vijnë nëpër qiell kujtime
te kjo poemë e pashkruar
si jeta kur doli nga zjarri i yjeve
dhe kërkonte një Tokë

Vegim!... Feksje e një lules së paçelur
o e një lules së çelur
por të fshehur mbas një guri
të një dhembjes së vjetër

Ah! pluhuri i atyre viteve
që ngrihej nga rrënojat
jo shumë vite më parë
por nja dy a tre
a ndoshta më pak
a ndoshta ma shumë
kërkonte sy
kërkonte mushkri
kërkonte ëndrra njerëzore
kërkonte plagë
ndërsa shirat qenë të rrallë
Më e rrallë se shirat
qe lumturia

Kujtoj çfarë unë kam dashur:
me u këndue luleve dhe drurëve
dhe njerëzve që i rritën ndër mundime
me u këndue zaulët
por me shpirt
me u dëgjue pranë
rreth vetes
në rrezen sa zgjatej hija ime

Tash fletët e poezive të mia
si gjethet e mollës
bëjnë fotosintezë me diellin e zemrës tuaj
me emocionet, vesë agimesh
me dashurinë tuaj bajnë frutat e ambël

Poemat e mia vijnë të ngrohta
si dora për dorë
dhe të lexueshme
si syri për sy
Nëse ju fanitet diçka
asht hija e shpirtit tim përballë dritës
në mesditën e pranisë
të zanë nga lulet e mungesës

Tash poezia ime e rritur
udhëton
me avionë a anije
apo ec më këmbë, kështu si unë
po ec tani
kështu si kam ecur
gjithë jetës
mes dritës së një ylli të largët
dhe territ të një honi pranë
me mendimet
shfletuar nga ernat e jetës

Poeti është si pylli
që errësirën e ka të dendur
ndërsa dritën, të larushitur

Ndaloj në vend: një burrë vrapon!
Shikoj përreth: heshtje!
Them: ndonjëherë ne rendim si era
drejt diçkaje që s'e dimë
të shtyrë nga diçka që nuk e njohim...

Por ja, era endet
andej-këndej, ndër degë dhe gjethe
si një grua e kujdesshme
me fustanin e fryrë
dhe me merakun e hollë

Drurët janë fëmijtë e erës!

Kur lodhet, era ulet te një barinë
dhe qetësohet me sytë kah yjet
sa thua nuk merr frymë

O netë të ndriçuara nga hëna
nga uji dhe nga era
nga kujtimet dhe pasionet
nga sytë dhe nga dashuria!

Siç bie shi
sapo thahet bari
siç lind një foshnje
sapo vdes një plak
ashtu po bëhet kjo poemë
kushedi çfarë po vdes në mua!...

Por ndër dallgë jete kuptova
se nostalgjia nuk duhej t'qe e preferuara ime
se duhet kërkuar saktësia
edhe atje ku mbizotëron kaosi
se nuk duhet me hedhë vallen e huaj
në këmbim të asaj që këmbët e tua dinë
Të gjitha këto më çonin te vetmia
por pa qenë rob i vetvetes

Tash të ndiej, zemër
si një e ftuar e zgjedhur e parajsës
dhe si dëshmuese e ferrit
ndërsa ke kaluar jetës sime
duke dhënë zemër!

Por ti gjithmonë do e kërkosh dritën e qiellit
mbi degë të errta drurësh
poshtë të cilave dëgjohet një tingull
sikur fara e pjekur bie
nga boçja e çarë e jetës

Më pëlqen me dalë kur dita erret
në rrugë të qeta
-që ngjajnë të pahistori
por që kanë histori
të vjetër a të re-
kur gjallojnë kalimtarë të rrallë
me hapa të shpejtuar
që thonë se diçka po fillon
a me hapa të lodhur nga dita
që thonë se diçka tashmë ka mbaruar
Ku ka njerëz, do ketë dhe histori

Me ecë kështu pa shumë emocione
por jo dhe fare pa to
ndërsa dëgjon rrëfenja
ditësh o motesh të shkuar
të thëna si në ëndërr
nga gjethet e drurëve

Zbrita poshtë nga Selvia...
E kam fjalën për Rrugën e Dibrës
Shiu ka lënë fresk në ajër
dhe zane të padukshëm
që pikojnë mbi pllakat e errta
të veshura
me një fletë të hollë drite
në fakt, uji që shkëlqen

Sheshi është një pasqyrë magjike
e natës që ra

Ndriçimi u bie drurëve dhe heronjve
me shtat të lartë,
më pak luleve
fshehur në streha hijesh
që sidoqoftë zbukurojnë pa bujë
fundin e fustanit blu të natës
ndërsa erëmojnë lirisht me aromat
Nata është grua

Era që shoqëroi retë pas Dajtit
me mëndafshin e vet
të butë, nga lagështia
e një mjegulle të tretur
fshin fasada, xhama, drita
për më shumë shkëlqim
këtu dhe atje
deri te Venera dhe Marsi
ku tash unë marr një pikë ngjyrash
dhe shkruaj këtë poemë

Ah! Horizonti është larg
dhe hapat tanë janë kaq të vegjël
Lutjet tona janë zaulta
Përgjigjet janë të ashpra
Ne jemi kaq të brishtë
Për çdo hap që hedhim
na duhet me u ndalë
me ngopë mushkritë me frymë
dhe zemrën me besim

Kështu po mendoj duke ecur
a po ec duke menduar...

Befas një vetimë ërfëlloi
dhe m'i trembi sytë
që mu shndërruan në flutura
Pashë: as bubullimë as re!
E pra ajo qe një vetimë...
Ndoshta qe një kujtim...

Kam jetuar çudira netësh
në rrjedhë vitesh,
por sa e çuditshme kjo mbrëmje!

Nuk e pata menduar
se kisha me pa një qiell kaq të bukur
me yjet kaq afër
sikur jam në majë të një mali
siç kam qenë herë-herë
me qytetin poshtë në luginë
jo, nuk e pata menduar
dalja ime qe një letër e bardhë
si një lindje

Yjet na zëvendsojnë
gjëra që nuk i kemi
por i ëndërrojmë
ndonëse pa na shpëtuar nga mungesat
veç edhe pa na zhgënjyer

Prandaj unë kam ëndërruar një poemë
që na i shton yjet
dhe na i sjell ma afër
mundësisht brenda zemrave tona

MONA LISA: PORTRETI ME NJË MIJË BUZËQESHJE

Dr. Bledar Kurti

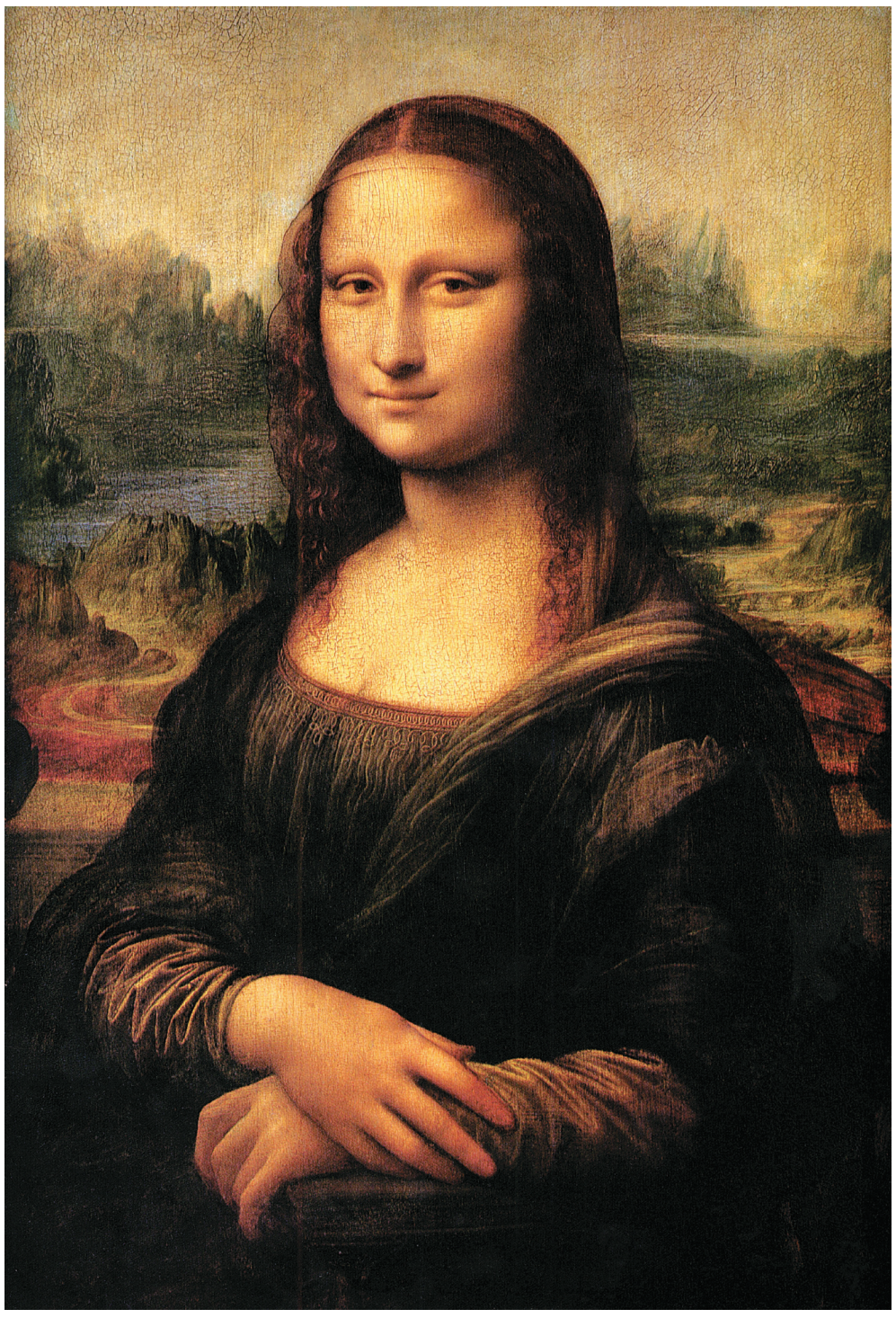

Mona Lisa (1503-1519) është vepra që shpalos fytyrën e bukurisë së artit, portreti që lëshon një mijë buzëqeshje, një vepër pa të cilën arti do ishte asgjë, përmes së cilës ai është gjithçka.

Mona Lisa është vepra më e njohur në botë, dhe piktura më e bukur e Leonardo da Vinci (1452-1519). Aq e famshme dhe aq e njohur nga të gjithë, kjo vepër është kthyer në kult. Buzëqeshja e papërshkrueshme, me praninë e vet turbulluese, bëhet pjesë e pandarë e të gjitha veprave të vona të Leonardos. Ky portret përbledh të gjitha studimet anatomike, gjeometrike, optike, gjeologjike, shkencore dhe artistike të mjeshtrit të madh, dhe shpalos ngarkesën emocionale të tij: hulumtimin e shprehjes, marrëdhënien me natyrën, mjegullinë e atmosferës dhe të vështrimit, sfumimin e linjave dhe planeve përmes dritëhijeve. I gjithë arti dhe shkenca, gjenialiteti dhe ndjesitë njerëzore të Leonardos, të shkrira e të shpalosura në një fytyrë kozmike, në këtë panteizëm gjithësie.

Leonardo nisi të punonte për këtë tabllo që në vitin 1503 në Milano, punoi me të edhe kur u kthye në Firenze pasi i kishte shërbyer gjakatarit Cesare Borgia. Nuk e përfundoi ende kur u shpërngul sërish në Milano në vitin 1506, e në fakt, ai e mbante pikturën me vete, dhe vazhdoi të punonte me të gjatë të gjithë periudhës së dytë të qëndrimit në Milano, e më pas gjatë tre viteve në Romë. Madje do e merrte me vete edhe në Francë, në destinacionin e fundit të udhëtimit të jetës së tij, duke i shtuar penelata e shtresa transparente edhe gjatë vitit 1517. Dhe, ajo ishte atje, si një skribe e kronikave të gjeniut dhe dëshmitare e fytyrës më të bukur të artit, në studion e dorës më delikate të krijimtarisë së njeriut, kur Leonardo, ati i saj, ai që e bëri atë të pavdekshme, vdiq.

Kjo tablo, me shtresa të shumta transparante bojë vaji, të hedhura mbi portretin e një femre përgjatë shumë viteve, ilustron aspektet e shumta të gjenialitetit të Leonardos. Ajo që nisi vetëm si një portret i gruas së re të një tregtari mëndafshi, u bë misioni për të portretizuar kompleksitetin e emocioneve njerëzore, e paharrueshme përmes mistereve të aluzionit të një buzëqeshje, duke lidhur natyrën tonë me natyrën e universit. Në të ndërthuren, peizazhi i shpirtit të saj dhe i shpirtit të vetë natyrës.

Leonardo mori përsipër të pikturonte për Francesco del Giocondo, portretin e Mona Lisa, gruas së tij ... Kushdo që dëshironte të shihte nga afër sesi arti mund të imitonte natyrën mund ta kuptonte më së miri kur shikonte këtë portret ... Sytë kishin atë llustrën dhe shkëlqimin e lëngshëm si në realitet, dhe përreth tyre kishte nuanca ngjyrash si të trëndafilit dhe të margaritarëve, bashkë me qerpikët e pikturuar me finesën më të madhe ... Hunda, me vrimat e bukura, të trëndafilta e të buta, dukej si e gjallë. Goja, paksa e hapur, e bashkuar te cepat me të kuqen e buzëve dhe ngjyrën e mishit të fytyrës, dukej në të vërtetë sikur nuk ishte prej boje por prej mishi. Në gropëzën e fytit, nëse shihet me vëmendje, arrin të dallohet rrahja e pulsit.

Lisa del Giocondo, e cila lindi në vitin 1479, në një rreth të vogël të familjes së shquar Gherardini, rrënjët e së cilës si pronarë tokash rridhnin që nga kohët e feudalizmit, por që pasuria nuk i kishte zgjatur aq gjatë. Në moshën pesëmbëdhjetë vjeçare, ajo u martua në familjen Giocondo e cila ishte e pasur por jo shumë e shquar, dhe kishte arritur begatinë përmes tregëtisë së mendafshit. Bashkëshorti i saj, Francesco del Giocondo, e kishte humbur gruan e tij të parë tetë muaj përpara dhe kishte për të rritur një djalë dy vjeç. Pasi ishte bërë furnizuesi i mëndafshit për familjen Medici, bankierët më të fuqishëm të Firenzes dhe madje të mbarë Evropës, ai po pasurohej gjithnjë e më shumë, me një klientelë në të gjithë kontinentin, dhe bleu disa gra arape nga Afrika e Veriut si skllave për të shërbyer në shtëpinë e tij.

Me sa dihet ai e dashuronte Lisa-n, dhe në vitin 1503 ajo i kishte lindur atij dy djem, dhe rreth këtij viti ai porositi Leonardon të pikturonte portretin e bashkëshortes së tij, e cila po mbushte njëzetë e katër vjeçe.

Një ndër biografët e Leonardos, Walter Isaacson, shtron me të drejtë pyetjen se përse e pranoi Leonardo këtë porosi? Gjatë kësaj kohe ai po refuzonte lutjet dhe përgjërimet e një kujdestareje shumë më të pasur dhe më të shquar sesa Francesco del Giocondo, ajo ishte Isabella d'Este, Markeza e Mantovas, dhe për më tepër ai ishte aq i zhytur në studimet shkencore sa që zor se e prekte penelin me dorë.

Por arsyeja kryesore që Leonardo pranoi të pikturonte Lisa del Giocondo ishte se ai dëshironte ta pikturonte atë. Për shkak se ajo ishte disi misterioze, por jo ndonjë fisnike e njohur apo dashnorja e dikujt me rëndësi, ai mund ta portretizonte atë si të dëshironte. Nuk ishte e nevojshme që t'i bënte temena, apo të merrte urdhëra nga një padrone e pushtetshme. Më e rëndësishmja, ajo ishte e bukur dhe tërheqëse – dhe kishte një buzëqeshje mahnitëse.

Nuk ka asnjë dyshim që ky portret është i Mona Lisa, por, duke qenë se bëhet fjalë për Leonardon, njeriun, gjeniun, artistin, shkencëtarin më mjegullues ndër epoka ka patur shumë mistere dhe debate mbi këtë vepër. Shumë studiues kanë hedhur teza se ishte ndonjë dashnor apo admirues i fshehtë i Lisa-s ai që e porositi veprën por të gjitha dyshimet tashmë janë rrëzuar dhe mbetet e ditur që ishte bashkëshorti i saj ai që e porositi këtë tablo.

Mona Lisa është shkurtim për "Madonna Lisa," por ajo gjithashtu titullohet *La Gioconda* (në frengjisht, *La Joconde*). Do ishte një lojë fjalësh me mbiemrin e saj që do e kënaqte Leonardon; fjala do të thotë "gazmor" ose "komik."

Pavarësisht se Lisa pozoi për mjeshtrin, Leonardo e pikturoi atë si një vepër universale për veten e tij dhe për të gjithë përjetësinë, dhe jo thjeshtë një tabllo për një bashkëshort të pasur. Ai kurrë nuk ia dorëzoi pikturën atij, dhe duke u bazuar në të dhënat bankare, kurrë nuk u pagua për atë. Përkundrazi, ai e mbajti me vete në Firence, Milano, Romë, dhe Francë deri sa vdiq, gjashtëmbëdhjetë vite pasi e kishte nisur. Gjatë asaj kohe, ai shtoi e shtoi shtresa të holla e transparente me penelata delikate për ta bërë atë sa më të përsosur, duke e prekur hera-herës, e duke i shtuar thellësi të reja të dijes mbi njerëzit dhe natyrën. Vazhdimisht atë e zaptonte një botëkuptim i ri, një vlerësim i ri, dhe një frymëzim i ri, dhe peneli i tij do prekte përsëri plot finesë telajon me dru plepi. Ashtu siç ndodhte me Leonardon, që thellohej gjithnjë e më shumë në çdo hap që bënte në udhëtimin e tij, kështu ndodhte edhe me veprën e tij *Mona Lisa*.

Telajoja prej druri plepi mbi të cilën është pikturuar *Mona Lisa* ka një përgatitje të veçantë. Ajo u lye me një shtresë të trashë boje të bardhë në mënyrë që të reflektonte sa më mirë dhe natyrshëm dritën e cila do depërtonte përmes shtesave të holla dhe llustrave transparente, duke transmetuar thellësi dhe ajër, pra një dimension tri dimencional. Boja e bardhë shërbente edhe si pasqyrë e dritës që vjen nga jashtë, duke bërë kapërcime të thella ngjyrash e përzierje dritash. Tonet e buta përmes teknikës sfumato dhe trillimeve të optikës dhe dritës, studimeve të anatomisë së syrit njerëzor, e bënë këtë portret të dukej i gjallë.

Shtresat e bojës ishin më së shumti me vaj liri të cilat viheshin mbi njëra tjetër si shtresa pas shtrese duke krijuar një thellësi të pa krijuar më parë, e madje edhe më pas në historinë e artit. Ai i përdorte me penelata aq delikate ato shtresa sa që nuk dukeshin me sy, duke hedhur penelatë pas penelate, deri në tridhjetë shtresa të holla. "Trashësia e një llustre ngjyrë kafe të hedhur mbi bazamentin rozë të faqjes së *Mona Lisa* ndryshon gradualisht me shumë finesë nga dy në pesë mikrometra deri në tridhjetë mikrometra në hijen më të thellë," thuhet në rezultatin e një spektroskopie me ndriçim fluoreshent me rreze X, që u publikua në vitin 2010. Kjo analizë tregoi se penelatat ishin bërë qëllimisht në mënyrë të parregullt në mënyrë që poret e lëkurës të dukeshin sa më të gjalla.

Mona Lisa i ka duart e mbledhura por një analizë e vizatimit poshtë bojës tregon që në fillim Leonardo e vizatoi dorën e saj të majtë duke shtrënguar krahun e karriges sikur po ngrihej. Leonardo donte të theksonte lëvizjen, por më pas ndryshoi mendje dhe e pikturoi atë në momentin që kthehet. Trupi i saj spërdridhet paksa, ndërkohë që koka i rrotullohet në mënyrë që të përballet me shikuesin. Disa kanë ngritur spekullime se ajo ishte shtatzënë, madje edhe teza të çuditshme se ajo ishte një mashkull i maskuar si femër, me fjalë të tjera, histori romantike apo trilluese e kanë shoqëruar gjithnjë këtë pikturë enigmatike. Por *Mona Lisa* është Lisa dhe nuri i saj magjik nuk shpaloset vetëm prej fytyrës së saj por nga dora gjeniale e mjeshtrit, nga mënyra sesi ai pikturoi dritën.

Në këtë tablo drita bie nga lart dhe paksa nga e majta. Leonardo përdori një dredhi, por e bëri me aq delikatesë sa që nuk vihet re shumë lehtë. Drita duhet të vijë nga peizazhi i pasëm, ndërkohë që ndodh e kundërta, ndriçon mbi të nga përpara. Përmes kësaj drite ai krijonte me dorën e tij mëngjarashe e delikate dritëhijet e buta e të pambukta të portretit.

Por, ndalu pak. Hidhi një sy të kujdesshëm kësaj tabloje. A vëren diçka që mungon? Do habitesh nga çfarë do zbulosh tani. *Mosa Lisa* nuk ka vetulla. E si mund të ndodhë kjo? Si mund t'i shpëtonte ky detaj Leonardos?

Shumë spekullime janë bërë për vetullat e munguara të saj. Disa mendonin se ishte traditë e asaj kohe që femrat t'i rruanin vetullat, dhe përshkrimet e Vasarit në vitin 1550 mbi vetullat e saj merreshin vetëm si ekzagjerime letrare:

Vetullat, për shkak se ai ka shpalosur për të treguar sesi qimet burojnë nga mishi, të dendura në një vend e të holla diku tjetër, lakohen sipas poreve të lëkurës, e nuk mund të duken më të gjalla sesa kaq.

Leonardos iu desh aq shumë kohë për t'i pikturuar vetullat saqë i bëri ato mbi një shtresë vaji tashmë të tharë plotësisht. Kjo do të thotë që, herën e parë kur u pastrua kjo pikturë, vetullat u fshinë. Kjo u mbështet në vitin 2007 nga analiza me skaner me rezolucion të lartë, e kryer nga tekniku francez i artit Pascal Cotte. Duke përdorur filtra të holla, ai zbuloi gjurmë të vogla të vetullave që kishin egzistuar gjatë krijimit të veprës.

Ndër të tjera, *Mona Lisa* shquhet edhe për mungesën e bizhuve. Ndryshe nga portretet e kohës ajo është emblemë e thjeshtësisë. Edhe veshja e saj është e thjeshtë, por e pikturuar me një përkujdesje të jashtëzakonshme dhe me një dije të thellë shkencore. Fustani i saj rrjedh me butësi, dhe ka mëngët në ngjyrë bronzi të artë, që valëzojnë dhe ndriçojnë me një llustër mëndafshi, duke treguar se ajo grua ishe bashkëshortja e një tregtari mëndafshi dhe pëlhurash.

Shumë mendime të ndryshme janë hedhur edhe mbi flokët e *Mona Lisa*. Ato mbulohen me një vel të hollë. Disa e shohin si shenjë zie por në fakt është shenjë e virtytit. Ai vel është aq transparent saqë do ishte pothuajse i padukshëm po të mos ishte për vijën që lë në majë të ballit.

Veli në vetvete shkon përtej një imazhi. Veli është koncept psikologjik e madje edhe teologjik. *Mendja dashuron të panjohurën*, deklaronin artistët, psikologët dhe mendjet e shquara të shekullit të njëzetë. Veli është porta e misterit, ndarja e reales me psikiken, e jetës me të përtejmen, e njeriut me hyjin. Veli është element ndarës dhe ndërlidhës midis dy botëve: asaj fizike dhe asaj shpirtërore. Libri i fundit i Biblës njihet si *Zbulesa*. Në fakt zbulesë do të thotë *apokalypsis*, heqje e velit. Pra veli bie dhe njeriu sheh të përtejmen, ndërsa njeriu me vel nënkupton privimin, pra botën njerëzore. Janë këto elemente të menduara me imtësi që e bëjnë veprën edhe më të mistershme.

Nuk gjendet asnjë kontur i mprehtë dhe linjë e vrazhdë tek *Mona Lisa*, e madje te asnjë prej pesëmbëdhjetë veprave të Leonardos që njihen deri më sot. Çdo kontur është i butë dhe i sfumuar, i mjegullt dhe i turbullt. Përmes sfumaturës duart shpalosen aq pranë nesh saqë na duket sikur mund t'i prekim gishtat e saj.

Tani le të shohim sfondin. Peizazhi pas figurës përmban dredhi të tjera për syrin. Ne e shohim nga lart, sikur të ishte pamja e një zogu. E gjithë pamja është një përzierje e shkencës dhe fantazisë. Shkëmbinjtë shterpë ndjellin mijëra vite të periudhës parahistorike, por që lidhen me të tashmen nga një urë me harqe që zor se duket në sfond. Horizonti në anën e djathtë duket më i lartë dhe më i largët sesa ai në të majtë, një ndarje që i jep tabllosë ndjesinë e lëvizjes. Toka duket sikur spërdridhet njësoj me trupin e Lisa-s, dhe koka e saj duket sikur ngrihet pakëz kur shikuesi kalon vështrimin nga horizonti i majtë në horizontin e djathtë.

Figura e kësaj zonje dhe peizazhit pas saj janë të pandarë. Ato shkrihem me njëra-tjetrën. Leonardo besonte në analogjinë e makrokozmosit të botës me mikrokozmosin e trupit të njeriut. Peizazhi tregon jetën, frymëmarrjen dhe pulsimin e trupit të tokës; venat e saj si lumenj, rrugët si tendina, shkëmbinjtë si kocka. Duke mos qenë thjesht sfond i Mona Lisa-s, toka rrjedh brenda saj dhe bëhet pjesë e saj. Ndiqe me sy rrugën gjarpëruese të lumit në të djathtë teksa rrjedh poshtë urës; duket sikur rrjedh tek shalli i mëndafshtë i varur mbi supin e saj të majtë. Palat e shallit janë

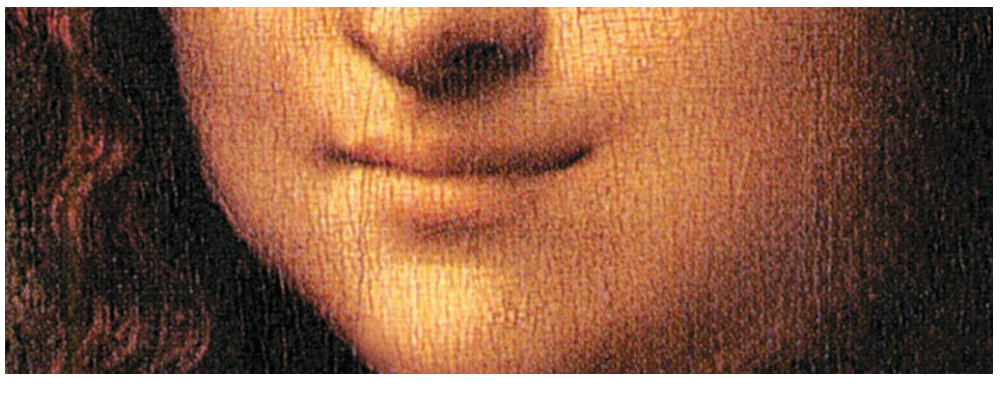

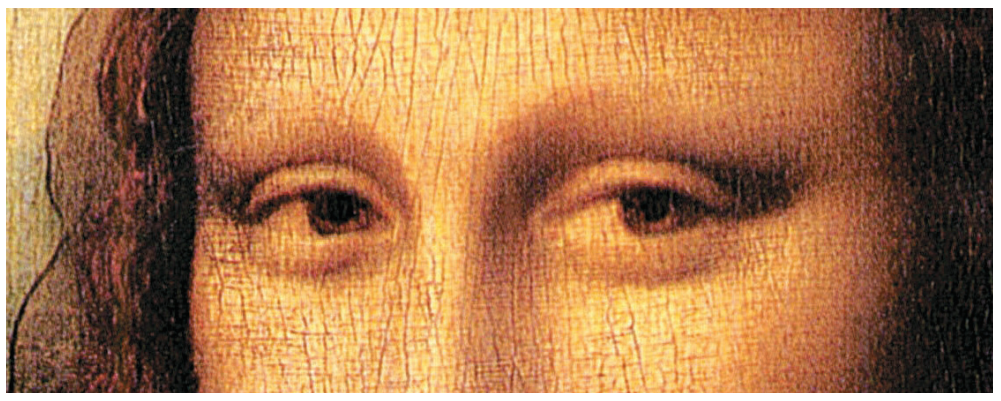

të drejta derisa zbresin te gjinjtë e saj, ku fillojnë e spërdridhen e rrotullohen me finesë në mënyrë të atillë saqë duken si vizatimet e rrjedhës së ujit. Në të majtë të pikturës, rruga gjarpëruese mbështillet sikur po lidhet me zemrën e saj. Në pjesën poshtë tegelit në kraharor, fustani paloset dhe rrjedh si një ujëvarë mbi të gjithë bustin e saj. Sfondi dhe veshja e saj kanë të njëjtat shkëlqime drite, duke e forcuar edhe më shumë atë analogji e cila tashmë është një bashkim i plotë. Kjo është zemra e filozofisë së Leonardos: imitimi dhe ndërlidhja e motiveve të natyrës, që nga ato kozmike e deri tek ato njerëzore.

Le të marrim shtysë nga kjo analogji e njeriut me natyrën e të mundohemi të jemi edhe ne Leonardo të ditëve tona. Le ta shtrydhim paksa imagjinatën dhe të gjejmë analogji midis trupit tonë dhe natyrës që na rrethon. Përpiquni pak dhe lidhja do ju vijë natyrshëm.

A e bëtë analogjinë? A ju kujtua fakti që toka është e mbuluar shtatëdhjetë përqind me ujë, sikurse shtatëdhjetë përqind e trupit tonë përbëhet nga lëngje? A nuk ngjasojnë flokët me degët dhe gjethet e pemëve, apo me ujëvarat? A nuk është fryma jonë si era? Gjaku ynë si llava e nëntokës? Damarët tanë si rrjedhat e lumenjve? A nuk janë sytë si yjet? Zëri si vetëtima? Zemërimi si stuhia? Lotët si shiu? Mushkritë si amazona? Zemra si bërthama e tokës? Lëkura si shtresat e dheut? Dhe a nuk janë racat njerëzore porsi fluturat? Njeriu është një mikrokozmos. Një univers brenda një universi më të madh. Të dy të bashkuar e të pandarësi në realitet ashtu edhe në mendjen dhe veprën e Leonardos.

Idea e mikrokozmosit njihej që në kohën e Platonit. Katër natyrat e njeriut përputheshin me katër elementët e natyrës: toka, ajri, zjarri, uji. Por, kurrë më parë nuk u shpalos kjo analogji më mirë sesa në tablonë *Mona Lisa*. Portreti i saj është vendi ku takohen të gjitha skajet e botës.

Dhe vijmë tek sytë e saj. Qëndro përballë tyre, dhe ato të shohin ty; lëviz nga njëra anë në tjetrën, dhe ajo të ndjek me sy kudo që të shkosh. Kjo njihet si "Efekti *Mona Lisa*."

Kur vizitova Muzuen e Luvrit për herë të parë prisja me padurim ta shikoja veprën më të njohur të botës. Dhe u trondita kur pashë një tablo të errët vetëm 77 cm x 53 cm. Por ajo trullosje zhgënjyese momentale u vanit kur u magjepsa edhe unë, ashtu si çdo vizitor tjetër që është përballur me të, nga magjia e syve të saj. Ato ishin ftuese, miqësore, dashamirëse, hipnotizuese, të përhumbura, të përtejbotshme, dhe asgjë më pak sesa magjike. Ato të ndiqnin në çdo lëvizje dhe në çdo hap. Madje edhe kur largoheshe e ktheje kokën pas vëreje sesi ajo të ndiqte me sy, jo për të thënë lamtumirë por si një deklaratë përtej kohërave, e cila të përshpëritet në veshin e brendshëm të mendimeve, se ajo është e paharrueshme.

Por teksa sytë e saj kuvendojnë me psikikën tënde, ajo që cek emocionet e njeriut është buzëqeshja e saj. Çfarë na befason është gjallëria jetësore, në një shkallë të atillë që na mahnit e na lë pa mend. Si qenie e gjallë, ajo duket se ndryshon përpara syve tanë dhe, sa herë i rikthehemi, nuk na duket më si ajo përpara. Nganjëherë na duket sikur na përqesh, e herë tjetër na bëhet sikur kapim një hije trishtimi në buzëqeshjen e saj.

"Ajo kishte një buzëqeshje aq të ëmbël saqë ishte më shumë hyjnore sesa njerëzore," shkroi Vasari. Dhe në librin e tij në vitin 1550 na tregon se si Leonardo e bënte Lisa-n të buzëqeshte gjatë gjithë kohës teksa ajo pozonte për të: "Teksa pikturonte portretin e saj, ai punësoi njerëz që të luanin muzikë e të këndonin për të, dhe bufonë që e bënin për të qeshur, për t'i dhënë fund melankolisë që i jepnin shpesh piktorët asaj kohe portreteve të tyre."

Në buzët e saj ne përjetojmë një mijë buzëqeshje. Sa herë që e shohim ndiejmë diçka ndryshe brenda vetes e madje mësojmë diçka të re për veten tonë. Shprehia e një fytyre tregohet në dy tipare: cepat e syve dhe cepat e buzëve. Pikërisht këto dy pjesë Leonardo i ka bërë të treten në një hije të butë. Ndaj edhe nuk mund ta themi me siguri se me çfarë gjendje shpirtërore po na buzëqesh apo po na shikon Mona *Lisa*. Na duket sikur shprehjen e saj nuk arrijmë ta kapim kurrë.

Por, për të arrirë së pikturuari një mijë buzëqeshjet e saj, Leonardo i kapërceu caqet dhe praktikat standarde të artistit. Ai thirri në ndihmë shkencën që të vihej në shërbim të artit. Ndaj ai kaloi netë të tëra në morgun e terrtë që gjendej poshtë spitalit *Santa Maria Nuova*, duke rrjepur lëkurën e kufomave e duke i studiuar muskujt dhe nervat. Ai donte të mësonte sesi merr formë buzëqeshja, dhe mësoi pjesët e secilës element të fytyrës duke gjetur origjinën e çdo nervi që kontrollon secilin muskul të fytyrës, dhe se cilat nerva shkaktojnë buzëqeshjen në fytyrën e njeriut. Dhe atë dije e mësoi, e pikturoi, dhe ne sot kemi buzët më magjike të historisë së njerëzimit.

E sikur të mos mjaftonte kjo. Leonardo u vu në kërkim të së pamundurës: pikturimit të shpirtit. Pamja, lëkura, muskujt, organet, venat e gjakut zemra, u bënë të ditura për të përmes studimeve të shumta të anatomisë, ndaj ai kërkonte të njihte shpirtin, dhe teksa shohim këtë vepër, ne sot, pesëqind vite më pas, e dimë me sigurinë më të madhe, që ai e përmbushi edhe atë mision.

Mona Lisa.

Qëndro përballë saj, dhe do e ndiesh sesi të buzëqesh vetë universi.

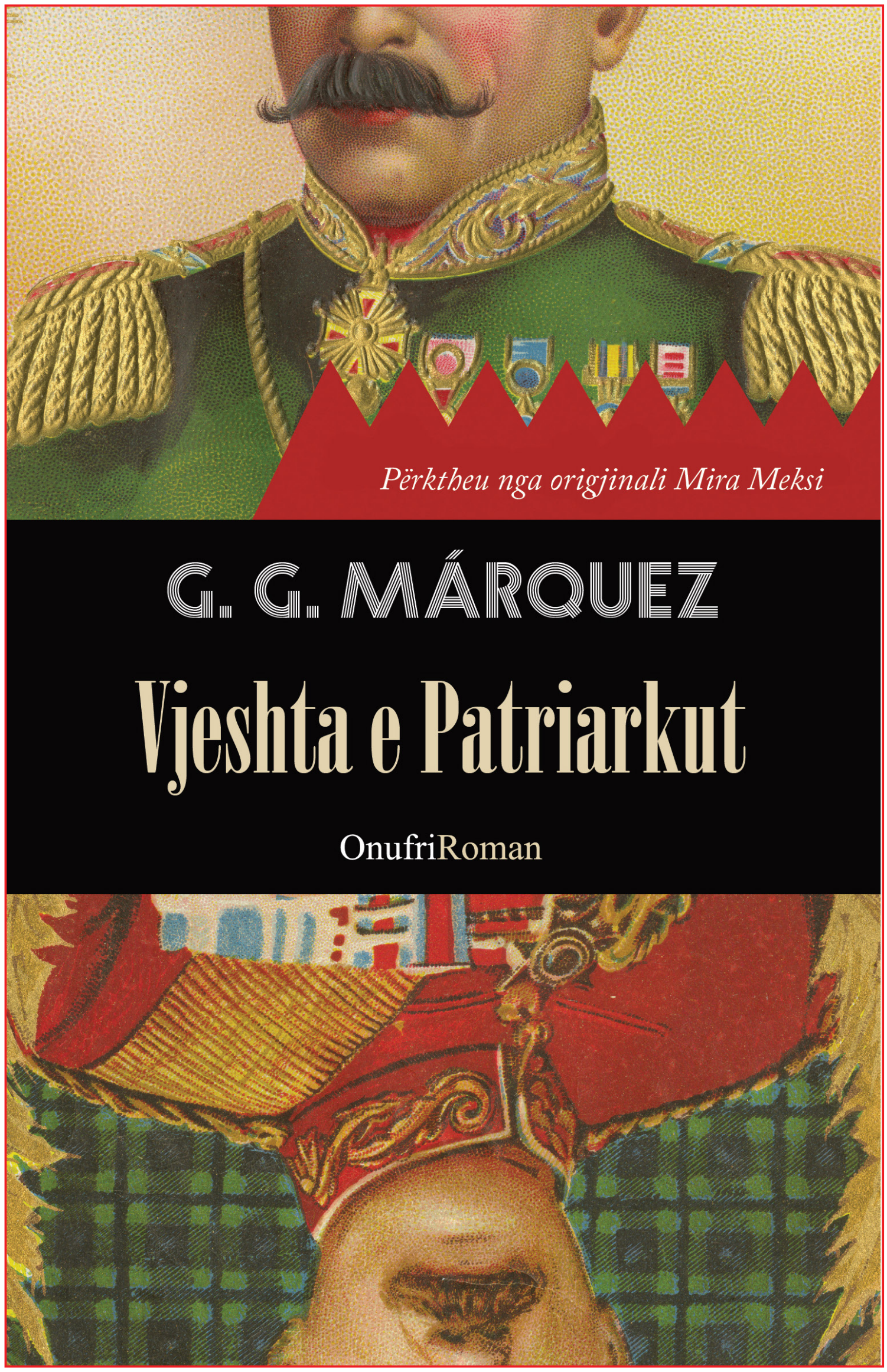

Nga e hëna në librarítë kryesore del për herë të parë në shqip kryevepra e G. G. Márquez